

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

EBÛ HÂMİD MUHAMMED EL-GİRNÂTÎ'NİN
SEYAHATNAMESİ
(GİRİŞ-TERCÜME-İNDEKS)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN: FATİH SABUNCU

İSTANBUL 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

EBÛ HÂMİD MUHAMMED EL-GİRNÂTÎ'NİN
SEYAHATNAMESİ
(GİRİŞ-TERCÜME-İNDEKS)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN: FATİH SABUNCU

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. OSMAN G. ÖZGÜDENLİ

İSTANBUL 2010

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Fatih Sabuncu'nun "Ebû Hâmid Muhammed el-Girnâtî'nin Seyahatnamesi (Giriş - Tercüme - İndeks)" konulu tez çalışması jürimiz Türk Tarihi Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Doç.Dr. Osman Özgüdenli
Üniversitesi Marmara

İmza

Üye : Doç.Dr. Okan Yeşilot
Üniversitesi Marmara

Üye : Yrd.Doç.Dr. Ali Ahmet Beyoğlu
Üniversitesi İstanbul

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 18.../10/2010 tarih ve 2010/21-1 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ	1
I. EBÛ HÂMİD EL-GİRNÂTÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	1
A. Hayatı:.....	1
B. Eserleri:	4
II. ESERİN MUHTEVASI	8
III. ESERİN TÜRK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ.....	18
IV. ESERİN TERCÜMESİNDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM	39
BİRİNCİ BÖLÜM	42
TERCÜME (<i>TUHFETU'L-ELBÂB VE NUHBETU'L-A'CÂB</i>)	42
MUKADDİME	42
BİRİNCİ BÂB	47
Dünya'nın Özellikleri ile Dünya'da Yaşayan İnsî ve Cinnî Varlıklar.....	47
İKİNCİ BÂB.....	57
İlginç Şehirler ve Yapıları Üzerine	57
İrem Şehri Hadisi	57
Bakır Şehri Hadisi.....	61
Göl ve İçindeki Hapsedilmiş Cinler:	63
Mensek b. el-Nahd.....	65
Büyük Roma İmparatorluğu	67
Kâdis Putu'nun Hikâyesi	69
Allah'ın Bölgelere Bahşettiği Güzelliklerin Zikri	69
Kirman Bölgesindeki Humus Şehrinin Özellikleri.....	70
Fasıllar	73
Yapılar Faslı.....	77
Seddu'l-Berr.....	78

Arapların Yapılarından Gumdân Kalesi	79
Zülkarneyn'in İnşa Ettirdiği İskenderiye Feneri.....	86
ÜÇÜNCÜ BÂB	97
Denizler ve Deniz İçindeki İlginç Hayvanlar	97
Denizdeki Balina ve Katran (Zift) ile Adalarda Bulunan Petrol ve Ateş:	97
DÖRDÜNCÜ BÂB.....	112
Kabir ve Kazılan Kuyuların Özellikleri ile Kıyamet Gününe Kadar İçinde Barındırdıkları Kemikler.....	112
İlginç Mezarlar ve Ölüler:.....	121
Hz. Ali b. Ebû Talib'in (r.a) Hikâyesi:	131
İKİNCİ BÖLÜM.....	135
EBÛ HÂMİD EL-GİRİNÂTİ'NİN ASYA VE AVRUPA ÜLKELERİNE SEYAHATLERİ (EK METİN)	135
BİBLİYOGRAFYA	157
İNDEKS	162
EKLER	164

ÖNSÖZ

Bir araştırma için en önemli unsur ulaşılabilen ana kaynaklardır. Ana kaynakların en önemlileri ise, olayın geçtiği tarihte kaleme alınmış olan yazılı belgelerdir. Bunlar arasında; resmi makamların birbirleri ile yaptığı yazışmalar, fermanlar, devlet kayıtları, hükümdar mektupları gibi belgeler en önemlilerini oluşturur. Ancak, özellikle iletişimin az olduğu, yazma geleneğinin yerleşmediği dönemler için, bu resmi kayıtların yanı sıra, ticaret için seyahat eden tüccarlar, ilim öğrenmek için yola çıkan âlimler gibi gezginlerin yazdıkları da tarihçiler için önemli kaynaklar arasındadır.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Ebû Hâmid el-Gırnâtî'nin *Tuhfetu'l-elbab ve Nuhbetu'l-a'cab* isimli eseri de seyahatname olarak adlandırdığımız kaynaklardan biridir. İspanya'nın Gırnata şehrinden yola çıkan seyyah, ilim öğrenmek üzere 90 yaşlarına kadar yaklaşık 50 yıl boyunca dünyanın birçok yerini gezmiştir. Seyyah bu gezileri sıralarında, karşılaştığı ilginç olayları, gittiği yerdeki âlimlerle ya da devletin üst makamlarındaki yöneticilerle yaptığı sohbetleri konu edinmiştir. Bu sohbetlere katılan kişilerden olan Abbasi Veziri Avnüddin İbn Hübeyre gibi kimselerin onu, anlattıklarını yazmaya teşvik etmesi neticesinde, seyyah 85 yaşlarında eserini kaleme almıştır. Böylelikle, sayıları az olan seyahatnameler arasına bir yenisini ekleyerek, gelecek kuşaklar için önemli bir iş yapmıştır.

Tarih araştırmacılarının, çalışmaları esnasında bu gibi birinci elden kaynaklara ulaşabilmeleri, yaptıkları çalışma açısından çok büyük önem taşımaktadır. Ancak her tarihçinin pek çok kaynak diline vakıf olması da mümkün değildir. Bu sebeple farklı dillerde olan kaynak eserlerin Türkçe'ye kazandırılması, araştırmacıların tarih için yapacağı önemli işlerden biridir. Bununla birlikte akla çalışmamızın önemli bir bölümünü oluşturan tercüme işini dil filolojilerinin de yapabileceği düşüncesi gelebilir. Ancak belirtmek gerekir ki tarihi öneme sahip olan ve bin yıl öncesine ait bu gibi eserlerin tercümesi için dil bilmek yeterli değildir. Zira metinde anlatılan tarihi olayı tam olarak kavrayabilmek ve bir başka dile aktarabilmek konuyu bilmeyi gerektirmektedir. Yapılacak çeviriler de ancak bu şekilde doğruya yakın olacaktır. Öte

yandan bir dilin başka bir dili bire bir karşılaması her zaman mümkün değildir. Bu sebeple yapılan tercümelemin her zaman tam olduğunu savunmak yerinde olmayacaktır. Zihinlerin işleyişi bakımından insanların bir birleri ile benzeşmesi sebebi ile yapılan tercümelemler hakkında doğruya yakınlık payının yüksek olduğunu ya da manasını karşıladığını iddia edebiliriz.

Çalışmamızı hazırlarken hata yapmamak için bilmediklerimiz yanı sıra bildiğimiz kelimeler içinde çok kez sözlük kullanmış, bazen bir kelime için Arapça ve Türkçe birden çok sözlüğün yanı sıra çok sayıda tarihi kaynaktan da istifade etmiş bulunmaktayız. En iyisini yapmaya gayret ettiğimiz, büyük itina göstererek ve uzun bir sürece yayarak hazırladığımız bu çalışmamızın Türk Tarihi araştırmalarına katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde büyük sıkıntılar çektiğimizi belirtmek isterim. Özellikle çalışmamız için Suriye’de kaldığımız sürede yaşadığımız sıkıntılar, hayatımızın son birkaç yılı içerisinde önemli yer tutmaktadır. Ancak, bu sıkıntılı zamanlarda benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, eleştirileri ve önerileri ile yıkıcı olmayıp yapıcı olan danışman hocam Doç. Dr. Osman G. ÖZGÜDENLİ’ye, üniversiteye başladığım ilk yıllardan beri bana her konuda destek olan, samimiyeti sebebi ile gönül borcum bulunan hocam Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU’na, aynı duyguları paylaştığım hocam Doç. Dr. Mualla UYDU YÜCEL’e, uzun bir süre bana emek harcayan hocalarım Prof. Dr. Hüseyin SALMAN, Prof. Dr. Abdulkadir DONUK, Prof. Dr. Ali ARSLAN, Doç. Dr. Okan YEŞİLOT ve Yrd. Doç. Dr. İsmail TÜRKOĞLU’na teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum. Ayrıca eserin tercümesinde bana yardımcı olan dostlarım Emrah KEKİLLİ, Mehmet EMİN ve şiirlerin tercümesinde yardımcı olan sayın Yalçın ATALI’ya teşekkür ederim.

Fatih SABUNCU

ÖZET

Bu çalışma, Ebû Hâmid Muhammed el-Gırnâtî'nin 1114 yılında İspanya'nın Gırnata şehrinden yola çıkması ile başlayıp, 55 yıl süren gezisi sırasında görüp duyduklarını yazdığı seyahatnamesini ihtiva etmektedir. Müellif bu süre içerisinde Kuzey Afrika, Arap Yarımadası, İran Coğrafyası, Kafkaslar ve Doğu Avrupa'ya kadar olan Karadeniz'in kuzeyindeki toprakları gezmiştir. Buralarda gördüğü ilginç olayları, yapıları, insanları ve zaman zaman buralardaki insanların kültür hayatına dair özellikleri 80'li yaşlarında bir kitap halinde getirmiştir.

XII. yüzyıla ait olan *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb* isimli bu eserin sanat tarihi, kültür tarihi ve Karadeniz'in kuzeyindeki yaşayan Türkler'in tarihi hakkında bilgiler vermesi eseri önemli kılan özellikleri arasındadır. Bir diğer özelliği de eserde geçen bazı bilgilerin mitolojik diyebileceğimiz rivayetlerden oluşmasıdır. Dünya'daki önemli sayılabilecek denizler hakkında bilgiler vermesi de eserin özelliklerinden biridir. Bununla birlikte deniz ve karadaki hayvanlar hakkında da bilgiler sunmaktadır.

Çalışmamızı Ebû Hâmid el-Gırnâtî'nin *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb* isimli Arapça eserini tercüme ederek ve özellikle Türk Tarihi ile ilgili yerlerini çalışmamızın giriş kısmında açıklayarak tamamlamış bulunuyoruz.

ABSTRACT

This study contains the travelbook of Abū Hāmid Muḥammad al-Gharnāī in which he writes what he hears and sees during his fiftyfive year long travels starting from 1114 setting off from the Spanish city of Granada. During this fiftyfive year time the author travelled Arabian Peninsula, Īran, Caucasia, and the North of Blacksea till the Eastern Europe. In his book, which he wrote in his eighties, he gives information about the interesting stories he lived and buildings and sometimes the cultural life of the people.

Because this travelbook, named *Tuhfat al-albāb ve nuḥbat al-a'jāb*, informs us about the history of art and history of culture and history of the Turks who lived in North of Blacksea adds its importance. Another feature of the book is it gives some mitological rumours about the places he visited. He also tells about some important seas and the creatures living on land and seas.

We have completed our study by translating the book of Ebū Hāmid el-Girnāī named *Tuhfat al-albāb ve nuḥbat al-a'jāb* and explaining especially the parts that are related to Turkish History at the beginning.

KISALTMALAR

AÜDTCF	:	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi.
a.g.e.	:	Adı geçen eser.
bkz.	:	Bakınız.
c.	:	Cilt.
<i>DİA</i>	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
ed.	:	Editör.
<i>El²</i>	:	Encyclopaedia of Islam (Second Edition).
<i>JA</i>	:	Journal Asiatique.
<i>İA</i>	:	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi.
İng.	:	İngilizce.
M.Ö.	:	Milattan Önce.
M.S.	:	Milattan Sonra.
No.	:	Numara.
Neşr.	:	Neşreden.
S.	:	Sayfa.
TDTD	:	Türk Dünyası Tarih Dergisi.
terc.	:	Tercüme eden.
vr.	:	Varak.
vb.	:	Ve benzeri.
vol.	:	Volum.
yay.	:	Yayınlayan.

GİRİŞ

I. EBÛ HÂMİD EL-GİRNÂTÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. Hayatı:

Tam adı Ebû Hâmid Muhammed b. ‘Abdurrahîm el-Mâzinî el-Kaysî el-Girnâti el-Kayravânî’dir. 473/1080-81 yılında İspanya’nın Gırnata¹ şehrinde doğmuştur.² Hayatı hakkındaki bildiklerimiz kendi eserlerinde verdiği bilgilere dayanmaktadır.

Otuzlu yaşlarına kadar Gırnata’da eğitim gören Ebû Hâmid, 30 yaşına geldiği zaman ilmîni geliştirmek ve dünyanın çeşitli yerlerini görmek için doğuya doğru yolculuğa çıktı. O zaman için dünyada yaşanan yerler olarak bilinen yerlerin büyük bir bölümünü gezdi. Gezmediği bazı yerlerle ilgili de kimi zaman okuduğu, kimi zaman da duyduğu bilgilerden istifade etti. İlk olarak 508/1114-15 yılında İskenderiye’ye³ doğru yola çıktı. Oradan da Kâhire’ye geçti. Ancak bu yolculuğu kısa sürdü ve tekrar Gırnata’ya döndü.

Ebû Hâmid’in bu sırada Afrika’yı da gezdiği söylenmektedir.⁴ El-Girnâtî, metnin birinci babında Kuzey Afrika’dan bahsetmektedir. Buradaki kabileleri anlatırken

---

¹ Gırnata, İspanya’da bulunan ve bugün de aynı adı taşıyan, Endülüs Emevi Devleti zamanında nüfusu 500 bini bulan önemli bir şehirdir. 1980’li yıllardaki nüfusu ise 125 bin kadardır. Arap yapılarından olan el-Hamra Sarayı ve Generalife Sarayı bu şehirde bulunan önemli sanat eserleridir. Bunlar dışında Arap devrini hatırlatan çok fazla eser bulunmamaktadır (C.F. Seybold, “Gırnata”, *İA*, c. IV, s. 779).

² J. F. P. Hopkins-Nehemia Levtzion, *Corpus of Early Arabic Sources for West African History*, Princeton 2000, s. 132.

³ İskenderiye: Mısır’ın başlıca limanı olup, Batlamyus zamanında dünyanın ikinci şehri idi. Akdeniz’in en mühim ticaret merkezlerinden birisidir. Şehirde en önemli yapı olarak dünyanın yedi harikasından biri olarak zikredilen İskenderiye Feneri bulunurdu. Bu fenerin büyük kısmı 1324 senesinde, kalanı ise 1477’de yıkılmıştır. (Ebû Hâmid eserinde bu feneri detaylı olarak anlatmaktadır.) IX-XIII. yüzyıl Arap müellifleri bu şehri ayrıntılı olarak anlatmaktadırlar. Şehir sekiz dümdüz yol ile satranç tahtasında olduğu gibi diğer sekiz yolu kesmekte idi. Sokaklarda ara sıra sütunlar bulunurdu. Birkaç sokakta ise baştanbaşa mermerler döşeliydi. Şehir 642 senesinde sonrasında ise 645 senesinde Araplar tarafından ele geçirildi. Yunanlılar ise şehirden büyük ölçüde çıktılar. Şehre Fâtîmîler de hâkim oldu. 1365 yılında şehir Kıbrıs Kralı’nın hücumuna uğradı ve tahrip edildi. 1516’dan sonra ise Osmanlılar tarafından fethedilmiş olan şehir Büyük İskender’in adı ile anılmaktadır (Ruhvon Guest, “İskenderiye”, *İA*, V/2, s. 1086-1087).

⁴ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih -Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 109.

“Onların kısa ve küçük olan yay ile oklarını batı beldelerinde görmüştüm” gibi bir ifade kullanarak orada olduğunu okuyucuya hissettirir. 511/1117-18 yılında ise tekrar yola çıkmıştır. Kendisini hazırladığı bu uzun yolculuğu, bir daha Gırnata’ya dönmek üzere yaklaşık 55 yıl sürmüştür.

Ebû Hâmid el-Gırnâtî’nin ikinci yolculuğunun ilk durağı Sardunya (Sardinya-Sirdiniyye)⁵ ve Sicilya (Sakaliye)⁶ adaları oldu. Bundan sonra ise tekrar Mısır’a gitti. Mısır’da ilk olarak İskenderiye şehrine sonra da Kâhire Şehri’ne uğradı, burada Endülüslü âlim Ebû Bekir et-Turtûşî’nin derslerine katıldı.⁷ Burada istediğini bulamadı ve bu sebeple orada bir süre kaldıktan sonra Bağdâd’a gitti. Bağdâd’a gitmeden evvel bir süre Dımaşk’ta kaldı (524/1130).⁸ Sonrasında ise Bağdâd’ta ilme değer veren Abbasi Veziri Avnüddin İbn Hübeyre ve oğlu Muhammed b. Yahya’nın himayesinde bulundu. 529/1134-35 yılında İran’a oradan da Kafkasya ve Yukarı Volga taraflarına gitti. Bulgar şehrinde kaldığı sıralarda Bulgarlar ile ilgili önemli bilgiler edindi. Orada kaldığı süre içerisinde Özbekistan topraklarına üç kez seyahatte bulundu. Oradan çıkınca Sakâlibe’ye gitti. Daha sonra da Sakâlibe’nin⁹ 14 gün yukarısında bulunan Bâşkirt’a gitti. 530/1135-1136 yıllarında Bâşkirt¹⁰ bölgesini dolaştı ve burada insanlara İslam ile ilgili bilgiler öğretti. Söylediğine göre orada 3 sene kaldı. Bâşkirt’ta bulunduğu sırada 15 yaşında bir kız (cariye) satın aldı. O kızdan bir çocuğu oldu ama öldü. O

---

⁵ Sardunya, Akdeniz’de bulunan ve İtalya’ya bağlı bir adadır. İtalyanca adı Sardegna’dır. İtalya’nın Sicilya Adası’ndan sonraki en büyük adasıdır. Tarihi kaynaklarda adı milattan önce XIII. Yüzyıla kadar iner ve Mısır’ın ada halkını “Sardana” diye andıkları belirtilir. Adanın milattan önce IX. yüzyılda Fenikelilerce iskân edildiği bilinmektedir. Ardından Roma İmparatorluğunun hâkimiyetine girmiştir (M.Ö. 238-M.S. 456). XVIII. yüzyılda İtalya’da dağınık olan küçük şehir devletleri birleşerek Sardunya Krallığı adı altında toplandı. Günümüzde ise imtiyazlı kanunlar ile yönetilmektedir (Mahmut H. Şakiroğlu, “Sardinya”, *DİA*, XXXVI, s. 134).

⁶ Akdeniz’in en büyük adası olup, bu denizin tam ortasına isabet eden mevki ile en eski tarihi devirlerden beri büyük hadiselerle tanıklık etmiştir. Finikeliler, Grekler, Romalılar ve Müslümanların savaş sahası olmuştur (Fikret Işıltan, “Sicilya”, *İA*, X, s. 589).

⁷ Mehmet Özdemir, “Ebû Hâmid el-Gırnâtî”, *DİA*, VI, s. 128.

⁸ E. Lévi Provençal, “Abû Hâmid al-Gharnâî”, *EP*, I, s. 122.

⁹ Sakleb kelimesinin çoğulu olan Sakâlibe, Avrupa’nın doğusu ve güneyi ile Asya’nın kuzeyinde yaşayan insanları tanımlamak için kullanılan, Grekçe S(k)lâbos isminin Arapçalaşmış şeklidir. Ahmet Taşağıl bu kelimenin Slavlar için kullanıldığını söylemektedir. (Ahmet Taşağıl, “Sakâlibe”, *DİA*, XXXVI, s. 3). Ancak el-Gırnâtî’nin o bölgelere gittiğinde onların bir şehrinde Türkçe konuşan bir halk olduğundan bahseder. E. Lévi-Provençal ise Sakâlibe’nin İstanbul ile Bulgar memleketi arasında ve Hazarlar’ın sınırlarında bulunan göçebe topluluklar olduğunu söylemektedir (E. Lévi-Provençal, “Sakâlibe”, *İA*, X, s. 89).

¹⁰ Bâşkirt ya da Başkurt, Volga nehri ile Orta ve Güney Urallar’da yaşayan bir Türk kavminin adıdır (Suzan Tokatlı, “Başkurt Türkleri”, *Türkler*, Ankara 2002, XX, s. 81). Konu ile ilgili detaylı bilgi ileride verilecektir.

sırada ailesi Saksin'da (Saksin-Sicisin)¹¹ bulunuyordu ve burada söylediğine göre Türk evlatları vardı. Yani Saksin'daki eşi Türk idi.

Büyük oğlu Hâmid de Bâşkirt'ta iki kadınla evlendi ve çocukları oldu. Ama el-Gırnâtî büyük oğlunu orada bırakmak zorunda kaldı ve sonrasında Bağdâd'a tekrar dönmek için yola çıktı. Karadeniz ve Akdeniz'i geçerek Ukrayna'ya vardı. Sonra Hârezm'e¹² (Hârizm) geçti. Bir süre burada kaldıktan sonra Buhara, Merv, Nişâbur, Isfahan, Rey ve Basra'yı gezdi. Bağdâd'a geri dönmeden evvel hac etmek isteği ile Mekke ve Medine'ye yola çıktı. Bu sırada öğrencilerine tekrar döneceğini de söylemişti. Ancak hac ettikten sonra Irak'a gitti. Bu sırada Abbasi Veziri Avnüddin İbn Hübeyre, el-Gırnâtî'yi gezip gördüklerini insanların yararlanması için bir kitap haline getirmeye teşvik etti. El-Gırnâtî de onu kırmayarak *el-Mu'rib 'an ba'd a'câibi'l-mağrib* isimli eserini hazırlayarak İbn Hübeyre'ye sundu.¹³ Bir süre Bağdâd'ta kaldı. Bu sırada ailesini çok özleyen Ebû Hâmid, himayesinde bulunduğu İbn Hübeyre'den, Selçuklu Sultanı Mesud'dan¹⁴ Anadolu'dan geçmek için izin almasını istedi. Ancak kendisine bir cevap verilmeden Musûl'e gitti.

Musûl'de onu meşhur bilgin Muğiyeddîn Ömer b. el-Hâdî el-Erdebîlî karşıladı. Erdebîlî'nin ricası üzerine daha önce yazmış olduğu *el-Muğrib* adlı eserinin daha geniş ve daha hatasız diyebileceğimiz *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb* eserini yazarak Erdebîlî'ye ithaf etti. Sonra Irak'tan Şam'a gitti. Bir süre sonra da Halep'e

---

¹¹ Saksin (Sakşin-Sakşin-Saksin): XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar gelişen bir ortaçağ kentidir. Şehir, idil boyunda yer almaktadır. Önemli ticaret merkezlerinden birisidir. Müellif bu şehre gitmiş ve orada bir süre bulunmuştur. Şehri ayrıntılı olarak da tasvir etmektedir. Müellif İdil Nehrinin bu şehir kenarında deniz gibi göllendiğini ifade ederek yeri hakkında bilgiler verse de tam yeri hakkında net bilgiler bulunmamaktadır. (Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 96). Ancak yaptığımız araştırmalar ve müellifin eserinde yaptığı tariflerden, bu şehrin İdil Nehrinin denize döküldüğü delta üzerinde olabileceği anlaşılmaktadır.

¹² Aral Gölünün güneyinde uzanan topraklara ve XIII. yüzyıla kadar buralarda yaşayan halklara verilen isimdir. Farsça hâr ve rizm/rezm kelimelerinden meydana gelen Hârezm ya da Hârizm isminin menşei üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Rivayete göre önceleri Balhan Dağları'nda yaşamakta olan Hârezm kavminin gelmesinden sonra bölge bu ad ile anılmıştır. Türk hükümdarının hizmetinde iken onun gazabına uğrayıp batı bölgelerine göç eden kavim Kâs'ta iskân edilmişlerdi. Hükümdarın haklarında bilgi almaya gönderdiği kişiler onların balık tutup sonra da pişirip yediklerini söylediler. Hârezm dilinde oduna rizm ete de hâr denilmesi sebebi ile ondan sonra bu isimle anıldılar (Abdülkerim Özeydin, "Hârizm", *DİA*, XVI, s. 217).

¹³ Bu kitap hakkında daha sonra kısaca malumat vereceğiz.

¹⁴ Sultan Mesud, Büyük Selçuklu Devleti hükümdarlarındandır. 1106 yılında doğmuştur. Esmer tenli olup sağlam bir yapısı vardır. Ölmeden evvel bütün eyalet emirlerini kendisine boyun eğdirmiştir. Düşmanlarını ise mağlup ederek toprakları üzerinde hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Abbasi halifesi de onun otoritesini tanımıştır. Ancak 546 yılında hummaya yakalanarak 547/1152 yılı Recep ayının ilk gecesinde Hamedan'da vefat etmiştir. Ondandır yerine kardeşi Mahmud'un oğlu Melikşah geçmiştir. Ancak kısa süre tahtta kalmıştır (Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi*, I, Manisa 2007, s. 336-338).

yolculuk etti. Halep'te birkaç sene kaldıktan sonra Horasan'a yöneldi. Artık yaşı ilerlemiş olan el-Gırnâî Horasan'dan sonra tekrar Dımaşk'a (Şam) geldi ve 565/1169-70 yılında bu şehirde vefat etti.¹⁵ Müellif öldüğünde 92 yaşındaydı ve yaklaşık 55 yılını gezerek geçirmişti.¹⁶

B. Eserleri:

Ebû Hâmid el-Gırnâî'nin bilinen iki eseri vardır:

1. *Kitab el-mu'rib 'an ba'd 'aca'ib el-mağrib*: Ebû Hâmid el-Gırnâî bu eseri 554/1159-60 yılında yazmış ve Avnüddin İbn Hübeyre'ye takdim etmiştir. Bu eser el-Gırnâî'nin gezdikleri ile ilgili yazdığı ilk eserdir. Bu eser, müellifin *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb* kitabının üç ve dördüncü bölümlerinde bahsedilen bazı konuları daha ayrıntılı anlatmaktadır. Türkler ile ilgili bilgilerin fazlaca olduğu bir eserdir. Eserde ilginç olaylardan, yaratıklardan ve efsanevi bilgilerden bahsetmektedir. Müellif eser içerisinde şiirlere çokça yer verilmiştir.

İspanyol Şarkiyatçı Cesar E. Dubler, bu eserin Madrid'deki Real Academia de Historia Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshasını kısmen İspanyolca'ya tercüme ederek, 1953 yılında *Ebû Hâmid el Granadino y su Relacion de Viaje por Tierras Eurasiaticas*¹⁷ adıyla eserin Arapça metni ile birlikte Madrid'de yayınlamıştır.¹⁸ Ana Ramos, okuyucuların el-Gırnâî'nin yazdıkları üzerinde derinleşmesi için bu çalışmayı da okumalarının gerektiğini söylemektedir.¹⁹ Bundan sonra ise yine bu eseri Ingrid Bejarano, *al-Mu'rib 'an ba'd aya'ib al-mağrib [Elogio de Algunas Maravilas del Magrib]* adı ile Madrid'te 1991 yılında yayınlamıştır.²⁰ Daha sonra ise, Arapça olarak *el-Mu'rib 'an ba'd acâ'ibi'l-mağrib* adı ile 1999 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır.

2. *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*: Müellif bu eseri kendi söylediğine göre, 557/1161-62 senesinde Musûl'a gittiğinde Şeyh İmam Zaid Muğiyne'dîn Ömer b. el-

¹⁵ J. F. P. Hopkins-Nehemia Levtzion, *Corpus of Early Arabic Sources for West African History*, Princeton 2000, s. 132.

¹⁶ Ebû Hâmid el-Gırnâî, *Rihletu'l-Gırnâî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, nşr. Kâsım Vehb, Beyrut 2003, s. 11-12.

¹⁷ Eserin tam adı: Cesar E. Dubler, *Ebû Hâmid el Granadino y su Relacion de Viaje por Tierras Eurasiaticas*, Madrid 1953.

¹⁸ H.T. Norris, *İslam in The Balkans: Religion and Society Between Europe and the Arab World*, Columbia 1993, s. 29.

¹⁹ Ebû Hâmid el-Gırnâî, *Tuhfat al-Albab (el regalo de los espíritus)*, ed. Ana Ramos, Madrid 1990, s. 14.

²⁰ Mehmet Özdemir, a.g.e., s. 129.

Hadi el-Erdebîli'nin ricası üzerine (derlemiştir) yazmıştır. Derlemiştir demeyi de uygun gördüm, çünkü eser hakkında görüş bildirenler ikiye ayrılmaktadır. Kimisi kendisinin de belirttiği üzere bu eseri 80'li yaşlarında yazmasının istenmesi üzerine oturup yazdığı görüşündedir. Kimisi ise, bir insanın bu yaşlarda geçmişteki olayları hem de ince ayrıntılarıyla hatırlamasının mümkün olamayacağını söyleyerek, gezdiği sıralarda kâğıtlara notlar aldığı ve sonrasında bu notları derlediği görüşündedir. Gırnâti'nin Mukaddime kısmında “toplamak, bir araya getirmek” manasına gelen “جمع” kelimesini kullanması ve yazdığı kitaba “derleme” anlamına gelen “mecmua” kelimesini kullanması bu görüşü doğrular niteliktedir.

Bu eser üzerine ilk çalışma yapan kişi, bu kitabın ilmi değerini önemseyen Fransız Şarkiyatçı Joseph Reno'dur.²¹ Bir diğer kişi ise, Arap Coğrafya Edebiyatı'nın Tarihi konusunda çalışan Arap uzmanı Rus araştırmacı Ignati Y. Krachkovski'dir. Araştırmacı bu eserin “ilginç kitaplar” kategorisine giren kitapların üslubunu canlandırdığını söylemektedir.

Krachkovski, el-Gırnâti'nin Arap Coğrafya Edebiyatı içinde yeni bir tarz oluşturduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte onun, Kur'an dışındaki kaynaklara az yer verdiğini belirterek özellikle coğrafya alanındaki bilgilerinin yetersiz olduğu görüşüne ulaşmaktadır. Ancak el-Gırnâti'nin kullandığı yazım tarzını sanatsal ve edebi bulmaktadır. Alman araştırmacı, George Jacob tarafından yapılan araştırmaların, bu eserde destanî rivayetlerin gerçeklere dayanan rivayetler olduğunu ortaya çıkardığını söylemektedir. Rus araştırmacı, müellifin eserindeki birçok yerde birinci tekil kişi zamirini kullanmış olmasının önemli olduğunu, böyle anlatılan rivayetlerin el-Gırnâti tarafından görüldüğünün altını çizmektedir.

Krachkovski'nin dikkat çektiği hususlardan birisi de, Cebelitarık Boğazı yakınlarında bulunan ve 1145 yılında yıkılan Hırak Sütunları'nı görmüş olmasıdır. Yine buna benzer bir diğer örnek de, el-Gırnâti'nin İskenderiye Feneri'nin bozulmadan önceki tam şeklini son görenlerin arasında olmasıdır. Yine Aynu'ş-Şems şehrinde 1160 yılında yıkılan ünlü Dikili Taş'ı görmüş olması da Rus araştırmacının önemseydiği

---

²¹ Joseph Reno, 1796 yılında Güney Fransa'da Lembiski'de doğdu, 1867 yılında Paris'te öldü. Haçlı seferleri hakkında Arap tarihçilerinin yazdığı kitapları tercüme ederek Avrupa kaynakları ile ilişkilendirdi. Silvester de Sasi'nin ölümünden sonra, 1838 yılında Paris'teki Arap Dili Kürsüsü'nün yöneticiliğini yaptı. 1847'de Asya (Asiviyye) Üniversitesi'nin rektörü oldu (Ebû Hâmid el-Gırnâti, *Rihletu'l-Gırnâti, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, neşr. Kâsım Vehb, s. 14).

örneklerdendir. Ayrıca Krachkovski, Ruslar'ın el-Gırnâfî'yi Rus Şarkiyatçı Bernhard Dorn (1805-1881)²² sayesinde eskiden beri tanıdığını belirtmektedir. Zira Dorn 1872 yılında el-Gırnâfî üzerine önemli araştırmalar yapmıştır²³.

Alman Şarkiyatçı George Jacob da bu görüşü desteklemekte ve iyi incelendiği takdirde eserden çeşitli alanlarda önemli bilgiler edinilebileceğini düşünmektedir. Fransız Şarkiyatçı Silvester de Sansi, bu kitabın fazla bir öneminin olmadığını, Ebû Hâmid'in eserinin kıymetsiz ilginç bilgilerden bir araya geldiğini söylemiştir. Bazı Arap tarihçiler de el-Gırnâfî hakkında tahlil etmeden hızlı bir hükme varmışlardır. Onun gerçekleri söylemediği ya da yalan söylediğini düşünmüşlerdir. Bazıları övmüş, bazıları da onu yalancılıkla suçlamıştır. El-Makrî (Makkarayan) onun hakkında: "O bölgelerdeki garip olayları anlatmış, bu sebeple bazı insanlar ona layık olmayan şeyleri yakıştırmışlardır" demektedir. İbn Asâkir²⁴ ise onu tamamen yalancılıkla suçlamıştır. Bu konuda, "Kendi gözü ile gördüğü bazı şeyleri doğru olarak kabul edebiliriz ama duyduğu şeyler ancak destanlar arasına girebilir" demiştir.²⁵

Gırnâfî'nin bu seyahatnamesi, Fransız araştırmacı Gabriel Ferrand tarafından Fransızca'ya tercümesi yapılarak, bir bütün halinde ilk kez 1923'de *Journal Asiatique*'de²⁶ Arapçası ile birlikte yayınlanmıştır.²⁷ Bu eser bir önceki eseri olan *el-Mugrib*'e göre daha düzgün ve daha hatasız bir eserdir. Bahsettiği konular bakımından büyük benzerlikler gösterir. Ancak Kâsım Vehb, Gabriel Ferrand'ın yaptığı çalışmanın dilsel ve yazımsal hatalarla dolu olduğunu söylemektedir. Çünkü Fransız araştırmacı eseri, yazma nüshadaki hatalarla birlikte okuyucuya sunmuştur. Diğer yazma nüshalarda

---

²² Johannes Albrecht Bernhard Dorn, 1805 yılında Almanya'da doğmuş 1881 yılında St. Petersburg'da ölmüştür. Dorn, İran, Rusya ve Afganistan'ın dili ve tarihi alanlarında uzmanlaşmış idi. Leipzig Üniversitesi'nde özel öğretim görevlisi olarak görev yapmıştır. 1827 yılında Kharkov Üniversitesi'nde Doğu Dilleri Bölümü'nün başkanlığına, 1835 yılında da Dışişleri Bakanlığı Şark Dilleri Enstitüsü'nde Tarih ve Coğrafya Profesörlüğüne getirilmiştir. 1842'de Asya Müzesi Müdürlüğüne, 1855'de de Etnoğrafya Müzesi Müdürlüğü'ne atanmıştır.

(http://en.wikipedia.org/wiki/Johannes_Albrecht_Bernhard_Dorn - 20.09.2010).

²³ Ignati Y. Krachkovski, *Tarih el-edeb el-coğrafi el-arabi*, Arapça terc. Selahaddin Osman Haşim, Kâhire 1961, s. 296.

²⁴ Asıl adı, Ali b. el-Hasan b. Hibat Allah Ebû'l-Kâsım Sikat el-Din el-Şafi'dir. 499/1105 yılında Şam'da doğmuştur. Bağdâd ve İran'ın başlıca şehirlerinde ilim tahsil ettikten sonra Şam'da Medrese el-Nuriye'de müderris olmuştur. 1176 yılında vefat etmiştir. Başlıca eseri *Tarih Medinetü Dimaşk*'tir (C. Brockelman, "İbn Asâkir", *IA*, V/1, s. 502).

²⁵ Ebû Hâmid el-Gırnâfî, *Rihletu'l-Gırnâfî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, neşr. Kâsım Vehb, s. 16-18.

²⁶ Gabriel Ferrand, "Le Tuhfat al-albab de Abû Hâmid al-Andalusi al-Garnâfî", *JA*, CCVII, (1925), s. 1-148, 195-303.

²⁷ H.T. Norris, a.g.e., s. 29.

geçen değişiklikleri belirtmesine rağmen, tahkik ettiği metindeki yanlışlıkları düzeltmemiştir.²⁸

Yine bu eser, İspanyol Araştırmacı Anna Ramos tarafından, *Abu Hâmid el-Gırnâtî Tuhfat al-albab : (el regalo de los espíritus)* ismiyle 1990 yılında, Madrid’de İspanyolca olarak yayınlanmıştır.

2003 yılında da Kâsım Vehb tarafından, farklı nüshalar edisyon edilerek ve G.Ferrand’ın yaptığı çalışma esas alınarak *Rihletu’l-Gırnâtî* adı ile Arapça olarak yayınlanmıştır.²⁹ Vehb, yaptığı bu çalışmanın son kısmına Dubler’in *Kitâbu’l-mu’rib ‘an ba’d ‘acâ’ibi’l-mağrib* üzerine olan çalışmasından aldığı kısımları *Rihletu Ebû Hâmid el-Gırnâtî ilâ Bilâdi Âsiya ve Urubba* (el-Gırnâtî’nin Avrupa ve Asya’ya Seyahati) adıyla ek olarak vermiştir. Bu ek olan kısımlar Türkler ile ilgili daha geniş bilgilere yer vermektedir. Kâsım Vehb, bu seyahatnamenin yazmalarını çoğaltan kişilerin çoğu zaman keyiflerince davranmış gözüktüklerini, bu sebeple yazma nüshalar arasında oldukça çeşitlilik ve yanlışlar bulunduğunu söylemektedir. Bu sebeple bu çalışmayı hazırlarken çeşitli yazma nüshaları karşılaştırmış ve esas kabul ettiği nüshayı edisyon ederken gördüğü bu yanlışlıkları düzeltmiştir. Kimi yerlerde düzelttiği yanlışlıkların yazma nüshada geçtiği şekli dipnot ile göstermiş, kimi yerlerde ise dipnotla belirtmemiştir.

Biz Ebû Hâmid el-Gırnâtî’nin Seyahatnamesi’ni Türkçe’ye tercüme ederken, Kâsım Vehb’in *Rihletu’l-Gırnâtî* adı ile yayınladığı edisyonu esas aldık. Çalışmanın sonunda yer alan ve *el-Muğrib* isimli eserden alınan kısmı da Türk Tarihi ile ilgili bilgilere geniş yer vermesi sebebi ile tercüme ederek çalışmamıza dâhil ettik. Bu kısmı da *Tuhfetu’l-elbâb ve nuhbetu’l-a‘câb* isimli eserin bir parçası olarak ele aldık.

Tuhfetu’l-elbâb ve nuhbetu’l-a‘câb isimli bu eserin birçok yerde yazma nüshaları bulunmaktadır. Türkiye kütüphanelerinde bulunan nüshaları şunlardır:

1. Köprülü Kütüphanesi, Köprülü Ahmet Paşa, nr. 198: *Tuhfetu’l-elbâb ve nuhbetu’l-a‘câb*, vr. 2-52.

2. Köprülü Kütüphanesi, Köprülü Ahmet Paşa, nr. 198: *Tuhfetu’l-elbâb ve nuhbetu’l-a‘câb*, vr. 55-107.

²⁸Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu’l-Gırnâtî, Tuhfetu’l-elbâb ve nuhbetu’l-a‘câb*, neşr. Kâsım Vehb, s. 17.

²⁹ Kitabın künyesi: Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu’l-Gırnâtî, Tuhfetu’l-elbâb ve nuhbetu’l-a‘câb*, neşr. Kâsım Vehb, Beyrut 2003.

3. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr. 5014: *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, 67 varak.
4. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 3127: *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, 134 varak.
5. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, nr. 461: *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, 82 varak.
6. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 641: *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, 69 varak.
7. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3148: *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, 42 varak.
8. Milli Kütüphane, nr. 2483: *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, vr. 1b-72b.

II. ESERİN MUHTEVASI

Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb* isimli eserini daha önce yazmış olduğu *el-Muğrib* adlı eserinden daha düzgün ve daha hatasız olarak kaleme almıştır.³⁰ Müellif eserini bir mukaddime ve dört bölüm halinde düzenlemiştir. Eserin Türkler ile ilgili bölümleri daha çok üç ve dördüncü bölümlerdir. Ayrıca Kâsım Vehb'in, hazırladığı çalışmanın sonuna eklemiş olduğu "*el-Gırnâtî'nin Asya ve Avrupa'ya Seyahatleri*" isimli kısım da Türkler hakkında yoğun olarak bilgi vermektedir. Vehb'in kitabın sonuna eklemiş olduğu bu bölüm Ebû Hâmid'in diğer eseri olan *el-Muğrib*'ten alınan kısımlardan oluşmaktadır. Biz çalışmamızı hazırlarken yukarıda da belirttiğimiz üzere konumuz olan *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*'tan ayrı olmasına rağmen, Türkler'den bahseden kısımların önemine binaen, tercüme ederek çalışmamıza dâhil ettik.

Ebû Hâmid eser içerisinde, anlattığı konularla alakalı çokça şiire de yer vermiştir. Bu ise Ebû Hâmid'e kadar ortaçağ coğrafya ve seyahatname yazıcılığında fazla görülmeyen bir yazım tarzı olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte müellifin eserinde anlattıklarının bir kısmını görüp görmediği konusunda tereddüde düşülmektedir. Zira müellif eserinin birçok yerinde, duyduğu rivayetleri anlatırken

---

³⁰ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 16.

birinci kişi zahirini kullanmaktadır. Bu da eserde, kendi gördükleri ile duydukları arasında bir karmaşıklık yaşanmasına sebep olmaktadır.

Ebû Hâmid el-Gırnâtî, eserini bir mukaddime ile dört bölüm halinde kaleme almıştır. Bu bölümler şunlardır.

Mukaddime³¹: Müellif bu kısmı eserine giriş olması için yazmış ve bu kısımda yazdığı eser ile ilgili kısa bir açıklamaya yer vermiştir. Mukaddimeye eski Arap metinlerinde gelenek olması sebebiyle Allah'ın sıfatları ile ilgili satırlarla başlamıştır. Daha sonra müellifi bu eseri yazmaya kimin teşvik ettiğini ve eseri yazma sebeplerini açıklamıştır. Müellif mukaddimenin son kısmında, yazdıklarının çoğunun inanılması güç rivayetler olması sebebi ile açıklamada bulunarak kendisine karşı yapılabilecek suçlamaları önlemek istemiştir. Müellif, insanların kendisini yalancılıkla suçlayacağını ve eserine inanmayacaklarını ön görmüş olsa gerek ki, akıl bahsini ele alarak yazdıklarına gelebilecek tepkilerin okuyanların cahilliklerinden ileri geleceğini ifade etmiştir. Bu düşüncesini de ayetler ve mantıklı açıklamalar ile oldukça güçlendirmiştir.

Birinci Bölüm³²: Ebû Hâmid el-Gırnâtî bu kısımda dünyanın özellikleri ve dünyadaki ilginç varlıklardan (insanlar ve cinler âleminde) bahsetmektedir. Müellif, dünyadaki yaşanan yerler için yürüyüş mesafesi ile 100 senelik bir alanı göstermektedir. Bunların dışındaki yerlerin yaşamaya çok elverişli olmadığını söylemektedir. Müellif 100 senelik diye tarif ettiği yerin doğu tarafındaki 80 senelik kısmının Ye'cüc ve Me'cüc'ün³³ toprakları olduğunu kaydetmektedir.³⁴ Müellifin tarif ettiği bölge Türkler'in bölgesi olması bakımından önem arz etmektedir. Gırnâtî, "Sonra Âdem'in (a.s.) çocuklarından Nuh'un (a.s.) oğlu Yafes'in soyundan, Ye'cüc ve Me'cüc'ü yarattı. Seksen sene (yürüyüş mesafesi) uzunluğunda olan topraklarını ve meskenlerini kuzey bölgelerinin sonlarında Büyük Okyanus'a³⁵ birleşik bir yerde onlar için yaşanılabilir kıldı. Onlarla, Sâ'm'ın oğulları arasında bakırdan ve demirden inşa edilen, Yüce Allah'ın Kuran'da da zikrettiği Zülkarneyn'in Seddi vardır. Allah'tan başka kimsenin bilmediği, hayvanlar gibi çok olan Ye'cüc ve Me'cüc halkı, güçlü ve cesur

³¹ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 21-25.

³² Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 29-37.

³³ Bilgi için bkz. (İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1984, s. 46; L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, I, İstanbul 1997, s. 57-59.)

³⁴ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 32.

³⁵ Atlantik Okyanusu.

olmakla birlikte ok atar” demektedir.³⁶ İbrahim Kafesoğlu ise Türkler’in, Nuh’un oğlu Yafes’in soyundan olduğunu söylemektedir.³⁷ Ye’cüc-Me’cüc konusu hakkında kesin bir bilgiye sahip olunmamakla birlikte Ebû Hâmid’in, eserinde anlattıkları ile Ye’cüc-Me’cüc’ü Türkler ile aynı soya dayandırdığı gözükmektedir. Diğer taraftan, müellifin metin içerisinde “Türk” kelimesini kullanması sebebi ile bahsettiği kavmin Türk olup olmadığı ile ilgili bir bilgiye sahip olmadığı da anlaşılmaktadır. Muhtemelen okuduğu kaynaklarda o dönem için Ye’cüc-Me’cüc bahsi bu şekilde geçiyordu. El-Gırnâtî de bu konuda okuduklarını anlatmış olabilir. Ancak bahsettiği Ye’cüc-Me’cüc’ün ok atmaları ve cesur olduğunu söylemesi ilginçtir. Müellif burada anlattıklarını aktarırken net cümleler kullanmıştır, bu ise mitolojik olan bu rivayetler konusunda insanın zihninde karışıklığa sebep olabilmektedir.

Müellif daha sonra dünyanın batı bölgelerinden, yani Asya Kıtası’nın Hazar Denizi’nden itibaren batıda kalan tarafından bahsetmektedir. Bu kısımda ilk olarak Afrika Bölgesi anlatılmaktadır. Eserde özellikle bölgedeki ticarî faaliyetler ve kabileler canlı bir şekilde tasvir edilmiştir. El-Gırnâtî Almanlar için “*Namiş*” adını kullanmıştır. Bu ise batı dünyası için önemli sayılan bir bilgidir. Yine müellif bu bölümde Türk, Sakâlibe ve Hazar adlarını zikretmiştir. Eserde daha sonra Çin ve Hintliler’den söz edilmiştir. Afrika Bölgesi’nden, Çin topraklarını anlatmaya geçmesi, müellifin eserini düzenli bir şekilde kaleme almadığını göstermektedir. Bu bölgelere dair verilen bilgilerin, müellifin okuduğu kitaplardan aktarılan bilgiler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak müellif eserinde bu bilgileri hangi eserlerden aktardığını açık bir şekilde belirtmemiştir.

Müellif, Çin ve Hintliler’in topraklarında güvenliğin, refahın, iyi bir siyasi hayatın, bol nimetlerin olduğunu belirtmektedir. Çin hükümdarlarının adaletli ve insafli olduğunu söylerken Müslüman yöneticilerin ise zalim olduklarını eserin birçok yerinde dile getirmektedir. Anlattığı rivayetlerin çoğunda zalim yöneticilerin başlarına gelen korkunç olaylara yer vermektedir. Bu şekilde idarecilere zalim olmayın demeye çalışmaktadır.

---

³⁶ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 30.

³⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1984, s. 46.

Birinci bölümde Çinlilerin hükümdarlarının adaletli olduğunu zikrettikten sonra “Keşke Müslüman Melikler de böyle güzel siyaseti kendilerine rehber edinseler”³⁸ diyerek Müslüman idarecilerden yakındığını ortaya koymaktadır. Sonrasında ise Hz. Peygamberin bir hadisini kendince yorumlayarak, yöneticilerin zalimliğini zekâsını kullanmak sureti ile eleştirmektedir. Müslüman yöneticilerin de adaletli olmasını diledikten sonra “Fakat bu (Müslüman yöneticilerin zalimliği), ilahî hikmettendir. Bundan dolayı Hz. Peygamber dedi ki ‘Dünya Müminin zindanıdır’. Zindan; darlık ve korku yeridir. Dünya Mümin için, mal ve bereketin azlığı, baskı ve zulmün çokluğu, adaletin yokluğu ile zindan olur. Hz. Peygamber yine buyurdu ki ‘Dünya kâfirin cennetidir’. Cennet; bolluk, nimet, güvenlik, adalet, güzel siyaset ve güzelliklerin çeşitlerinin bulunduğu yerdir. Allah’a hamdolsun ki, gönderilmişlerin efendisinin elinden olan Müslümanların yöneticilerini zorba kıldı!”³⁹ diyerek, Müslüman yöneticilerin yaptıklarını ve onlara karşı olan tavrını ortaya koymaktadır. Bu bölümün sonunda ise cinlerden bahsedilmektedir.⁴⁰

İkinci Bölüm⁴¹: Müellif bu bölümde ilginç şehirler ve bu şehirlerde bulunan dikkate değer yapılardan bahsetmektedir. İlk konu başlığı olan “İrem Şehri”⁴² kısmına dair anlattıklarının büyük bölümünün VII. yüzyıl müelliflerinden eş-Şa‘bî’nin⁴³ *Kitâbu Siyeru’l-mülûk* isimli eserine dayandığı anlaşılmaktadır. Zira müellif, bu kısımda başka bir kitap ismi zikretmemiştir. El-Gırnâtî, geçmişe dayalı rivayetleri anlatırken çok az kitap ismi zikretmesi sebebi ile, batılı bazı araştırmacılar tarafından umumiyetle bilgisiz olarak nitelendirilmiş ve bu kısımlarda verdiği bilgilerin asılsız olduğu düşünülmüştür.

³⁸ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu’l-Gırnâtî, Tuhfetu’l-elbâb ve nuhbetu’l-a‘câb*, s. 34.

³⁹ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu’l-Gırnâtî, Tuhfetu’l-elbâb ve nuhbetu’l-a‘câb*, s. 34.

⁴⁰ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu’l-Gırnâtî, Tuhfetu’l-elbâb ve nuhbetu’l-a‘câb*, s. 35-36.

⁴¹ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu’l-Gırnâtî, Tuhfetu’l-elbâb ve nuhbetu’l-a‘câb*, s. 41-80.

⁴² İrem şehri; Şeddâd b. Âd’ın yaptırdığı söylenen Aden Çölleri’nde bulunan bir efsanevi şehrin adıdır. Hakkında çeşitli rivayetler vardır. Ancak en güçlüsü, Şeddâd’ın dünyanın hâkimiyetini ele aldıktan sonra Tanrı ile yarışarak onun yarattığı Cennet’ten daha güzelini yeryüzünde yapmaya kalkıştığı, rivayetidir. Anlatılanlara göre; Şeddâd altın, zümrüt ve mermerlerden bir şehir inşa ettirmiştir. Ancak şehir bir anda kumlara gömülmüştür. Daha sonra ise bu şehrin aynısını İskenderiye’de yaptırmak istedi. Yaptırdığı bir binanın mermer sütunları üzerinde bir kitabe koydurdu ve üzerinde “Bu şehri Şeddâd, İrem Zat el-İmad’ı” örnek alarak yaptırdı” yazılıydı (A.J. Wensinck, “İrem Zâtü’l-İmâd”, *İA*, V/II, s. 1058-1059).

⁴³ Eş-Şa‘bî; Asıl adı Ebû ‘Amr ‘Âmir b. Şarâhîl b. Abd el-Şâ‘bî’dir. 640 yılında Calûlâ muharebesi sıralarında Kûfe’de doğduğu söylenir. Büyük Hamdan Kabilesi’nin Şa‘ab’a koluna mensuptur. Arabistan’ın önde gelen âlimleri arasında sayılır. Şöhreti ‘Abdümelik’e kadar ulaşmış ve bu sebeple el-Haccâc’a bir mektup göndererek onu yanında istemiştir. Bundan sonraki hayatını Dımaşk Sarayı’nda geçirmiştir. Abdümelik ölüm döşeğinde iken tekrar Kûfe’ye dönmüştür. 728 yılında da orada vefat etmiştir (F. Krenkow, “Şa‘bî”, *İA*, XI, s. 266-267).

Eserde bu konuyu takip eden “Bakır Şehri”, “Göl ve İçindeki Hapsedilmiş Cinler” ve “Mensek b. el-Nahd” gibi konular da, yine müellifin adını vermediği kimselerden aktardığı rivayetlerle ilgilidir. “Bakır Şehri” konusunda; Endülüs yakınlarında bakırdan inşa edilmiş bir şehrin varlığına dair bir rivayet anlatılmaktadır. “Göl ve İçindeki Hapsedilmiş Cinler” konusunda ise yine bu bakır şehrinin doğu taraflarında bir gölden çıkan testiler ve içinde var olduğunu söylediği cinlerden bahsetmektedir. Bir sonraki konu başlığı ise daha önce zikrettiğimiz “Mensek b. el-Nahd”dır. Burada başlık olmasına rağmen, aslında bu konu ve bir önceki konu “Bakır Şehri” konusunun devamıdır.

Eserde daha sonra Bizans Devleti (*Rûm, Roma*) hakkında bilgi verilmiştir.⁴⁴ Müellif, eserinde kaydettiği üzere, 545/1150-51 yılında Bâşkirt’te bulunuyordu. Orada bulunduğu sırada Rum topraklarına gidip-gelen bazı Müslümanlardan, Bizans Devleti hakkında bilgiler edinmiştir. Edindiği bilgilere göre; el-Gırnâtî’nin Bâşkirt’te bulunduğu sıralarda Bizans’ta büyük iç karışımlar vardır ve prensler sürekli kendi aralarında savaş halindedir. Eserin bu kısmında, Bizans’a gidip, orayı yakından görmek istediğini, ancak Bâşkirt’te kendisini oraya göndermek istemediklerini söylemektedir.

Müellif bu kısmı anlatırken ilk kez “Bâşkirt” kelimesini kullanmıştır. El-Gırnâtî’nin anlattığına göre; bu sırada Bâşkirt Meliki (hükümdarı)’nin kardeşi Rum İmparatorunun kız kardeşi ile evlidir.⁴⁵

Seyyah daha sonra dünya üzerindeki şehir ve bölgelerin kendilerine has özelliklerinden bahsetmektedir. Şehirlerin iklim özellikleri, yeryüzü şekilleri, insanların fiziksel ve ahlakî yapıları, meşhur iş alanları ve meslekleri, yiyecek ve içecekleri, hayvanları, giysileri ile ilgili bilgiler vermektedir.⁴⁶ Ardından “Yapılar Faslı” başlığı gelir ve burada da ülkelerdeki ilginç yapıları anlatmaktadır. Zülkarneyn Seddi’ni ve Berr Seddi’ni tasvir etmektedir.⁴⁷ Zülkarneyn Seddi’ni anlatırken konuya direkt olarak girmiştir. Biz karışıklığı önlemek için, tercümemizde bu kısma “Zülkarneyn Seddi” başlığını ekledik. Buradan sonra “Arapların Yapılarından Gumdân Kalesi” başlığı bulunur. Bu kale ile daha birçok yapıyı anlattıktan sonra Mısır’da bulunan yapıları zikretmeye başlamaktadır. Ancak o yapılar için ayrı bir başlık yoktur, bu konular da

⁴⁴ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 50.

⁴⁵ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 51.

⁴⁶ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 57-60.

⁴⁷ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 62-64.

“Gumdân Kalesi” başlığı altındadır. Oysa Mısır ile ilgili yerlerden uzunca bahsetmektedir. Bu sebeple bu kısmın belirli olması düşüncesi ile “Mısır Yapıları” ve “Mısır Piramitleri” başlıkları tarafımızdan eklenmiş olup kare parantez ile belirtilmiştir. Mısır piramitlerini anlattıktan sonra direkt olarak İskenderiye Feneri’ni anlatmaya başlamıştır. Bu kısımdaki anlattıklarını “el-Mes’ûdî söyle anlattı” diye başlayıp okuduklarını yazmış, sonrasında ise bir başlık altında kendi gördüğü feneri anlatmıştır. Bu sebeple eserde fener iki kez anlatılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi’nin Esat Efendi bölümündeki yazma nüshasında bu minarenin resmi çizilidir.⁴⁸ Biz çalışmamızın sonuna yazma nüshanın bu sayfasını eklemiş bulunmaktayız. Bu resmin, tercümedeki tasvirin daha rahat anlaşılması bakımından önemli olabileceğini düşünmekteyiz. Yine eserde anlatılan Kâdis Putu da yazmanın bir başka yaprağının kenarına resmedilmiştir. Bunu da ek olarak vermiş bulunmaktayız.⁴⁹ El-Gırnâtî ardından cinlerin Hz. Süleyman için yaptığı söylenen Süleyman Meclisi ve Mısır’da bulunan diğer piramitler hakkında bilgiler vermeye devam etmektedir. Bunlar arasında içine girdiği piramit de bulunur ve onun hakkındaki bilgiler diğerlerine nazaran daha ayrıntılıdır. Bu kısımda anlatılan bilgiler özellikle sanat tarihçileri için önemli nitelik taşır. Zira anlatılan yapıların ayrıntılarına genişçe yer verilmiştir.

Bu kısımda daha sonra Arapların bölgelerindeki diğer yapıları anlatılmaktadır.⁵⁰ Müellif, Firavun’un Saray’ı, Şam bölgesindeki Ba’lebek Kalesi,⁵¹ Humus’un evleri, Bağdâd’ta bulunan Akarakuf denilen tepe, Kisra’nın odası gibi yapılar hakkında bilgiler vermektedir. Seyyah daha sonra Erdebil’de⁵² gördüğü siyah bir taş anlatmıştır. El-

⁴⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi, nr. 3148, vr. 15. (Bkz. Ekler bölümü, Ek 1).

⁴⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi, nr. 3148, vr. 15. (Bkz. Ekler bölümü, Ek 2).

⁵⁰ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu’l-Gırnâtî, Tuhfetu’l-elbâb ve nuhbetu’l-a’câb*, s. 64-80.

⁵¹ Ba’lebek, Lübnan’ın Bikâ vadisine kurulmuş tarihi bir şehirdir. Denizden 1800 m. yükseklikte, Beyrut ile Şam’ı Humus’a bağlayan demiryolu üzerinde bulunup, Beyrut’a 86 km. mesafededir. Şehir Helenistik devirde “Heliopolis” adıyla anılmıştır. Hz. Ömer devrinde İslam topraklarına katılmıştır. 1182-1230 yılları arasında Selahaddin Eyyubi’nin yeğeni Behram Şah’ın idaresinde kalmıştır. Yavuz Sultan Selim zamanında ise Osmanlı toprağı olmuştur. 1831 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa tarafından zapt edildiye de Osmanlı tekrar hakim oldu. 1898-1905 yıllarında Almanlar tarafından önemli kazı çalışmaları yapılmış ve sonraları Lübnan tarafından müze-şehir olarak restore edilmiştir (İdris Bostan, “Ba’lebek”, *DİA*, V, s. 9).

⁵² Erdebil şehri, Azerbaycan’da Aras Irmağı’nın sağ kollarından Kara-Su Çayı’na dökülen Balık-Çay kenarında her tarafı dağlarla çevrili dairevi bir ovada ve tarihi ticaret yolları üzerinde yer alan eski bir şehirdir. Eski Yunan ve Latin kaynaklarında Erdebil’in adı geçmez. Buraya Artavêt ve Artavel denilmektedir. Firdevsi ve Yakur el-Hamavî’ye göre ise şehri Sâsâniler’den Fîrûz (457-484) tesis ederek şehre Bâzân-î Fîrûz adını vermiştir. Selçuklu devrinde şehrin Türk nüfusu çoğalmıştır. Türkler dışında şehirde Araplar da hâkimiyet kurmuştur. Şehir her zaman önemini korumuş hatta bir süre Arapların bir kısmına merkezlik de etmiştir (Mirza Bala, “Erdebil”, *İA*, IV, s. 289-291).

Gırnâtî o taşa vurulduğunda demir sesi gibi bir ses geldiğini ve taşı şehrin içine soktuklarında şehre yağmur yağmaya başladığını söylemektedir. Söz konusu taşın yağmur yağdırıcı bir özellik taşıması bize eski Türklerdeki “Yada Taşı’nı” hatırlatmaktadır.⁵³ Diğer taraftan Türkler’in buna benzer taşlar kullandıkları eski eserlerin birçoğunda yer almaktadır. Örneğin İbn Fadlan da eserinde Türk ülkelerinde yağmur yağdırmaya yarayan taşlardan söz etmiştir. İbn Faldan, Kimek isimli bir kabilenin yanına vardıklarında onlarda suyu çeken ve yağmur yağdırmaya yarayan bir taş olduğunu söylemektedir. İbn Fadlan bununla birlikte insan sağlığı için kullanılan çeşitli taşların varlığından da bahsetmektedir.⁵⁴ El-Gırnâtî sonra Derbend⁵⁵ bölgesinde bulunan ve Müslüman olan 24 yerleşim yeri⁵⁶ hakkında bilgiler aktarmıştır.⁵⁷ Bunların yanı sıra Derbend’de bulunan Zerih Karan adındaki bir milletten bahsetmektedir. Bugünkü Dağıstan’daki Kubaçiler olduğu söylenen bu millet hakkında Krachkovski önemli bir bilgi vermiştir. El-Gırnâtî’nin Kubaçiler’in geleneksel ölü gömme merasimleri hakkında bilgi veren yegâne müellif olduğunu belirtmiştir.⁵⁸ El-Gırnâtî bu millet hakkında detaylı bilgiler vererek Emir Seyfeddin Muhammed b. Halife Sulemî’den söz konusu millet ile yaptıkları savaş hakkında duyduklarını anlatmıştır. İkinci bölümün sonunda Hârezm bölgesi ve Türkler hakkında bilgilere yer verilmiştir.⁵⁹

Üçüncü Bölüm⁶⁰: Bu bölümde dünyadaki denizler ve onların içindeki deniz canlılarından bahsetmektedir. Müellif konuya, denizleri tarif ederek başlamıştır. Okyanuslar için *Bahru’l-zulûmât*, *Bahru’l-esved* veya *Bahru’l-muhît* isimlerini

⁵³ “Yada Taşı” hakkında bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2006, s. 304; Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, s. 65.

⁵⁴ Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, s. 65-66.

⁵⁵ Derbend; Araplarda “el-bâb” yani kapı-kapılar manasına gelir. Hazar Denizi’nin batı sahilinde bulunan bir şehirdir. Burası özellikle benzerleri olmayan uzun surlar ile meşhurdur. Bu surlar Sasaniler ve Müslümanlar devrinde denizle dağlar arasındaki 2-3 km. geçidi kapatarak Ön Asya’yı Şarki Avrupa göçebe kavimlerinden koruyordu. Yine bu şehir de önemli ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır. Şehre Sasaniler devrinde ne isim verildiği bilinmemektedir. Derbend ismi ilk defa Moses Horençi’nin coğrafya eserinde geçer ki, bu eser 7. asırdan evvel yazılmıştır. Şehir güçlü surlara sahip olmasına rağmen 627 yılında Hazarlar tarafından zapt edilmiştir. Araplar ise çok kez şehri Hazarlar’dan almaya çalışmışlardır (W. Barthold, “Derbend”, *IA*, III, s. 532-535).

⁵⁶ Burada kullanılan kelime “rustâk” kelimesidir. Biz bu kelimeyi tercümemiz sırasında Murat Ağarı’yı da dikkate alarak (İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2008, s. 12) “köy-kasaba” olarak kullanmış bulunmaktayız. Ancak burada 24 rustâk demesi bize bunun aşiret ya da boy olma ihtimalini de düşündürmüştür. Zira müellif Türkmenler’in topraklarından bahsetmektedir.

⁵⁷ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu’l-Gırnâtî, Tuhfetu’l-elbâb ve nuhbetu’l-a‘câb*, s. 77.

⁵⁸ Ignati Y. Krachkovski, a.g.e., s. 297.

⁵⁹ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu’l-Gırnâtî, Tuhfetu’l-elbâb ve nuhbetu’l-a‘câb*, s. 78-80.

⁶⁰ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu’l-Gırnâtî, Tuhfetu’l-elbâb ve nuhbetu’l-a‘câb*, s. 83-98.

kullanılmaktadır. Bununla birlikte müellif, *Bahru'l-esved* adını bugünkü Karadeniz için de kullanmıştır. *Bahru'l-muhît* ismini Büyük Okyanus için kullanırken, *Bahru'l-zulûmât* ve *Bahru'l-esved* ismini daha çok Atlas Okyanusu'nu ifade ederken zikretmektedir. Ancak bu üç isim de, metinden anlaşıldığı üzere Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından oluşan kara parçasının dışında kalan suları ifade etmektedir.

Ebû Hâmid, konunun başlarında Atlas Okyanusu'nda bulunan dağ gibi bir balıktan bahsetmektedir.⁶¹ Bu balığın yine çok büyük balıkları kovalayarak Cebelitarık Boğazı'ndan girmelerine sebep olduğunu, kendisinin ise büyük cüssesinden dolayı bu boğazdan içeri giremediğini söylemektedir. Anlattığı balık muhtemelen bir çeşit balınadır. Ancak balinalar da müellifin bahsettiği kadar büyük olamazlar. Bu sebeple, bu büyüklükte bir balığın varlığı pek inandırıcı gelmemektedir. Bundan dolayı birçok araştırmacı, müellifin bu kısımda anlattığı hadisenin uydurma olduğunu söylemektedir.

Bununla birlikte müellif bu kısımda çoğunlukla gözü ile gördüğü hayvanları anlatmıştır. Amber balığı, testere balığı, denizaslanı gibi deniz hayvanlarının yanı sıra, bazı ilginç hayvanlardan bahsetmiştir. Müellifin bu hayvanların bazılarını anlatırken “gördüm”, “yanımdaydı” gibi ifadeler kullanması, anlattığı balıkların veya deniz canlılarının gerçek olabileceğini düşündürmektedir. Ancak yine de inanılması güç tarifler yapmaktadır. Mesela tavşan kafası gibi kafası olan bir yılan gördüğünü anlatmıştır.⁶² Bunun dışında Karadeniz ve Marmara Denizi arasında meydana gelem Med-Cezir olayını tarif etmiştir.⁶³

Ardından 511/1117 yılında İskenderiye'ye giderken Sicilya (Sakaliyye) adasına uğradığını ve orada bir dağdan ateş çıktığını ifade etmektedir. Bu dağ muhtemelen Etna Yanardağı'dır.⁶⁴ Ancak bu dağ ile ilgili anlattıklarını Sicilya'da iken İmam Ebû Bekir b. Velidî Fihri adında bir kişiden duydukları oluşturur. Bu da el-Gırnâti'nin orada olduğu sırada yanardağın faaliyette olup olmadığı hakkında şüphe yaratmaktadır.

Bu bölüm içerisinde Hindistan ve Çin'den de bahsedilir. Ancak eserde söz konusu yerlere dair anlatılanların büyük bir kısmı müellifin başkalarından duyduğu rivayetlerdir. Bilgilerin bir kısmı ise müellifin okuduğu eserlerden alınmıştır. Zira Ebû Hâmid, Çin ve Hindistan'a gitmemiştir. Çin'de bulunan Rahha adındaki bir kuşu

⁶¹ Ebû Hâmid el-Gırnâti, *Rihletu'l-Gırnâti, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 84.

⁶² Ebû Hâmid el-Gırnâti, *Rihletu'l-Gırnâti, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 85.

⁶³ Ebû Hâmid el-Gırnâti, *Rihletu'l-Gırnâti, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 83-84.

⁶⁴ Ana Ramos, *Tuhfat al-albab : (el regalo de los espíritus)*, Madrid 1990, s. 1.

anlatırken, el-Câhiz'in *Kitâbu'l-hayvân*⁶⁵ isimli eserini zikretmektedir.⁶⁶ Seyyah daha sonra Mağribli bir tüccar olan ve Çin'in adalarında uzun süre yaşayan "Çinli Abdu'r-Rahîm" diye tanınan birinin Çin hakkında anlattıklarına yer vermiştir. Müellif bu adam ile Mağrib'te görüştiklerini, onun yanında biraz önce bahsettiğimiz Rahha adındaki kuşun kanatlarından olduğunu ve onu gördüğünü söylemektedir.⁶⁷ Seyyahın Çin ile ilgili verdiği bilgilerin bir kısmının bu kişiden duyduğu rivayetler olduğu anlaşılmaktadır. Bu adamın anlattıkları arasında büyük bir gergedan ile zebra da yer almaktadır.⁶⁸ Müellifin eserinde zebra ile ilgili verdiği bilgilerden, bu hayvanı daha önce batıda görmediği anlaşılmaktadır.

Bu bölümün son kısmında ise Hazar Denizi, İdil Nehri, Bulgar toprakları hakkında bilgiler verilmiştir.⁶⁹ Burada "Ukaz Çarşısı" ismi geçmektedir. Yine bu kısımda, XI. yüzyılda önemli bir ticaret merkezi olup, İdil Nehri civarında bulunan Saksın (Sicisin)⁷⁰ Şehri ile ilgili bilgiler verilmiştir.⁷¹

Dördüncü Bölüm⁷²: Bu bölüm şehirlerde bulunan mezarlar ve ilginç ölümler hakkındadır. Bu kısımda ölümler hakkında verilen bilgiler genellikle zalimleri uyarıcı bir niteliktedir. El-Gırnâtî zalim yöneticilere oldukça karşıdır. Sürekli olarak zalim hükümdar ve yöneticilerin ilginç ve korkutucu mezarları hakkında bilgiler vermiştir. Müellif yöneticilerin zalimlikleri sonucu kabirde büyük azap çekeceklerini ifade etmektedir. Bu kısımda ilk olarak yine bir zalim hükümdarın elinden kaçan Ashâb-ı Kehf'den bahsedilmiştir.⁷³ Bu bilgiler büyük önem arz etmektedir. Zira müellif onları

---

⁶⁵Ortaçağın en ünlü müelliflerindedir. Eseri kendisinden sonraki birçok müellif tarafından bahis konusu olmuş ve yararlanılmıştır. El-Câhiz'in *Kitabu'l-hayvan* isimli eseri dünyadaki önemli olan ve ilginç olan hayvanlardan bahsetmektedir. Bununla birlikte eserde tabiatın vahdeti ve şahit olunan varlıkların anlatılması yolu ile ilahiyatla bağ kuran bir eserdir. Müellif eserde sadece büyük hayvanları değil böceklerle ve en küçük mahlûkâta kadar hayvanatı tasvir etmiştir. Ayrıca hayvan psikolojisine dair de bilgiler vermektedir ("Câhiz", *İA*, III, s. 13-14).

⁶⁶ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 92.

⁶⁷ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 92-93.

⁶⁸ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 93.

⁶⁹ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 97-98.

⁷⁰ Saksın (Sicisin), Volga deltasında bulunan bir şehirdir. Gırnâtî'nin belirttiğine göre orası bir Türk şehridir. Hazarlar'ın topraklarındaki önemli ticaret merkezlerinden birisidir. Yeri ile ilgili en ayrıntılı bilgiyi ise el-Gırnâtî'nin verdiği söylenmektedir. Biz çalışmamızın sonundaki haritada şehrin yerini yaklaşık olarak belirtmiş bulunmaktayız. Ayrıca konuyu ilerleyen kısımlarında şehir hakkında etraflıca bilgi verilecektir.

⁷¹ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 96.

⁷² Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 101-121.

⁷³ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 101.

görmüş gibi anlatmaktadır. Onların yatış pozisyonlarını canlı bir şekilde tasvir etmektedir.

Ebû Hâmid bu kısımda Türkler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Müellif çoğunlukla Karadeniz'in kuzeyinde bulunan topraklardan söz etmiştir. O 50 yaşlarındayken Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara gitmiş ve bir süre burada ikamet etmiştir. Bu sebeple, eserin bu kısmında verilen bilgilerin çoğunu gördükleri oluşturmaktadır. Bilgilerin bir kısmını ise, müellifin okuduğu ve başkalarından duyduğu haberler oluşturmaktadır.

Müellif bu bölüm içerisinde eş-Şa'bî'nin *Siyeru'l-mülûk* kitabından okuduğu rivayetlerden olan Âd Kavmi'ni anlatmıştır.⁷⁴ Anlattığı rivayette göre; Şeddâd b. Âd'ın amcaoğlu el-Dahhâk b. Alvân ile on bin devden oluşan ordusunu Irak'a gönderir. Onlar arasında Hz. Hûd'a iman etmiş olan bir kişi de vardır. Adı Lam b. Âmir olan bu kişi el-Dahhâk'ın insanlara olan zulmüne karşı gelip, kuzeye doğru Bulgar ve Bâşkirt Ülkeleri'ne kaçar. El-Dahhâk da onun ardından dev askerler gönderir. Bu devler Bulgar ve Bâşkirt beldelerinde ikamet edip orda ölürler. Müellif ise Bâşkirt'ta bulunduğu sırada bu devlerin mezarlarını gördüğünü söylemektedir.⁷⁵

Bununla birlikte Mısır toprakları ve Yukarı Mağrib'te bulunan mezarlar ve ölümler hakkında da bilgiler mevcuttur. Müellif son olarak Hz. Ali'nin kayıp olan mezarı hakkında bir rivayet ile eserini tamamlamıştır.⁷⁶ Rivayete göre; Hz. Ali'nin mezarı ölümünden 530 sene sonra Belh'de el-Hayr denilen büyük bir köyde ortaya çıkmıştır. Bu köyün halkı rüyalarında sürekli Hz. Muhammed'i görmüştür. Peygamber, Hz. Ali'nin mezarının Belh'te, üzerinde buldukları topraklarda olduğunu söylemiştir. Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer (1119-1157) zamanında Belh Valisi (Sahibi) Emir Kumac⁷⁷ da işaret edilen bölgeye gidip işaret edilen yeri kazdırmış ve Hz. Ali'yi canlı gibi, bozulmamış bir şekilde bulmuştur.

---

⁷⁴ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 103-110.

⁷⁵ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 110.

⁷⁶ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 118-121.

⁷⁷ Emir Kumac Büyük Selçukluların zamanında Belh valisi idi. Oğuzlar ile Selçuklular arasında bir vergi anlaşmazlığı sebebi ile çıkan savaşta oğlu Alâeddin Ebû Bekr ile birlikte ölmüştür (Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2000, s. 70).

El-Girnâfî bu rivayetin Sultan Sencer zamanında olduğunu söylemektedir. Şu halde olay müellifin belirttiğine göre 1119-1157 yılları arasında cereyan etmiş olmalıdır.⁷⁸

Ek Kısım⁷⁹: Bu kısım müellifin *el-Muğrib* isimli eserinden alınmış ve eserin nâşiri Kâsım Vehb tarafından bu çalışmanın sonuna eklenmiştir. Bu ek kısmın neredeyse tamamı Türkler hakkındadır. Bulgarlar, Sakâlibe, İdil Nehri, Hazar Bölgesi, Bâşkirt ve Hârezmliler hakkında oldukça geniş bilgiler yer almaktadır. Biz çalışmamızda, eserin Türk Tarihi açısından önemine değinirken, bu kısma özellikle eğileceğiz. Bu ek kısımda anlattığı birçok olay *Tuhfet*'te de geçen konular olduğu için, aslında ek olan ve müellifin *el-Muğrib* isimli kitabından alınan bu kısmı ayrı bir metin olarak ele almak çok da doğru değildir. Daha önce bahsettiğimiz gibi, bu iki eser özde aynı konulardan bahsetmektedir. Ancak farklı kişilere sunulan kitaplar olduğu için aralarında bazı farklılıklar da mevcuttur.

III. ESERİN TÜRK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Tarih, kaynak olmadan yazılması mümkün olmayan bir bilim dalıdır. Tarih yazımında kullanılması gereken ana kaynaklar; belgeler, o devrinde yazılmış olan kitaplar, kitabeler, sikkeler, seyahatnameler ve arkeolojik kalıntılardan oluşur.

Türk Tarihinin ana kaynaklarının önemli bir kısmını Çin, Arap, İran, Bizans, Latin ve Rus kaynakları oluşturmaktadır. Orta Asya'daki Türkler ile ilgili bilgileri genellikle Çin kaynaklarından öğrenmekteyiz. Bununla birlikte Orta Asya Türk Tarihi'ni öğrendiğimiz Türkçe yazılı kaynaklar da mevcuttur. Ancak bunlar daha geç devirlerde başlamamış olup, Türklere ait ilk yazılı kaynak Orhun Yazıtları'dır⁸⁰. Bu

---

⁷⁸ Sultan Sencer, Büyük Selçuklu sultanlarından. 1086 yılında doğmuştur. Büyük Selçuklu Devleti'nin başına Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra 13 yaşındaki oğlu geçmiş, ancak hâkimiyet sağlayamamış ve 1 sene içerisinde Sultan Sencer Büyük Selçuklu Devleti'nin başına geçmiştir. Devleti tanzim etmiş ve topraklarını genişletmiştir. 1157 yılında Merv şehrinde vefat etmiş ve bu şehirde inşa ettirdiği türbesine gömülmüştür (Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 66-71).

⁷⁹ Ebû Hâmid el-Girnâfî, *Rihletu'l-Girnâfî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 125-149.

⁸⁰ Bu yazıtlar Türk dilinin en eski yadigârıdır ve VIII. yüzyıllara aittir. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında keşfolunmuşlardır. Bu abideleri diken Göktürkler, tarihte ilk defa kendilerini Türk diye adlandıran kavimdir. Orhun Abideleri, Doğu Türkleri'nin 630-680 yılları arasında Çin'e bağlı oldukları devirlerden ve sonrasında birliği sağladıkları zamandan bahsetmektedir. İlk tercümesi ise Danimarkalı Thomsen tarafından yayınlanmıştır (W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara 1975, s. 5-7).

yazıtlar arasında; 732 yılında dikilen Kültigin Yazıtı'nı⁸¹, 734 yılında dikilen Bilge Kağan Yazıtı'nı⁸² ve Tonyukuk Yazıtı'nı⁸³ saymak mümkündür.⁸⁴

İslamî dönem Türk Tarihi'ni ise daha çok Arap, İran, Bizans ve Latin kaynaklarından öğrenmekteyiz⁸⁵. Bilindiği üzere Türkler VII. yüzyılın ortalarından itibaren Müslümanlar ile temas kurmaya başlamışlardır. Emevîler devrinden itibaren Türkler İslam Devleti'nin hizmetinde yer almaya başlamışlardır. Abbâsiler'in iktidara gelmesinin ardından 751 yılında cereyan eden Talas Savaşı'nda Türkler ile Araplar bir araya gelerek Çin'e karşı savaşmışlardır. Bu birliktelik, Türkler'in İslam ile yakından tanışmasına ve yavaş yavaş Müslüman olmasına vesile olmuştur.⁸⁶

Daha öncelerden Kavimler Göçü ile 375'lerde Karadeniz'in kuzeyine doğru göç eden Türkler ise geldikleri bölgelerde hâkimiyeti ele geçirmiş bunun yanı sıra Bulgar Devleti gibi büyük devletler de kurmuşlardı. Bu sebeple bu topraklar XVIII. yüzyıla

---

⁸¹ Kültigin Yazıtı: Köl Tigin de denilmektedir. 731 yılında ölmüş olan Kütakin'in kitabesini kardeşi Bilge Kagan, 732 yılında Yollug Tigin'e yazdırtmıştır. Kök Türk Kağanlığı'nın başlangıcından itibaren Bilge'nin ölümüne kadar olan tarihi olaylar bu yazıtlarda zikredilmektedir. Kitabe kaplumbağa şeklinde bir kaide taşına oturtulmuştur. Yüksekliği 3.75 metredir. Yukarıya doğru daraldığından doğu ve batı cephelerinin genişliği aşağıda 132 cm, yukarıda 122 cm. kadardır (Sadettin Gömeç, "İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XX/31, (2000), s. 65).

⁸² Bu kitabe, Bilge Kağan'ın oğlu İçen tarafından Bilge Kağan'ın ölümünden (734) sonra 735 yılında diktirilmiştir. Bilge Kağan ve Kültigin Yazıtları'nın ilk kopyası Rus arkeolog Yadrintsev tarafından çıkarılmıştır. Bu yazıtlar ilk defa W.Radloff tarafından, *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei*, (St. Petersburg 1895) adlı eserde neşredilmiştir (S. Gömeç, a.g.e., s. 65).

⁸³ İki ayrı taşın ibaret olan Tonyukuk Yazıtı, 725-726 yıllarında ölen ünlü Türk devlet adamı Tonyukuk tarafından ölmeden evvel diktirilmiştir. Birinci ve daha büyük olan taşta 35, ikinci taşta 27 satır vardır. Bilge ve Kültigin Yazıtları'nın yakınında, Moğolistan'ın Koşo-Çaydam bölgesinde bulunmuştur. Bu yazıt da ilk defa Radloff tarafından adı geçen eserde neşredilmiştir (S. Gömeç, a.g.e., s. 65).

⁸⁴ Emin Yolalıcı, "Türk Tarihinin Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/3, (2008), s. 472.

⁸⁵ Türk Tarihinin batı yani Karadeniz'in kuzeyi ve Doğu Avrupa Türk Tarihi ile ilgili bilgilerin birçoğunu Bizans Kaynakları bizlere ulaştırmaktadır. Bunlar arasında Latince olan Ambrosius, Orosios, Salvianus'un eserleri zikre şayandır. Şairler arasında Claudius Claudianus ile Sidonius Apollinaris'in Hunlar hakkında kayıtları vardır. Batı eserleri arasında Attila devrine ait Prosper Aquitanus ve Hyhatius'un kronikalarıyla, Cassiodarius'un VI. yüzyılın başında yazdığı kronikası ve yine aynı yüzyıla ait Anonymus Valesinaus ismi verilen eseri önemlidir. Joannes Lydos'un 554 yılında yazdığı eserde Hunlar'ın 363 yıllarındaki Kafkasya akınlarına rastlarız. Damaskios'un 556 yıllarında yazdığı kitabında Attila ile Romalıların Roma üzerindeki mücadeleleri anlatılmaktadır. VI. yüzyıla ait Theodoros Anaknotes'in 450-527 yıllarındaki kilise tarihinde İran hükümdarı ile Hunların 476'daki münasebetlerine rastlanmaktadır. Andreas'ın eserinde Hunlar'ın Ye'cüc ve Me'cüc ile aynı olduklarına dair malumat vardır. Sebeos'un eserinde Türklere ve Hazarlar'a ait 457-661 yılları arasındaki bilgiler mevcuttur. Antiochia patriki Michel (1166-1199) dünyanın yaratılışından zamanına kadarki tarihten bahsetmektedir. Verdiği bilgiler arasında Hunlar, Avar-Bizans mücadeleleri, Türkler ve Bulgarlara ait bilgiler yer almaktadır. (Hüseyn Namık Orkun, *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları*, Ankara 1938, s. 9-30)

⁸⁶ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, s.1.

kadar Türk ili olarak kalmıştı.⁸⁷ Araplar VII. asrın ortalarından itibaren Orta Asya ve Kuzey'e yönelerek gittikleri toprakları İslamlaştırma faaliyetlerinde bulunmuş, dolayısı ile zaten dini inançları yakın olan Türkler, Arapların etkisi ile İslam'a girmeye başlamışlardı. Bunlar arasında ilk olarak Bulgarlar'ın İslam'a girmesinden itibaren, bölgedeki diğer Türk kavimleri de zamanla İslamlaşmışlardı. Bu sebeple Araplar ile sık sık irtibat halinde oluyorlardı.

Kuzey bölgeleri ile kurulan siyasi ve ticari ilişkiler ise Arapların Türkleri tanıma ihtiyacını doğurmuştur. Yazma geleneğine sahip olan Arapların çoğu zaman seyahatlerini yazmaları, âlimlerin dini kitaplar yazarken topluluklarla ilgili bilgiler vermeleri ya da yöneticilerin birbirleri ile olan mektuplaşmaları da geriye oldukça zengin Arapça kaynak kalmasını sağlamıştır. Bu kaynaklar genellikle tarih, coğrafya ve dini kitaplar ile seyahatnamelerden oluşmaktadır. Türk Tarihi ile ilgili malumat veren bu Arapça kaynakların ilki ise Arap müellif Temim ibn Behr'dir. Bu Arap müellif, Isık Gölü civarında yaşayan Türkler hakkında bilgiler vermektedir. Bir diğer kaynak da İbn Hurdazbih'in⁸⁸ *Mesâlik ve'l-memâlik*⁸⁹ isimli eserdir. Bu eserde Azerbaycan ve Tiyan Şan'da yaşayan Türk toplulukları hakkında bilgiler verilmiştir. 9. asırda ise Ebû Cafer Muhammed ibn Cerir et-Taberî'nin *Târih er-resûl ve'l-mülûk ve'l-hulafâ* isimli eseri Türk Tarihi hakkında bilgiler vermektedir. 9. asır sonları ile 10. asır başlarında yaşamış olan İbn el-Fakih el-Hemedânî'nin⁹⁰ *Kitâbu'l-ahbâru'l-buldân* isimli eseri bir başka bir ana kaynak olarak zikredilir. Bu eserde müellif, Orta Asya Türk Devletleri'nin siyasi yapıları, halkı ve inançları hakkında bilgiler verir. Bunların yanı sıra Kudame b.

---

⁸⁷ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 1.

⁸⁸ Tam adı Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdazbih Bağdâdi Fârisi'dir. Aslen İranlıdır. Ataları Zerdüş olmasına rağmen ailesinden büyük babası Bermekiler döneminde İslam dinine girmiştir. Horasan'da doğmuştur ancak Bağdâd'ta yetişmiştir. Bağdâd'ta halifenin oluşturduğu alimler topluluğu arasında yer almıştır. Geniş kültürü sayesinde Abbasi sarayında kendisine önemli bir yer edinmiştir. Eserini 232/846 yılında yazmıştır. (Murat Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul 2002, s. 253-254)

⁸⁹ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı (Kitab el-mesalik ve-l memalik)*, Türkçe terc. Murat Ağarı, İstanbul 2008.

⁹⁰ Tam adı Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed b. Yakub b. Yusuf b. Davud b. Süleyman Zü'd-Dumayna b. Amr b. Haris b. Ebî Ceyş b. Munkız'dır. 280/893'te San'a da doğmuştur. Lakabı Lisânu'l-Yemen'dir. Eğitiminin bir bölümünü San'a da tamamladıktan sonra ilim tahsil etmek için Mekke, Bağdâd ve Kûfe'de bulunmuştur. Hz. Peygamber aleyhine şiirler söylediği ithamı ile hapsedilmiştir. 334/945 yılında hapiste iken öldüğü kaydedilmekte ise de hapisten kaçtığı da dile getirilmektedir. (Murat Ağarı, a.g.e., s. 330).

Cafer'in⁹¹ *Kitâbu'l-harâc* isimli eseri, el-İstahrî'nin⁹² *Kitâbu'l-mesâlik ve'l-memâlik* adlı eseri de Türk Tarihi için kullanılan Arapça yazılı kaynaklar olarak belirtilir.⁹³ Yakûbî'nin⁹⁴ *Kitâbu'l-buldân* isimli eseri,⁹⁵ XII. asır müellifi el-İdrisî'nin eseri, İbnü'l-Esir, en-Nesevî, Yakut el-Hamevî'de Türk Tarihi için kullanılan ana kaynaklar arasında zikredilir.

Ancak Türkiye'de Türk Tarihi üzerine yapılan çalışmalarda bizim tez konumuz olan Ebû Hâmid el-Gırnâtî'nin *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb* isimli eserinden pek fazla yararlanılmamaktadır. Yaptığımız araştırmalar ve taradığımız kaynaklar bize bu eserden az faydalanılmasının, ya el-Gırnâtî'nin bu eserinin Türkiye'deki araştırmacılar tarafından pek fazla tanınmamasından ya da eserin Arapça olması sebebi ile kullanmakta güçlük çekilmesinden kaynaklandığını düşündürmüştür. Biz bu sebeple, el-Gırnâtî'nin bu eserini Arapça'dan Türkçe'ye tercüme ederek ve gerekli gördüğümüz yerlere açıklamalar getirerek, hem Türk Tarihi üzerine araştırma yapacak olan araştırmacıların yararlandığı Arap kaynakları arasına bir tanesini daha eklemek istedik. Hem de Türk Tarihi ile ilgili önemseydiğimiz yerleri çalışmamızın giriş kısmında belirterek eserin Türk Tarihi açısından önemini vurgulamayı arzu ettik. Diğer taraftan eserin Türk Tarihi açısından önemine vurgu yaparken Türk Tarihi'nde bilinmeyen hangi bilgiyi barındırdığını açıklamak asıl amacımızı oluşturmamaktadır. Zira müellifin

---

⁹¹ Asıl adı Kudâme b. Cafer Ebû'l-Ferec Kâtib Bağdâdî'dir. Dilci, tarihçi ve Arap dilinde sistematik çalışma yapan ilk kişidir. Doğum tarihi kesin olmamakla birlikte 260/873-874 olarak verilmektedir. Aslen Basralı'dır. İlerleyen yaşlarında Bağdâd'a yerleşmiştir. Babası hükümet görevlisi olan Kudâme b. Cafer Halife Muktefi zamanında (289-295/902-908) Müslüman olmuş ve Abbasiler nezdinde önemli bir konuma yükselmiştir. 931'den sonraki bir tarihte vefat ettiği kabul edilir. (Murat Ağarı, *a.g.e.*, s. 303-304).

⁹² El-İstahrî 10. asır coğrafyacılarından. Asıl adı: Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-İstahrî'dir. Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. İran'ın İstahr şehriindedir. Asya'nın çoğu bölgelerini ve Hindistan'ın sınırına kadar olan toprakları İslam sınırlarını tanımak amacı ile gezmiştir. Bilinen tek eseri *Memâlik ve'l-Mesâlik*'tir. Eser ilk olarak J.H Moeller tarafından 1839'da özet şeklinde yayınlanmıştır. Sonra ise 1849 yılında da İngilizce tercümesi ile birlikte Hamburg'ta yayınlanmıştır. Daha sonra 1856 (F. Mayer), 1870 (M. J. De Goeje), 1928 (R. B. Burke), 1961 (Kâhire), 1966 (Bağdâd) yıllarında da çeşitli bölgelerde yayınlanmıştır. Eserde 7 iklim bölgesinden (sınıflandırmasından), İslam bölgelerinden, Azerbaycan topraklarından bahsetmektedir (Murat Ağarı, *a.g.e.*, s. 337-340).

⁹³ Sebahattin Şimşir, *Dünden Bugüne Türkistan'da Türkler*, İstanbul 2009, s. 19.

⁹⁴ Bilinen adı Ahmed b. İshak b. Cafer b. Vehb b. Vâzılıh Yakûbî şeklindedir. Bağdâd'ta doğan Ya'kubi küçük yaşlarda Ermenistan'a seyahat etmiştir. Ermenistan ve Horasan'da uzun süre kalmıştır. Bunun yanı sıra Hindistan, Çin, Mağrib, İran, Endülüs, Suriye'nin yanı sıra birçok Arap ülkesini gezmiştir. Tolunoğulları sırasında Mısır ve Kuzey Afrika'da yaşamıştır. Ölüm tarihi olarak ise 284/897 ya da 292/905 yılları verilmektedir. (Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, Türkçe terc. Murat Ağarı, İstanbul 2002, s. 11-12).

⁹⁵ Murat Ağarı tarafından Türkçeye kazandırılmıştır (Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, Türkçe terc. Murat Ağarı, İstanbul 2002).

Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb isimli bu eseri Bulgarlar, Bâşkirtlar, Macarlar Hârezmşahlar ve Hazar bölgesindeki topluklar hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Eserin ilim âlemine ne kattığını tam anlamı ile verebilmek için bu saydığımız milletler üzerine yapılan tüm çalışmaları iyice bilmek ve neyin yeni neyin eski olduğunu kavrayabilmek gerekir ki, bu çok geniş bir alanı ihtiva etmektedir. Bu ise, bir yüksek lisans süresinde mümkün olamayacağından dolayı birincil amacımız değildir. Asıl amacımızı müellifin bu eserini ilim âlemine kazandırmak oluştururken, el-Gırnâtî'nin eserine almış olduğu bilgilerin hangi var olanı desteklediği, hangi olmayanı belirttiği ile ilgili de elimizden geldiğince açıklamalarda bulunmaya çalışmış bulunmaktayız. Zira müellifin eserinde geçen kimi bilgiler bugün de bilinen bilgilerdir. Ancak bu, eserin önemsiz olduğu anlamına gelmez. Aksine eser, XII. yüzyıla ait olması ve seyahatname niteliği taşıması sebebi ile birinci elden kaynaklar arasındadır. Bu sebeple bilinmeyenlere dair ortaya yeni bilgiler koyarken, bilinenlere dair bilgileri de destekleyici olması, eserin bütün olarak Tarih araştırmaları için önemli olduğunun bir kanıtıdır. Diğer taraftan eserin Türkler'den bahsediyor olması bile Türk Tarihi için başlı başına bir önem arz etmektedir.

Türkiye'de eseri kullanan araştırmacıların fazla olmamasıyla birlikte, çalışmalarına dâhil eden Türk araştırmacılar da mevcuttur. Bunlardan bazılarını burada zikredebiliriz. Ramazan Şeşen, İslam Coğrafyacıları ile ilgili çalışmasında el-Gırnâtî'nin bu eserinden Türklerle ilgili bazı kısımlarını (yaklaşık 4 sayfa) Gabriel Ferrand'ın neşrini kullanarak Türkçeye aktarmıştır.⁹⁶ Yine Nesimi Yazıcı Bulgarlar üzerine yaptığı çalışmasında el-Gırnâtî'nin adını zikretmiştir. Yazıcı, Ramazan Şeşen hocanın daha önce de zikrettiğimiz İslam Coğrafyacıları üzerine olan eserini işaret etmiştir.⁹⁷ İdris Topsakal, Bulgarlar ile ilgili çalışmasında Ebû Hâmid'in eserinden yararlanmıştır. Ancak Gabriel Ferrand tarafından Jurnal Asiatique'de yayınlanan çalışmayı kullanmıştır.⁹⁸ Biz Türkçe'ye kazandırdığımız bu çalışmamızla birlikte Türkiye'deki araştırmacıların Ebû Hâmid el-Gırnâtî'nin Seyahatnamesi'nden daha kolay ve daha sık bir şekilde yararlanacağını umut ediyoruz.

---

⁹⁶ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, s. 178-182.

⁹⁷ Nesimi Yazıcı, "İdil Bulgar Hanlığı'nda İslamiyet", *Türkler*, Ankara 2002, c. 4, s. 400.

⁹⁸ İlyas Topsakal, "İdil Bulgarları'nın Kadim Tarihi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 137, (2002), s. 149.

Şimdi biz müellifin eserinde geçen Türk Tarihi ile ilgili kısımları burada ayrıca ele alacağız.

Bâşkirtler hakkında: Bâşkirtler, cenubi ve Orta Ural'da yaşayan bir Türk uyruğunun adıdır. Bâşkirt Türkleri'ne mensup olan Zeki V. Togan'a göre, Bâşkirt kelimesi Beş Ogur'dan gelmektedir. Bâşkirtler'in aslı Türkistan'ı terk ederek kuzeye göç eden ve daha sonra batıya yönelen Kıpçak Türkleri'ne dayanmaktadır.⁹⁹ Bununla birlikte çok geniş coğrafyaya yayılmışlardır. Bu sebeple Bâşkirtler farklı doğa (bozkır-dağlık-tayga) ve de farklı etno-kültürel (Fin-Ugor, Sarmat-Alan, XVI. yüzyıldan itibaren Doğu Slav) ortamların kavşağında yer almış ve bu sebeple birçok etkileşimde bulunmuşlardır.¹⁰⁰ Ancak Bâşkirtler'in miladi yılların başlarından beri aynı topraklarda yaşadıkları da söylenmektedir.

Onların topraklarının Ural mıntıkasında olduğuna, Yenisey Kırgızları'nın atalarının menkıbeleri ve Oğuz Kağan Destanı¹⁰¹ da işaret etmektedir. El-İstahri onların dağlık, ormanlık bir alanda yaşadıklarını ve merkezlerinin Bulgar'a 25 günlük bir mesafede olduğunu söylemektedir.¹⁰² Ebû Zaid el-Belhi de Bulgar ile Bâşkirt arasında 25 günlük yol olduğunu ifade etmektedir.¹⁰³ El-Gırnâtî ise Bâşkirt'in Sakâlibe'nin 14 gün yukarısında olduğunu söyleyerek yerini belirtmeye çalışmıştır. Bu bilgiler birleştirildiği takdirde bilinenlerden yola çıkarak Bâşkirt ve Sakâlibe'nin yeri hakkında daha iyi tespitlerde bulunulabilir. Ayrıca el-Gırnâtî, Bâşkirtler'in bol ağaçlıklı yerlerde yaşadığını, onların topraklarındaki büyük ağaçları hiçbir yerde görmediğini söyleyerek İstahrî'nin görüşünü destekler nitelikte bilgiler vermektedir. Bu ağaçlıklı alanlar, kozalaklı çamlardan oluşan ve çok büyük bir alanı kaplayan Sibirya

⁹⁹ Mehmet Saray, "Bâşkirt", *DİA*, V, s. 130.

¹⁰⁰ R. G. Kuzayev, *İtil-Ural Türkleri*, İstanbul 2005, s. 89.

¹⁰¹ Bir görüşe göre; Oğuz Kağan, büyük Hun İmparatorluğunun kurucusudur. İlk teşkilatlı orduyu kuran da yine Oğuz Kağan'dır. O orduyu onlar, yüzler, binler olarak sınıflandırmıştır. O'nun Mete/Mo-tun olması muhtemeldir (Cemal Anadol-Nazile Abbaslı-Fâzile Abbasova, *Türk Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 2002, s. 130-131). Bir başka görüşe göre de, Oğuz Kağan destanı Mete'den önce de Ortasya'da yaşamaktadır. W. Radlof'a göre ise Uygur Kağanı Böğü-Tegin, Oğuz Kağan olabilir. J. Marguart ise Oğuz Han'ın "Cengiz" olabileceğini söylemektedir (Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971, s. 10). Oğuz Han Destanı Türkler'in en önemli milli destanlarındandır. Bu destana ait en eski metinler 13. yüzyıla ait olan Uygur dilindeki metinlerdir. Diğer bir kaynak ise Moğol Tarihçisi Reşidüddin'e ait olan "*Câmiü't-Tevârih*" isimli eserindeki "Târihi Turkânü Oğuz ve Hikâyeti Cihangir" isimli kısımdır. Bu destan Oğuz adındaki bir hükümdarın cihangirlik hayatını konu edinir (C. Anadol- N. Abbaslı, a.g.e., s. 136-137).

¹⁰² Zeki Velidi Togan, "Bâşkirt", *İA*, II, s. 328-329.

¹⁰³ Sergey İvanoviç Rudenko, *Başkurtlar*, Türkçe terc. Roza-İklil Kurban, Konya 2001, s. 25.

ormanlarıdır.¹⁰⁴ El-İdrisî (ö. 560/1160) “*Nüzhetu’l-müşâk*” isimli eserinde “Bâşkirtlar, Oğuzlar’ın sonunda ve Bulgarlar’ın ötesinde yaşayan iki kabiledir. Bunların sayıları 2000 kadardır ve ormanlarda yaşarlar. Civar komşuları onlardan çok çekinirler. Bulgarlara bağlı olup Peçenekler’e huduttur” demektedir.¹⁰⁵

Bâşkirtlar aralarında sürekli yaşanan kavgalar sebebi ile Karakalpaklar’ın hâkimiyetine girmişlerdir. Bâşkirtlar’ın XI. yüzyıla kadar Şaman oldukları bilinmektedir. Fakat Moğol hâkimiyetinden önce İslamiyet’i kabul ettikleri belirtilmektedir. Cengiz ve oğulları zamanında Moğol ordularının süvari birliğini teşkil etmişlerdir.¹⁰⁶ Hz. Ömer devrinde başlayan İslam fetih hareketleri Kafkasya, Hazar bölgesi ile birlikte daha kuzeydeki Bâşkirtlar’ın topraklarına da yayılmıştır, IX ve X. yüzyıllarda Müslüman olmuşlardır.¹⁰⁷ Ancak El-Gırnâtî’den öğrendiğimize göre, orada sayısız ırkta kâfir millet yaşamaktadır.¹⁰⁸ Çağdaş kaynaklarda da Kuzey Kafkasya’da yüzden fazla farklı halkın yaşadığı ifade edilmektedir. Buraya göçüp gelen Türkmenler o halklardan Ruslar, Tatarlar, Nogaylar, ve Kalmıklarla birlikte bazı dağlı halklarla da özel ve yakın ilişki içerisinde olmuşlar.¹⁰⁹ Yani bölge tam anlamı ile Müslüman ve sadece Türk ırkından oluşmamaktadır. Hatta el-Gırnâtî oradaki Müslümanların Cuma Namazı’nı bilmediklerini ve onlara Cuma Namazı’nı kendisinin öğrettiğini söylemektedir. Bununla birlikte el-Gırnâtî, orada 10 bin dini ibadet yapılan yerlerinin olduğunu, topraklarının çok geniş, bolluk ve refahın da çok fazla olduğunu söylemektedir.¹¹⁰ Buraya kadar bahsedilen Bâşkirtlar Hazar Denizi’nin Kuzeyinde kalan topraklarda yaşayan Bâşkirtlar’dır. Ancak tarihte Hazarın batısında yani Karadeniz’in kuzeyi ile daha da batısında hatta Macar topraklarında yaşayan halk için de Bâşkirt ismi kullanılmıştır.

Ramazan Şeşen, Bâşkirtlar’ın Macarlar’ı da ifade ettiğini, Bâşkirtlar ile Macarlar’ın dilinin aynı olduğunu ve Hazar Denizi’nin kuzeyinde bulunan Bâşkirtlar’ın

---

¹⁰⁴ Jean-Paul Roux, *Türkler’in Tarihi*, Türkçe terc. Aykut Kazancıgil, İstanbul 2007, s. 50.

¹⁰⁵ Zekeriya Kitapçı, “Başkurt Türk Boyları Arasında İslamiyet”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 157, İstanbul 2000, s. 58.

¹⁰⁶ Mehmet Saray, “Başkirt”, *DİA*, V, s. 130.

¹⁰⁷ Kitapçı, a.g.e., s. 57.

¹⁰⁸ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu’l-Gırnâtî, Tuḥfetu’l-elbâb ve nuḥbetu’l-a‘câb*, s. 138.

¹⁰⁹ Sapar Kürenov, *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri (Sovdurlar, İgdirlar Söyüncacilar)*, İstanbul 1997, s. 15.

¹¹⁰ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu’l-Gırnâtî, Tuḥfetu’l-elbâb ve nuḥbetu’l-a‘câb*, s. 139.

batıya göç etmiş olan Macarlar'dan arta kalanlar olduğunu belirtmektedir.¹¹¹ Bir başka görüş ise, Tuna boylarına göç eden Bâşkirtler'dan "Yurmatu" ve "Yeney" oymaklarının Macarlar ile karıştıkları, çoğu zaman da onlara hâkim oldukları yönündedir.¹¹² Yine farklı kaynaklarda da Ural Dağları'nın olduğu bölgelerde Finli kavimlerle birlikte yaşayan Türk kavimlerinin batıya göç eden Macarlar'ın arası olduğu ifade edilmektedir. Bu iki kavmin birlikteliği ise dil yapılarındaki benzerliğe dayandırılmaktadır.¹¹³ Ebû Hâmid el-Gırnâtî ise Macar ifadesini hiç kullanmamış ve Karadeniz'in kuzeyindeki Türk topluluklarının hepsine Bâşkirt demiştir. Yine XIII. yüzyıl seyyahı Plano Carpini ve Rubrukvis de Bâşkirtler ile Macarları aynı kavim olarak göstermişlerdir.¹¹⁴

El-Gırnâtî'nin ifade ettiğine göre; Bâşkirt Meliki sürekli olarak Rumlar ile harp etmektedir. Türkler'in akınlarından bunalan Bizans İmparatoru barış yapmak üzere Bâşkirt topraklarına gelmiştir. Yanında ise Müslüman esirler ile hediyeler getirmiştir.¹¹⁵ Müellifin bahsettiği yıllar Bâşkirt bölgesinde (Macar toprakları) bulunduğu 1150 yılları civarındadır. Bu sırada Bizans tahtında, 1143 yılında ölen Bizans İmparatoru II. Ioannes'in dördüncü oğlu I. Manuel bulunmaktadır.¹¹⁶ Dolayısı ile el-Gırnâtî'nin bahsettiği görüşme I. Manuel zamanında yapılan bir görüşmedir. Georg Ostrogorsky, bu vakitlerde Avrupa ile de savaş halinde olan Bizans İmparatoru Manuel'in, Balkanlar'daki durumunu geçici olarak düzelttiğini, Macarlar ile de sükûneti sağlandığını söylemektedir.¹¹⁷ Buradan da anlaşılan o dur ki, el-Gırnâtî'nin bahsettiği Bâşkirt-Konstantiniyye görüşmesi ile Ostrogorsky'in bahsettiği Macar-Bizans arasında olan sulh aynı olaydır. Yani az önce de zikrettiğimiz gibi müellifin Karadeniz'in kuzeyi ve kuzeybatısında bahsettiği Bâşkirtler aslında Macarlar'dır. Bizde çalışmamız esnasında kimi yerlerde bu bilgiyi Bâşkirt adı ile versek de kimi yerlerde Macar ifadesini de parantez içerisinde belirtmiş bulunuyoruz. Çalışmamızın sonundaki haritada belirtirken de hem "Macaristan, hem "Hungarya" hem de "Bâşkirt" ifadelerini birlikte kullandık. Metinde ise kimi zaman bu topluluklar için "Türk toplulukları"

---

¹¹¹ Ramazan Şeşen, *Onuncu Asırda Türkistan'da bir İslam Seyyahi İbn Fazlan Seyahatnamesi*, İstanbul 1975, s. 42.

¹¹² Kitapçı, a.g.e., s. 57.

¹¹³ F. Eckhart, *Macaristan Tarihi*, Ankara 1949, s. 3.

¹¹⁴ Suzan Tokatlı, "Başkurt Türkleri," *Türkler*, Ankara 2002, XX, s. 82.

¹¹⁵ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, s. 141.

¹¹⁶ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe terc.. Fikret Işıltan, Ankara 1981, s. 351.

¹¹⁷ Ostrogorsky, a.g.e., s. 355.

ifadesini seçerek daha genel bir anlatım yaratmaya çalıştık. Zira bu bölgelerde Kumanlar¹¹⁸ ile Peçenekler¹¹⁹ de bulunuyorlardı.¹²⁰ Dolayısı ile bu Peçenek, Kuman, Oğuz ve Macarlar gibi Türk Kavimleri Karadeniz'in kuzeyinde bir birleri ile karışmış şekilde yaşıyorlardı.¹²¹

Öte yandan Macarlar hakkında kısa bir bilgi vermek de yararlı olacaktır. Türk kavimi olan Macarlar, Balkanların biraz daha kuzeyinde bulunuyordu. Macarlar'ın bu bölgeye ne zaman geldikleri tam olarak bilinmese de VIII. yüzyılın başlarına doğru bu bölgeye kuzeyden indikleri ve Peçeneklerin batısına yerleştikleri iddia edilir. Macarlar'ın IX. yüzyılda bu bölgedeki nüfusları ise 500.000 civarında zikredilir.¹²²

El-Gırnâfî, Ankûriyye denilen bir şehre-bölgeye gittiğini ifade etmektedir ve bu şehirde Bâşkirtlar'ın yaşadığını söylemektedir. Müellifin anlattığına göre; orası Türk beldelerinin ilkidir ve Frenklerin topraklarına kadar uzanmaktadır. Bu bilgilerden ve müellifin bölgede buldukları sırada anlattıklarından Ankûriyye dediği yerin Macarlar'ın toprakları olan Hungarya olduğunu anlıyoruz. Zira el-Gırnâfî Hungarya kelimesini ya tam telaffuz edemeyip, Ankûriyye şeklinde ifade etmiştir ya da müellifin karşılaştığı dönemde o bölgedeki telaffuz bu kelimeye yakın olmalıdır. Ancak Ankuriyye diye bahsedilen toprakların Macar toprakları yani Hungarya olduğuna dair tek delilimiz bu değildir.

---

¹¹⁸ Kumanlar, Türkler'in batıya olan göçleri ile 10-11. asırda Karadeniz'in kuzeyine gelen Oğuzları takip eden Türk kavimlerindendir. Kumanlar'ın adı Şark kaynaklarında "Kıfçak" olarak geçer. Bununla birlikte İmek, Yemek ve Kimek adları da sıkça görülür. Kıpçaklar'ın 11. yüzyılda Hârezm ile temasa geçtikleri bilinmektedir. 1030 yıllarında İdil boyuna gelen Kıpçaklar 1060'tan sonra daha batıya ilerleyerek Tuna civarına yerleşmişlerdir. XI. yüzyılın sonlarında ise Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar tamamen Kıpçakların adı ile anılmaya başlanmıştır. 200 yıl bu bölgede gücünü hissettiren ve Bizans ile de çok defa mücadeleye girişen kumanlar XIII. yüzyılın ortalarında Cengiz ve oğullarını Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmesi ile birçoğu ölmüş, birçoğu da esir edilerek bu bölgede erimiştir. Ancak bölgenin adı 18. yüzyıla kadar "Deşt-i Kıpçak" olarak anılmıştır (Mustafa Safran, "Kuman/Kıpçaklar," *Türkler*, Ankara 2002, II., s. 786-790).

¹¹⁹ Peçenekler, IX. yüzyılda İdil Nehri'ni geçerek Macarlar'ın topraklarına gelen Türk kavimlerindendir. Peçenekler Karadeniz'in kuzeyinde Azak ve Kiev bölgesinde hâkimiyet kurdular. Bölgeye gelmelerinin üzerinden daha 100 yıl geçmeden Bizans ve Macarlar için tehlike yaratmaya başladılar. Bu sebeple Bizans İmparatoru Porpyrogetos oğluna yazdığı ve Bizans siyasetinin el kitabı niteliğinde olan *Devlet İdaresi* isimli eserde Peçenekler ile iyi geçinmesini tavsiye etmiştir. XI. yüzyıla geldiğinde Peçenekler hem Macarlar'ın sınırlarına hem de Bizans'ın sınırlarına doğru genişliyordu. (Mualla U. Yücel, "Balkanlar'da Peçenekler," *Türkler*, Ankara 2002, II, s. 714).

¹²⁰ Géza Dávid, "Macaristan", *DİA*, XXVII, s. 288.

¹²¹ Valerie Stoyanov, "Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XIV. Yüzyıllar)," *Türkler*, Ankara 2002, II, s. 799.

¹²² Géza Dávid, a.g.e., s. 286-287.

El-Gırnâtî'nin bu bölge hakkında verdiği başka bazı malumatlar da bu bölgede bahsettiği Bâşkirtlar'ın, Macarlar ile aynı kavim olduğunu gösterir. Ebû Hâmid, bu bölgede (bazı araştırmacıların ve bazı seyyahların çeşitli adlarla ifade etmelerine rağmen) Avrupa halklarının sınırına kadar Bâşkirtlar'ın oturduklarını ifade etmektedir. El-Gırnâtî, İbn Fadlan Seyahatnamesi'nde geçen Macar adını hiç kullanmamıştır. Sadece Bâşkirt adını zikretmiştir. Ayrıca Bâşkirtlar'ın kahraman ve cesur bir millet olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte 87 adet şehrinin olduğunu, buralarda Mağribli ve Hârezmlî insanların da yaşadığını belirtmektedir. El-Gırnâtî oraya gittiğinde onlara İslam hakkında bilgiler öğretmiştir. Ayrıca oradaki mağribli insanların Arapça konuştuklarını fakat unutmuş olduklarını bu sebeple onlara tekrar Arapçayı öğretmeye çalıştığını ifade etmektedir. Bâşkirtlar'ın sınırlarının ise Kostantiniyye'ye ulaştığını, Bâşkirt topraklarının bolluk, refah ve bereket açısından diğerlerinden çok üstün olduğunu belirtmektedir.¹²³ Öncelikli olarak Müellifin bahsettiği ve yaşadığı tarih olan XII. yüzyılda bu Konstantiniyye'ye sınır olan kavim o dönemde güçlü de olan Macarlardır.

Bununla birlikte müellif Ankuriyye bölgesini anlatırken Bâşkirtlar'ın Meliki'nin "Kezâli" diye isimlendirildiğini belirtmektedir.¹²⁴ Bu bilgi de bize hem müellifin Bâşkirt adı ile tanımladığı topluluğun Macarlar olduğunu, hem de Ankuriyye denilen toprakların Macarlar'ın toprakları olan Hungarya olduğunu kanıtlar. Zira müellifin Kezâlî ismi ile hitap ettiği Melik (kral), Macarlar'ın 1141-1162 yıllarındaki Kralları (Melik) II. Géza'dır.¹²⁵ Ayrıca el-Gırnâtî, Bâşkirt Meliki'nin Frenklerin dini inancında olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda Bâşkirt Meliki'nin Frenklerden birisi ile evli olduğunu, buna rağmen Frenkler ile sürekli savaş yaptığını ve Frenklerin ondan korktuğunu da belirtmektedir.

Şu halde eser içerisinde geçen "Bâşkirt" ifadesi ile bugün ayrı kavimler olarak nitelendirdiğimiz iki millet anlatılmaktadır. Birinci olarak Bâşkirtlar, ikinci olarak Macarlar. Hazar, Bulgar, Visu, Yura ve civarında iken bahsettiği Bâşkirtlar bugün de Başkurdistan olarak tarif edilen İdil Nehri'nin doğusunda ve Ural dağları civarında yaşayan Bâşkirtlar'dır. Konstantiniyye ve Ankuriyye diye bahsettiği Hungarya bölgesi

¹²³ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 138.

¹²⁴ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 141.

¹²⁵ Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge 2002, s. 55.

ile ilgili malumatları anlattığında kullandığı Bâşkirt ile ifade edilen topluluk ise Macarlar'dır. Ancak biz tercüme içerisinde bu ayrımı yapmadan müellifin kullandığı gibi sadece Bâşkirt ifadesini kullandık.

Müellifin ifade ettiğine göre; Bâşkirt (Macar) Meliki'nin (II. Géza) malları Rum İmparatorunun mallarından çoktur. Toprakları ise 20 günlük bir mesafe kadar daha büyüktür. Yazdıklarından anlaşıldığı üzere el-Gırnâtî Bâşkirt (Macar) Melik'i (II. Géza) ile birebir görüşmüştür. Bu da Bâşkirtler hakkında anlattıklarının doğru olabileceğini gösterir. El-Gırnâtî bir gün ailesinin bulunduğu Saksın (Sicisin) şehrine gitmek için Bâşkirt Melik'inden izin istemiş ve Melik de ondan, geri döneceği vakit yanında iyi okatabilen Müslüman ve Türkler'den fakir insanlar getirmesini istemiştir. Sonra Melik Sakâlibe Meliki'ne bir mektup yazıp üzerini kendi sureti bulunan kırmızı bir altın ile mühürler. Sakâlibe'ye gittiğinde Melik bu mektubu görünce ondan irkilir ve el-Gırnâtî'ye saygı gösterir.¹²⁶

Müellifin bu yazdıklarından anlaşılan odur ki, Sakâlibe Meliki Bâşkirtler'dan korkmaktadır. Sakâlibe Bâşkirtler (Macarlar) ile Hazarlar'ın arasında bulunmaktadır. El-Gırnâtî de Saksın'a gittiğinde istenileni yapıp, topladığı askerleri Bâşkirt'a yollamıştır.¹²⁷

Diğer taraftan Türk toplulukları daha önceki yıllarda Bizans üzerine sürekli seferler düzenlemişlerdir. Karadeniz'in kuzeyindeki Türkler batıya doğru her yönelişlerinde Bizans aleyhine toprak elde etmektedirler. Doğudan gelen Kuman (Bâşkirt) dalgası sebebi ile Oğuzlar batı bölgelerine ilerleyip 1069 yılı içerisinde büyük kitleler halinde balkanlara kadar girmişlerdir. Bu sırada Türkler ile girişilen savaşları Bizans çoğu zaman kaybetmektedir. Hatta Türk topluluklarının daha güneye inmelerini ve Bizans'ı almalarını büyük bir salgın hastalık engellemiştir. Bu salgın hastalıkla birçok Türkmen ölmüş, kalanları ise Tuna'nın gerisine çekilmiştir. Bizans toprakları ancak bu şekilde korunabilmiştir.¹²⁸ Ebû Hâmid oradaki Müslümanlara, Bizans ile yapılan savaşlarda Bâşkirtler (Macarlar) ile birlikte hareket etmelerini söylediğini belirtmektedir. Bunun üzerine Müslümanlar ile Bâşkirtler birleşerek Bizans ile yaptıkları bir savaşta Bizanslıları yenmiş ve Konya Türkmenlerinden bir grup esir ile

¹²⁶ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 145.

¹²⁷ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 146.

¹²⁸ Ostrogorsky, a.g.e., s. 317.

Bâşkirt topraklarına dönmüşlerdir. El-Gırnâtî'nin belirttiğine göre; Bizans, Türkmenleri para ile kiralayıp (kişi başı 200 dinara) asker yapmaktadır. Bu askerler ile kuzeydeki Bâşkirtler'ı savaştırmaktadır. Gelen Türkmen esirlere sorulduğunda ise Karadeniz'in kuzeydeki topraklarda Müslümanların olduğunu bilmediklerini söylemektedirler.¹²⁹

Müellifin yazdığı bu eserde Bâşkirt (Macar) Meliki'nin kardeşinin Rum İmparatoru'nun kız kardeşi ile evli olduğunu öğreniyoruz. Bu evlilik de yine I.Manuel zamanında ve onun kız kardeşi ile yapılmış olmalıdır.

Ebû Hâmid, Bâşkirt (Ural bölgesi) topraklarında bir devin mezarını ve kemiklerini gördüğünü anlatmaktadır. Anlatılan rivayete göre; bu devler, Şeddâd b. Âd'ın amcaoğlu el-Dahhâk b. Alvân'ın askerleridir. Askerlerinin arasında bulunan Lam b. Amir adında Hûd'a (a.s) inanan bir kimsenin el-Dahhak'a isyan etmesi ve ardından da Bâşkirt bölgesine doğru kaçması üzerine bu devler onun arkasından Bâşkirt ve Bulgar topraklarına gönderilmişlerdir. Sonra da orada yaşayıp ölmüşlerdir. El-Gırnâtî Türk topraklarında bulunan bu kemikleri ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Onun kemiklerine ait parçalardan Bâşkirt'teki evinde bulunduğunu da söylemektedir. İbn Fadlan da seyahatnamesinde 12 zira uzunluğunda ölmüş bir adamın kemiklerini gördüğünü belirtmektedir. İbn Fadlan, uzun adamlar (dev) hakkında Bulgar hükümdarından duyduklarını anlatmıştır.¹³⁰ İbn Fadlan'ın anlattığına göre; Bulgar hükümdarı o uzun adamı görmüş ve Visu Kabilesi'ne bir mektup yazarak onun hakkında bilgi istemiştir. Gelen mektupta o uzun adamların Visu Kabilesi'nin yakınlarında yaşadıkları ve Allahın onlar için denizden her gün büyük bir balık çıkardığı ve onların da bu balığın etini yedikleri yazmaktadır. Ebû Hâmid ise üçüncü bölümün sonlarında Visu halkının Kuzey Buz Denizi'ne kılıçlar attıklarını ve bu sebeple büyük balıkların gelerek karaya oturduğunu, Visu halkının da onları keserek evlerine taşıdığını ifade etmektedir. İbn Fadlan'ın anlattıklarına göre ise balıkları yiyenler Visu'nun yakınındaki devlerdir. Sonuç olarak, iki seyyahın rivayetlerinde bazı farklar olsa da Kuzey Buz Denizi kenarlarında devlerin olduğu belirtilmektedir. Görülen odur ki, Bulgar ve Bâşkirt topraklarında ya gerçekten bu devler yaşamış ya da bu bölgelerde böyle bir efsane üretilmiştir. Ancak birinci ihtimalin yüksek olması daha

¹²⁹ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 141.

¹³⁰ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 2010, s. 33-34.

güçlüdür. Çünkü rivayette anlatılan devlerin kemiklerini gördüklerini bu iki seyyah da açıkça ifade etmektedir.

Saksın şehri: Müellif bu şehri tasvir ederken; “Bu denize (Hazar Denizi) İtil (İdil) diye bir nehir dökülür. Karanlıklar (kuzey bölgeler) civarındaki Bulgar’ın yukarı taraflarından gelir ve Dicle’nin yüz katı büyüklüğündedir. Denize akan yetmiş kolu vardır ve her biri Dicle kadardır. Saksın (Saksin) yanında büyük bir deniz gibi su göllenir ve kış vakti donarak tıpkı yer gibi olur ki, ben kış vakti onun üzerinde yürümüşüm, genişliği 1840 adımdan fazla gelir...”¹³¹ demektedir. Ayrıca bir başka yerde de “Hazar Bölgesi’nde denize girdim ve sonra büyük bir nehre ulaştım. O nehir Dicle’den kat kat daha büyüktü. Tıpkı içinden nehirler çıkan bir denize benziyordu. Orada Saksın denilen bir şehir vardı...”¹³² demiştir. Müellifin verdiği bu bilgilerden Saksın’ın, İdil Nehri’nin denize döküldüğü deltada yer aldığını anlıyoruz. Bu yeri de çalışmamızın sonunda yer alan haritada belirtmiş bulunuyoruz.¹³³ Böylelikle kesin olarak bilinmeyen bu şehrin yerini, net bir şekilde açıklamış bulunuyoruz. Diğer taraftan adı çok sık geçmeyen bu önemli şehrin bulunduğu yer hakkında en erken ve etraflı bilgi verenlerden birisi Ebû Hâmid el-Gırnâtî’dir. Zekâriyya b. Muhammed b. Mahmud el-Kazvîni de Saksın şehri ile ilgili bilgiler vermektedir. Ancak yerini belirtmemekle birlikte, Saksın ile ilgili olarak, el-Gırnâtî’nin bahsettiklerinden çok da farklı bilgiler vermemektedir. Ayrıca Ebû Hâmid’in nehrin üzerinde yürüdüğü bilgisini, onun adını anarak aktarmaktadır.¹³⁴ Anlaşılan odur ki, zamanın büyük âlimi el-Kazvîni, Saksın şehrine dair verdiği bilgileri el-Gırnâtî’den okumuştur. Ayrıca el-Kazvîni’nin 1202-1285 yılları arasında yaşamış olması ve verdiği bilginin daha sonraki yıllara dayanması da yine bu şehir hakkında önemli bilgi veren kişinin el-Gırnâtî olduğu tezini doğrulamaktadır.

Öte yandan Saksın şehrinin bulunduğu bölge tarih boyunca en önemli stratejik alanlardan birisi olmuştur. Bu sebeple şehrin bulunduğu yer hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

¹³¹ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 96.

¹³² Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 126.

¹³³ Bkz. Ekler bölümü, Ek. 5 ve Ek. 6.

¹³⁴ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s. 151.

Saksın şehrinin bulunduğu bölgede VII ile XI. yüzyıllarda Bulgarları ve daha kuzeydeki Finli kavimlere hâkim olan Hazarlar hâkimiyet sürmüştür. Hazarlar bu dönem içerisinde Doğu Avrupa ile Batı Orta Avrasya'nın bozkır bölgesine, aşağı İdil boyuna ve şimdiki Özbekistan topraklarına kadar olan yerleri hâkimiyet altında tutmuştur. Göçebe ve yarı göçebe Türkler ile hayvancılık, bağcılık, tarımcılık, balıkçılık ve toplayıcılıkla uğraşan İranî, Fin-Ugor, Slav ve Eski Kafkas toplulukları da Hazar yönetiminde yaşıyordu.¹³⁵

Hazarlar aslında Hazar Denizi'nin kuzeyinde yaşayan topluluklara verilen gelen bir isim olarak da karşımıza çıkmaktadır. İbn Havkal, Hazar adının bir milletin ya da bir halkın ismi olmadığını söyler. İstahri ise "Hazar iklimin adıdır" diyerek Hazar'ın kuzey bölgeleri için kullanıldığını vurgulamıştır. Kaşgarlı Mahmud¹³⁶ ise *Dîvânü lûgâti't-Türk* isimli eserinde Hazar kelimesinin Türkler'in yaşadığı bölgeye verilen isim olduğunu söylemektedir.¹³⁷ Ebû Hâmid de eserin çeşitli yerlerinde Hazar bölgesinde Türkler'in yaşadığını ifade etmiştir.

Müellif özellikle Saksın Şehri'ni sıkça zikretmektedir. Bu şehirle ilgili anlattığı bir rivayette bölgede bulunan Ukaz Çarşısı'ndan bahsetmiştir. Rivayette, el-Gırnâfî ile bir köylü arasında geçen konuşmada köylü Ukaz Çarşısı'na gittiğini söylemektedir.¹³⁸ Bu isimde bir çarşının varlığı da bize buranın bir Türk şehri olduğunu kanıtlamaktadır. Diğer taraftan Ebû Hâmid oranın bir Türk şehri olduğunu "Sonra bahara doğru Türkler'in topraklarına, yani yolunu tuttuğumuz Saksın'a (Sicisin) gitmek için yola çıktık..."¹³⁹ şeklinde de belirtmiştir. Bu da önemli bilgiler arasında zikredilebilir. Diğer taraftan Saksın şehrinin Hazarlar'ın bilim merkezi olduğu da ifade edilmektedir.¹⁴⁰

¹³⁵ P.B. Golden-C. Zuckerman-A. Zajaczkowski, *Hazarlar ve Musevilik*, haz. Osman Karay, Çorum 2005, s. 3-4.

¹³⁶ Kaşgarlı Mahmud, XI. asrın ikinci yarısında *Dîvânü lûgâti't-Türk* isimli ünlü eseri yazmış olan büyük bir Türk bilginidir. Kaşgarlı Mahmud'un hayatı hakkında çok fazla bilgi yoktur. Hayatı hakkında bilinenler de eseri içerisinde geçen bazı bilgilerden oluşur. Yine eseri içerisinden babasının adının Hüseyin olduğunu ve Barsganlı Hüseyin'in Kaşgar'a göç ettiğini biliyoruz. (Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü lûgâti't-Türk*, İstanbul 1986, s. 7-8). Kaşgarlı Mahmud, eserini yazmadan önce kendi belirttiği üzere, Türkler'in yaşadıkları bölgeleri gezmiş, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boyları gibi Türk boyları arasında bulunarak dil yapılarını öğrenmiş ve sonrasında Bağdâd'a gelerek burada eserini yazmaya başlamıştır. Eserini Ebul Kasım Abdullah'a sunmuştur. (Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü lûgâti't-Türk*, Ankara 1990, s. 2 (Basılmış yazma nüsha); *Dîvânü lûgâti't-Türk*, Türkçe terc. Besim Atalay, I, Ankara 1985, s. 4-5).

¹³⁷ Yakov Kuzmin-Yumanadi, Pavel Kuleshov, "Hazarlar", *Türkler*, Ankara 2002, II, s. 464.

¹³⁸ Ebû Hâmid el-Gırnâfî, *Rihletu'l-Gırnâfî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 96.

¹³⁹ Ebû Hâmid el-Gırnâfî, *Rihletu'l-Gırnâfî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 146.

¹⁴⁰ Anıl Çeçen, *Türk Devletleri*, İstanbul 1986, s. 111.

El-Gırnâfî bir Türk şehri olan Saksın'da 40 kabile olduğunu ve her kabilenin bir Emiri (beyi) olduğunu söylemektedir. Yine ifade ettiğine göre; orada yaşayanlar keçeden yapılmış çok büyük evlere sahiptir. Bu evler yüz adam boyu uzunluğundaki keçeler ile kaplanmıştır.¹⁴¹ Ebû Hâmid'in şehir hakkında yaptığı bu tasvirler orada bulunan Türk kültürünü de gözler önüne sermektedir.

Müellifin anlattığına göre, şehrin ortasında Bulgar halkından bir Emir ve onların Cuma Namazı kıldıkları kendilerine has olan bir camileri bulunmaktadır. Saksın halkı Müslüman'dır ve Hanefî Mezhebine bağlıdır. Bu cami çevresinde de Bulgar halkından çeşitli gruplar vardır. Bir diğer cami civarında da Savar (Suvar-Sabar-Sibir) denilen ve sayıca çok olan bir halk bulunur. Müellifin bahsettiği bu Savar-Suvar halkı Türk oldukları ortaya çıkmış olan ve İdil-Kama boyunda yaşadıkları bilinen Sibirler'dir.¹⁴²

El-Gırnâfî bu şehir yakınındaki İdil Nehri'nden avladıkları balıkları tuzlayarak kurduklarını ve pişirmeye gerek kalmadan yenilebildiğini, dünyadaki bütün kurumuş etlerden güzel olduğunu söylemektedir.

Ebû Hâmid, Saksın'da para birimi olarak beyaz kurşun kullandığını ifade etmektedir. Müellifin belirttiğine göre; her 8 kurşun, 1 Bağdâd Dinarı'na denk gelmektedir.¹⁴³ Saksın halkının kış için yaptıkları evler çam ağacındandır ve büyük kütükler üst üste koyularak yapılmaktadır. Çatıları düz tahta plakalardan inşa edilmiştir. Evin içinde ateş yakılabilir, kapıları koyun derisi ile kaplanmıştır. Müellifin belirttiğine göre Bulgar ile Saksın arası bu nehir (İdil Nehri) üzerinden 40 gün sürmektedir.¹⁴⁴ Bu verilen bilgi de yine Bulgar Şehri ile Saksın Şehri'nin yerini tespit etmek konusunda yardımcı bir bilgidir.

Ebû Hâmid el-Gırnâfî verdiği bu bilgiler ise, Hazarlar'ın önemli şehirlerinden birisinin dolayısı ile Hazarlar hakkında bilinen ve bilinmeyen birçok özelliği bizlere aktarmıştır.

---

¹⁴¹ Müellifin verdiği bu bilgiler Türkler'in çadır kültürünü yansıtan bir bilgidir. Ayrıca Saksın şehrinin bir Türk ili olduğunu göstermektedir. Zira Türkler'in göçebe bir hayat tarzı sürdükleri, keçeden yapılmış çadırlarda yaşadıkları ve siyah keçeden olan çadırların Türkler'e has olduğu bilinen bir bilgidir (C. Anadol-F. Abbasova, a.g.e., s. 215).

¹⁴² Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 30.

¹⁴³ Ebû Hâmid el-Gırnâfî, *Rihletu'l-Gırnâfî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 127.

¹⁴⁴ Ebû Hâmid el-Gırnâfî, *Rihletu'l-Gırnâfî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 128.

Bulgarlar hakkında: Ebû Hâmid el-Gırnâtî'nin de eserinde sıklıkla bahsettiği Bulgarlar ya da Bulgar, V ve VI. yüzyılda Avrasya Bozkır Bölgesi'nin batı kısmında ortaya çıkan ve Türkçe konuştukları kesin olarak bilinen bir Türk kavmi ve devletinin adıdır.¹⁴⁵ VII-XV. yüzyılları arasında İdil (Volga) havzasında yaşayan Bulgarlar'ın adı da, XV. yüzyılların ortalarında Bulgar Devleti'nin ortadan kalkmasıyla tarihe karışmıştır. Daha sonraları bu millete de bölgedeki diğer Türk unsurları gibi Tatar denilmiştir. Günümüzde ise İdil Havzası'nda yaşayan Türkler, Kazan veya Kuzey Türkleri şeklide anılmaktadır.¹⁴⁶

Bulgarlar tarihte her zaman Slavlar ile birbirine karıştırılmış ve Bulgarlar'ın Slav kökenli olduğu da sıkça dile getirilmiştir. Ancak birçok kaynakta da Bulgarlar'ın 900'lü yıllara kadar yerli Slav nüfus tarafından asimile edilmiş Türk halkı olduğu geçmektedir. Bununla birlikte Bulgarlar'ın Slav kökenli oldukları görüşünün ortaya çıkışı birazda siyasi temellere dayanmaktadır. Mauro Orbini'nin 1601'de *Slavlar'ın Krallığı* isimli eserini yayınlamasına kadar Bulgarlar ile Slavlar arasında bir ayırım yapılmıyordu. Ancak bu tarihten sonra büyük ve birleşik bir "Slav İmparatorluğu" görme arzusunun doğması sebebi ile Mauro Orbini, Gotlar ve Hazarlar gibi kesinlikle Slav olmayan milletlere bile Slav kökeni izafet etti. Doğal olarak Bulgarlar da Slav ailesine dâhil edildiler.¹⁴⁷

Öte yandan Bulgarlar'ın İdil boyuna yerleşmeleri de Kavimler Göçü ile oldukça alakalıdır. Bulgar boyunun başını çektiği Hunoğur Hunları'nın batıya ilerlemesi ve IV. yüzyılın başlarında Yedisu bölgesi ve daha batıda olan Orta İdil boyuna yerleşmesi ile Bulgarlar bu bölgede gözükmeye başlamıştır. Hunların kollarından olan bu kavimler bu bölgede Alanlar ile karşılaşmış ve uzun soluklu mücadelelerde bulunmuşlardır. Hunlar 375 yılında Don boyuna geldiklerinde ise Ostrogotlar ile karşılaşmışlardır. Hunlar IV. yüzyılın sonlarında ise daha da batıya yöneldi¹⁴⁸ ve Karadeniz'in kuzeyi büyük ölçüde Türk kavimleri ile dolmaya başladı. Bu bölgenin Kavimler Göçü diye isimlendirilen uzun soluklu bir göçe maruz kalması, bu topraklardaki halkların birbiri içine geçmiş bir yaşam sürmesine de sebep olmuştur. Bu nedenle kuzey toprakları üzerinde yaşamış

¹⁴⁵ Istvan Zimonyi, "Bulgarlar ve Ogurlar", *Türkler*, Ankara 2002, II, s. 606.

¹⁴⁶ Akdes Nimet Kurat, "Bulgar", *İA*, II, s. 781.

¹⁴⁷ Plamen S. Tzvetkov, "Türkler, Slavlar ve Bulgarlar'ın Kökeni", *Türkler*, Ankara 2002, II, s. 599.

¹⁴⁸ Zufar Z. Miftakov, "İlk Bulgar Devlet Oluşumları", *Türkler*, II, Ankara 2002, s. 617.

milletlerin tarihlerini ve hangi millete ait olduklarını araştırmak çoğu bölgeye nazaran oldukça zordur.

Ancak bugünkü İdil Boyu'nda özellikle IX ve XII. yüzyıllar arasında Bulgarlar'ın oturdukları ve bunların bir Türk Kavmi olduğu artık kesinleşmiş bir bilgidir. Bununla birlikte Bulgarlar ile ilgili ilk bilgiler de IX. yüzyılda yaşamış olan İbn Rüsteh'nın *Kitâb al-a'lâk al-nağsa* isimli eserinde yer almaktadır. İbn Rüsteh eserinde Bulgarlar'ın İdil boyunda yaşadığını ve Hazarlar ile Sakâlibe memleketlerinin arasında olduğunu belirtmektedir. Hükümdarı Müslüman olup adı Almuş'tur. İbn Rüsteh'in belirttiğine göre, Hazarlar ile alışveriş yaparlar ve genellikle Hazarlar, Bulgarlar'dan samur, sincap ve kakım derisi satın almaktadırlar.¹⁴⁹ Bulgarlar, içerisinde Hıristiyanlar, şamanlar ve diğer dini unsurları barındırmasına rağmen, X. asıra gelindiğinde devlet daha çok Müslümanlar'dan oluşuyordu. Halk ise Suvar, Aşıl ve Biler gibi Türk kavimlerinden meydana geliyordu. Tabi içerisinde Finli kavimlerde bulunmaktaydı.¹⁵⁰ Ebû Hâmid el-Gırnâtî seyahatnamesinde yer yer bu bölgelerden bahsetmiş ve Bulgarlar hakkında bazı malumatlar vermiştir.

Ebû Hâmid İdil Bulgarları'nın ülkesine gidip bir süre burada kalmıştır. Buralarla ilgili ticari ve kültürel birçok bilgiler vermektedir. Orada bir oğlunun öldüğünü ve gömmek için 3 ay beklediğini kaydetmiştir. Bulgarlar'ın kuzey bölgeleri ile yaptıkları ticari faaliyetleri ile ilgili bilgiler de aktarmıştır. Müellif Bulgarlar'ın, Visu adında bir kâfir beldeye gidip onlardan kunduz aldıklarını karşılığında ise onlara Azerbaycan'da yapılan kılıçlar sattıklarını söylemektedir.¹⁵¹ Bu kılıçlar Kuzey Buz Denizi'ne atılmaktadır. Bu sayede denizden kocaman balıklar gelmektedir. Sular çekilince karaya oturan bu balığın etini kesip evlerine taşımaktadırlar. Bir tüccarın anlattığına göre, bu büyük balıkların birisinin kulağından (solungacından da olabilir) bir denizkızı çıkmıştır. Karaya çıkınca ölmüştür.¹⁵² Burada bahsedilen Visu halkı hakkında var olan bilgiler oldukça azdır. Ancak İslam coğrafyacıları bu kabileler hakkında bazı bilgiler vermişlerdir. İbn Fadlan bu kabilenin adını seyahatnamesinde zikretmiştir. İbn Fadlan'a göre Bulgar'ın 3 ay kuzeyinde oturmaktadırlar. Onların ülkesinde geceler 1 saatten daha

¹⁴⁹ Ebû Hâmid de Bulgarlar'ın ticari hayatları hakkında bilgiler verirken, onların daha çok hayvan kürkleri sattıklarını ifade etmektedir. Buradan anlaşılan odur ki, Bulgarlar yüzyıllarca sincap, kakım ve samur derisi ticareti yapmışlardır.

¹⁵⁰ Akdes Nimet Kurat, "Bulgar", *İA*, II, s. 784-785.

¹⁵¹ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuğfetu'l-elbâb ve nuğbetu'l-a'câb*, s. 97.

¹⁵² Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuğfetu'l-elbâb ve nuğbetu'l-a'câb*, s. 97.

kısadır. Ramazan Şeşen, İbn Fadlan'ın bahsettiği bu halkın Beyaz Deniz civarında oturan Rusların “Vies” kabilesi olduğunu ifade etmektedir.¹⁵³ El-Gırnâtî ise Bulgarlar ile Visu arasının 1 aylık bir mesafe olduğunu belirtir. Ayrıca Visular Bulgarlara vergi ödemektedir.¹⁵⁴ Ebû Hâmid'in belirttiğine göre burada gündüzler yazın 22 saat olur. Müellifin eserinde Visu ile ilgili bilgileri topladığımızda bu kavmin, İdil'in kuzey kolunun uzandığı Yukarı Kama nehrinin kuzey bölgelerinde yer alan Finli kavimlerden olduğu anlaşılmaktadır.

Bahsedilen bir diğer halk ise Uru'dur. Bunlar da Bulgarlara kunduz ve kakım¹⁵⁵ denilen sansargillerden bir hayvanın derisini vergi olarak vermektedir. Ebû Hâmid Visu toprakların ötesinde Karanlık Denizi (Kuzey Buz denizi) yakınlarında bulunan Yura halkı ile ilgili de bilgiler vermektedir.¹⁵⁶ Yuralılar da yine el-Gırnâtî'nin eserindeki bilgilerden anlaşıldığına göre, az önce bahsettiğimiz Visular'ın daha da kuzeyinde yer alır. Bunlar da Finli kavimlendendir. Kuzey buz denizine de oldukça yakındır. Zira müellif onların topraklarında güneşin 40 gün batmadığını söylemektedir.¹⁵⁷

El-Gırnâtî 530/1135-36 yılında Bulgar topraklarında 7 zira (yaklaşık 4 metre) uzunluğunda bir adam gördüğünü söylemektedir. Bu adam ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir.¹⁵⁸

Müellif bizlere Bulgar şehrinin yeryüzü özellikleri ve halkının yaşam tarzları hakkında bilgiler vermektedir. Müellifin belirttiğine göre; Bulgarlar'ın binaları çam ağacındandır. Duvarları meşe ağacındandır. Çevresinde birçok kavim yaşar. Yaz vakti gündüz 20, gece 4 saattir. Bulgar Melik'i kış vakti kâfirlere saldırmaktadır. Bulgar topraklarında yerin altında bulunan ve fildişine benzeyen dişleri tasvir etmiştir. Ramazan Şeşen bunların Hutüvv denen mamut dişi olduğunu söylemektedir.¹⁵⁹

Müellif eserinde Bulgar adı ile ilgili önemli bir bilgiye yer vermiştir. El-Gırnâtî Bulgar adının “Bilge Adam” manasına geldiğini söylemektedir ve nereden geldiği ile

¹⁵³ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, s. 27.

¹⁵⁴ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 130.

¹⁵⁵ Kakım, uzun vücudu, kısa bacakları ve kısa kuyruğu ile tipik bir sansargildir. Yaz mevsimindeki dış görünüşü çoğu gelincik için tipik olanıdır, üst kısmı kahverengi ve alt kısmı beyazdır. Kış mevsiminde tamamen beyaz bir renge kavuşur, sadece kuyruğunun ucu siyah kalır.

(<http://tr.wikipedia.org/wiki/Kak%C4%B1m>-28.09.2010).

¹⁵⁶ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 131.

¹⁵⁷ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 131.

¹⁵⁸ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 144.

¹⁵⁹ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s. 179.

ilgili bir rivayet anlatmıştır. Rivayete göre; Bulgar adında biri Bulgarlar'ın yaşadıkları topraklara gider. Bu adam Müslümandır ve tıp hakkında da bilgisi vardır. Gittiği Bulgar topraklarının Melik'i (yöneticisi) şiddetli bir hastalığa yakalanır ve bu adam onu iyileştirir. Karşılığında da Müslüman olmalarını ister. Bulgarlar da bu şekilde Müslüman olur. Bunun üzerine, Hazar Hükümdarı (Meliki) kendisinden habersiz Müslüman olmaları sebebiyle Bulgarlar ile savaşmaya gelir. Bulgarlar Hazarları yener ve Hazarlar da Müslüman olurlar. O adamı ve bölgeyi "Biler ya da Bâlar" diye isimlendirirler. Araplar da bunu arapçalaştırıp "Bulgar" yapmışlardır.¹⁶⁰ Bulgar adı ile ilgili bu hadise Şehabeddin Mercanî'nin Bulgarlar ile ilgili olan *Müstefâdü'l-ahbar fi ahvâl-i Kazan ve Bulgar* isimli eserinde de geçmektedir. Ancak Mercanî bu önemli çalışmasında Ebû Hâmid'in eserinden olan bu bilgiyi Muhammed el-Kazvîni'nin *Âsâru'l-bilâd* isimli eserinden almıştır.¹⁶¹ Müellifin verdiği bu bilgiler ışığında, bahsettiği Bulgar'ın, İdil Nehri'nin kuzeyinde yer alan Kazan'ın az aşağısında bulunan Bulgar şehrinin daha doğusunda yer alabileceğini düşünmekteyiz.

İslam topraklarından Bulgar topraklarına kılıç taşınır. Bulgarlar bu kılıçları Visululara onlarda kılıçları Yuralılara satar. Yuralılar da bu kılıçları Buz Denize atmaktadır. Bu sayede denizden çok büyük balıklar karaya oturur. İnsanlar denize attıkları kılıç sayısına göre bu balığı pay eder. El-Gırnâtî'nin anlattığına belirttiğine göre o Bulgar topraklarında bu Visu halkını görmüştür. Anlattığına göre; onların teni kızıl, saçları keten gibi, gözleri mavidir. Soğuk havaya rağmen keten elbise giyerler. El-Gırnâtî onların sirke suyu gibi olan asitli arpa suyu yani "bira" içtiklerini söylemektedir. Bununla birlikte Kuzey Buz Denizi'ne yakın yerlerde yaşayan bu halkların Rus olduğu da ifade edilmektedir. Anıl Çeçen, Rusların Kuzeyden getirdikleri kürkleri İdil pazarlarında sattıklarını ifade etmektedir.¹⁶² Ebû Hâmid'in anlattığına göre ise Visu halkı Kuzey topraklarında kürk işiyle uğraşan önemli bir topluluktur.

Sakâlibe: El-Gırnâtî Bulgar'dan çıktıktan sonra Sakâlibe'ye gittiğini söylemektedir. Müellif eserinde böyle bir ayrıma varmıştır. Ancak Ramazan Şeşen

¹⁶⁰ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 130.

¹⁶¹ Şehabeddin Mercanî, *Müstefâdü'l-ahbar fi ahvâl-i Kazan ve Bulgar (Kazan ve Bulgar'daki Durum Hakkında Faydalanılan Haberler)*, Türkçe terc. Mustafa Kalkan, Ankara 2008, s. 93-94.

¹⁶² Anıl Çeçen, *Türk Devletleri*, s. 108.

Sakâlîbe adı ile zikredilen kavmin Bulgarlar olduğunu belirtmektedir.¹⁶³ Müellif oradaki nehirde su samuru bulunduğunu ve Bulgar, Saksın, Sakâlîbe arasında samur, sincap derisi ve kunduz gibi ticari malların alınıp satıldığını söylemektedir.¹⁶⁴ İbrahim Kafesoğlu'nun da belirttiği üzere Bulgar ve Hazar topraklarında (Hazar'ın kuzeyinden Kuzey Buz Denizi kenarlarına kadar olan topraklarda) sincap, sansar, samur, tilki, kakım, kunduz gibi hayvanlar ve derilerinin ticareti önemli bir yer tutmaktadır.¹⁶⁵ El-Gırnâtî Bulgar ve Sakâlîbe'nin kuzeyi ile yaptığı bu deri ticaretini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Ayrıca bu deri ile hayvan ticaretinin o topraklarda çok önemli olduğunun altını çizmektedir. El-Gırnâtî'nin bu konuda anlattıkları Hazar'ın kuzey bölgelerinde yapılan ticaret ile ilgili bilgilerimize önemli katkılar sunmaktadır.

El-Gırnâtî, İbrahim Kafesoğlu hocanın zikrettiği “kakımların” Bulgarlar'a vergi ödeyen ve daha kuzeyinde bulunan “Uru” şehrinde avlandığını belirtmektedir. İbn Batuta en iyi kürkün kakım kürkü olduğunu ve bu kürklerin Hindistan'da 1000 dinar, kendi parası ile 250 altın ettiğini ifade etmiştir.¹⁶⁶

Müellif kuzeydeki bu topraklarda önemli bir ticaret malı olan sincap derisinin, başka bir yerde hiçbir değerinin olamayacağını söylemektedir.¹⁶⁷ Ebû Hâmid'in belirttiğine göre; 18 sincap derisi paketlenip 1 gümüş dirheme satılır. Onunla hizmetçi, köle, altın veya gümüş alınabilir. Ebû Hâmid'in anlattıklarından bu derilerin para yerine de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü bir işe yaramadığını, bununla birlikte onunla altın, gümüş ve köle alınabildiğini söylemektedir.¹⁶⁸

El-Gırnâtî'nin anlattığına göre; Sakâlibeliler cesurdur ve Hıristiyanlığın Rum mezhebinden Nasturi'dir. Siyasi yapıları çok gelişmiş ve güzeldir. Bir kişi başkasının cariyesine, çocuğuna ya da binek hayvanına kötü muamele ettiğinde ondan belli bir miktar para alınır. Parası yoksa çocuğu veya ailesi satılır. Onlarda yoksa kendisi satılır, mağdur olana verilir. Diyetini ödeyene kadar köle olarak kalmaktadır.¹⁶⁹

Müellifin eserinde bir de Sakâlibeliler'in ticaret hukuku ile ilgili önemli bir bilgi vardır. Eğer Sakâlibeliler bir Müslüman ile ticaret yapar ve sonrasında iflas ederse, ya

¹⁶³ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 1975, s. 111.

¹⁶⁴ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 135.

¹⁶⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1983, s. 313.

¹⁶⁶ İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, Ankara 1981, s. 89.

¹⁶⁷ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 135.

¹⁶⁸ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 136.

¹⁶⁹ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 136.

sahip olduğu mallar ya ailesi ya da kendisi satılıp borçlu olduğu Müslüman tüccara verilmektedir.¹⁷⁰

El-Gırnâtî oradaki ağaçlık yerde sakallarını tıraş eden bir milletten bahsetmektedir. Müellifin anlattığına göre, orada yaşayan halkın dini yoktur ve çeşitli ağaçları büyütüp onlara secde etmektedirler. Şehirleri ise güvenlidir ve dinsizdirler.¹⁷¹ Türkler halkının sakallarını tıraş ettikleri bilinmektedir. Bu sebeple biz bahsedilen bu halkın Türk kabilelerinden biri olabileceğini düşünmekteyiz.

Müellif Sakâlîbe’de Gurkuman denen bir halkın varlığından bahsetmektedir. Onların Türkçe konuştuklarını, Türkler gibi ok attıklarını ve şefkatli olarak bilindiklerini söylemektedir.¹⁷² Bu halkın Türk olması muhtemeldir. Zira Gurkuman denilen bölge bugünkü Kiev veya Kiev yakınlarında bir yerdir. Burada ise müellifin yaşadığı vakitlerde Peçenek, Kuman, Macar ve Rus-Slav halkları yaşamaktaydı. Ancak uzun süre Deşt-i Kıpçak diye anılan bu bölgedeki halkın Türk olması çok daha fazla bir ihtimaldir. Zira bölgede Tuna ve Don nehirleri arasında X. yüzyılda gelen ve 150 yıldan fazla bölgede hâkimiyet süren Peçenekler bulunuyordu.¹⁷³ Kuzeyi ve Azak civarı ise Kuman-Kıpçak topraklarıydı.

El-Gırnâtî’nin eserinde Hârezmliler ile ilgili de bilgiler mevcuttur. El-Gırnâtî Hârezmliler’in kültürlü, bilinçli ve soylu bir kavim olduğunu söylemektedir. Ükenin 100 (yani yaklaşık 550-600 km) fersah olduğunu, Hârezmşah’ın Hazar ve Türk topraklarında 40 yıl hüküm sürdüğünü ifade etmektedir.¹⁷⁴

El-Gırnâtî sanat tarihçileri için önemli olabilecek birçok yapı anlatmıştır. Bunlardan birisi de Saksın yolu üzerinde bulunan Hârezm’in bir nahiyesindeki tepede inşa edilmiş mescit gibi olan yapıdır. Müellif bu yapının 4 adet iki kanatlı kapısı olduğunu ve içerisinde altın tuğlalarla yapıldığını söylemektedir. Yanında ise durgun bir suyun biriktiğini, onun kaldırma kuvveti olmadığını, içine giren her şeyi yuttuğunu ifade etmektedir. Gazneli Mahmud’un o suyun içindeki hazineleri almak için çaba sarf

¹⁷⁰ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 136.

¹⁷¹ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 137.

¹⁷² Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 137.

¹⁷³ Omeļjan Pritsak, “Türk-Slav Ortan Yaşamı: Güneydoğu Avrupa’nın Türk Göçebeleri,” *Türkler*, Ankara 2002, II, s. 187.

¹⁷⁴ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 146.

ettiği şeklindeki anlattığı rivayet de oldukça ilgi çekicidir. Müellif bu hikâyeyi anlattığı yerde Hârezm Meliki Abdüdevle Hârezmşah'ın adını da zikretmektedir.¹⁷⁵

Müellif, Derbend kapılarından birinde Taberistan diye bir milletin yaşadığını söylemektedir. Müellifin millet olarak bahsettiği Taberistan, Taberistan bölgesinde yaşayan halkın adı olmalıdır. Taberistan ise Araplar tarafından Hazarın güneyi ve Elbruz Dağları civarına verilen isimdir. Ebû Hâmid'in yaşadığı dönemlerde bölgeye Selçuklular hâkimdi ve bölgede Türk unsurları oldukça fazlaydı.¹⁷⁶ Ayrıca, orada 24 yerleşim yerinin-boyun olduğunu ve her boyun kendi yöneticisi olan Serhenkler'in (çavuşların) olduğunu ve Mesleme b. Abdümelik zamanında Müslüman olduklarını belirtmektedir.

Bunun yanı sıra Ebû Hâmid Derbend yakınlarında "Zerih Karan" diye bir milletin varlığından bahsetmiş ve bu adın "zırh yapıcıları" anlamına geldiğini belirtmiştir.¹⁷⁷ Krachkovski ise bu halkın Dağıstan'da bulunan "Kubaçiler" olduğunu söylemektedir. Yine Krachkovski'ye göre bu milletin ölü gömme gelenekleri hakkında ayrıntılı bilgi veren tek kişi Ebû Hâmid el-Gırnâtî'dir.¹⁷⁸ Bu millet muhtemelen Türk kavimlerinden birisidir. Müellifin anlattığına göre buldukları yerde çok güçlü bir yapıları vardır. Kimseye vergi vermemektedirler ve dinleri de yoktur. Biz Derbend ile Bakü arasında yer alan Kubaçilerin yurtlarını çalışmamızın sonundaki haritada göstermiş bulunuyoruz. El-Gırnâtî, Derbend Emiri Seyfeddin Muhammed b. Halife Sülemi'den bu millet ile ilgili başlarından geçenleri dinlemiş ve bizler için yazmıştır. Yazılanlardan o sırada Derbend'i yönetenin Seyfeddin Muhammed b. Halife es-Sülemî olduğunu, ayrıca bu milletin savaş sırasında yanlarında ölülerinin kemiklerini taşıdıklarını öğreniyoruz. Bununla birlikte Derbend Emir'i, Zerih Karan milletin bu kemikler ile sihir yaptıklarını rivayet etmektedir.¹⁷⁹

IV. ESERİN TERCÜMESİNDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM

Çalışmamızı hazırlarken öncelikli olarak konumuzun büyük kısmını oluşturan tercüme işine yoğunlaştık. Çeviriyi yaparken, çalışmamızı oluşturan ve dünyanın çeşitli

¹⁷⁵ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 148.

¹⁷⁶ Cl. Huart, "Taberistan", *İA*, XI, s. 598-599.

¹⁷⁷ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 78.

¹⁷⁸ Krachkovski, a.g.e., s. 297.

¹⁷⁹ Ebû Hâmid el-Gırnâtî, *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuḥfetu'l-elbâb ve nuḥbetu'l-a'câb*, s. 78-79.

yerlerinde yazma nüshaları bulunan Ebû Hâmid el-Gırnâtî'nin *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb* isimli eserinin, Kâsım Vehb tarafından edisyon edilmiş ve 2003 yılında Beyrut'ta basılmış olan matbu metnini esas aldık.

Şehir isimleri hakkındaki bilgilerin bir bölümünü Yakut el-Hamavi'nin *Mu'cemu'l-Buldan* isimli ansiklopedik sözlüğünü kullanarak elde ettik. Diğer kısmını ise çeşitli tarih-coğrafya kitaplarını kullanarak açıklamaya çalıştık. En çok da, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* ile *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*'ni kullandık. Çünkü dipnot olarak kullanacağımız bilgiler için en derli toplu ve kısa bilgileri bu iki ansiklopedide bulmaktayız.

Metni çevirmek için öncelikle alanla ilgili bilgilerimizi genişletmek adına X-XII. yüzyıllar arası dönemle ilgili çalışmaların bir kısmını gözden geçirdik. Türk Tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunu okuduk. Bu yaptığımız hazırlık ise çeviri sırasında manaları çıkartma işini kolaylaştırdı. Çeviride şüphe duyduğumuz her cümleyi başka bilene sorarak, aldığımız ortak karar neticesinde manalandırdık. Bununla birlikte eserin seyahatname olması ve XII. yüzyıla ait edebi nitelik taşıyan bir eser olması sebebi ile Türkçeye aktarırken cümle yapısının uyuşmamasına rağmen, aslından çok da fazla kopartmamak için Arapça yapısına yakın bir dil kullanmaya çalıştık. Bu sebeple kimi yerlerde Türkçe yapısına uymayan devrik cümlelerle karşılaşılabilir. Ancak bunun, eserin edebi nitelik taşıyan dilini çok fazla bozmak istemediğimizden, özellikle yapılan bir durum olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde eser çok yavan kalacak ve müellifin yaptığı işe saygı duyulmamış olacaktır.

Diğer taraftan el-Gırnâtî esere oldukça fazla sayıda şiir eklemiştir ve dönemi içerisinde yazım tarzından farklı bir dil kullanmıştır. Onun bu tarzı, batılı bazı araştırmacılar tarafından da “tarih yazımına yeni bir üslup getirdiği” şeklinde yorumlanmıştır. Özellikle esere şiir eklemiş olması, eserin edebi yönünün olduğunu bir kez daha bizlere göstermektedir. Öte yandan, Tarih-coğrafya yazıcılığında şiir kullanma tarzı Ebû Hâmid el-Gırnâtî'ye kadar pek görülen bir tarz değildir. Bu da çalışmanın döneminden farklı bir yapısının olduğunu göstermektedir. Dolayısı ile bizim yaptığımız çeviri tekniği de eserin biçimi bakımından gayet uygun gözükmektedir.

Yine eser içerisinde geçen kişi isimlerini de genellikle Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ni kullanarak açıklamaya çalıştık. Yer isimlerini tercüme sırasında doğru okuyabilmek için daha önce dilimize tercüme edilmiş olan *İbn Fadlan*

Seyahatnamesi, İbn Hurdazbih'in *Yollar ve Ülkeler*, Yakubi'nin *Ülkeler* isimli eserlerinden faydalanarak doğru kullanımlarını yazmaya çalıştık. Murat Ağarı'nın *İslam coğrafyacılığı ve Müslüman coğrafyacılar* isimli çalışması da yine sık sık başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almıştır. Çalışmamızın sonuna da yararlanılan kaynakların bir listesini vermiş bulunmaktayız.

BİRİNCİ BÖLÜM

TERCÜME (*TUHFETU'L-ELBÂB VE NUHBETU'L-A'CÂB*)

MUKADDİME

Âlemleri birliğine işaret olarak yaratan Allah'a hamd olsun. Bütün varlıklar O'nun kudret ve keremine şahitlik, bütün nimetler de O'nun varlığına delalet eder.

O ki, gökleri çeşit çeşit askerleri ile istifadeye sundu. Onlara kendisini, tesbih, takdis etmelerini ve övgüyü emretti. Yeryüzünü dilediği kulları için yerleşik kıldı ve onları hüznün ile mutluluk, sapkınlık ile doğruluk üzere taksim etti. Doğuyu, batı için secdede ve rükûda kible kıldı. Bunların sonucu olarak sonradan var olan her şey de, mabudu önünde mağlup ve acizdir. O, ufuklarda zihinlerin saymaktan, keyfiyetini idrakten ve onlara sınır tayin etmekten aciz kalacağı ilginç mahlûklar yarattı.

Desteği ve yol göstericiliği ile özel kıldığı, Allah'tan başka ilah olmadığına ve onun tekliğine inanan, Allah'ın rubûiyet, vahdaniyet ve ulûhiyetini ilmi bir inançla tanıyan bir kimsenin şahadeti ile şahitlik eden; Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın kulu ve elçisi, peygamberlerinin, resullerinin, evliyalarının ve şehitlerinin en faziletlisi olduğuna şahitlik eden kimseyi, kendisine vekil tayin etti. Allah Teâlâ'nın kudreti çok yücedir, merhameti geniştir. O kullarına bitmez tükenmez nimetler bahşetmiştir.

Zayıfa yardım etmek, kederli olana rahmet etmek, cahili bilgilendirmek, gevşek olanı uyarmak, fakiri zengin kılmak, küçük olanı büyütme, zelile destek çıkmak, azı çoğaltmak, mazluma yardım etmek, zalimi kahretmek, nimetlerini tamamlamak, kin ateşini bertaraf etmek, cömertliğini izhar etmek, kulları şiddetli azaptan korumak ve onları huzurlu cennetlerine koymak için dilediği kullarını faziletlerle özel kıldı. Bu, Allah'ın dilediğine verdiği bir lütuftur. Allah çok lütuf sahibidir. Allah onları din ve dünya için birer kandil eyledi. Onların elleri ile çok çeşitli hayırlar yarattı. Onlara çeşitli cömertlikte bulundu.

Ey insan! Muhakkak ki Allah şu ayeti ile eliyle ihsanını icra eden kimseye teşekkürü emrediyor: “ Önce bana sonra da anne-babana şükret!”.¹⁸⁰ Dünya ve ahrette bütün insanlar Allah’tandır. Bu sebepten Allah Resulü şöyle buyurur : “İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah’a da şükretmez” ve “Dünyada iyilik ehli, ahrette de iyilik ehlidir.” Bu haberin manası için, “Allah Teâlâ, nimetini kulu üzerine tamamlamak için kıyamet günü, kişinin iyilik yaptığı herkesi o kişiye şefaathî kılar,” denildi. Bu yorumu destekler mahiyette “Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik”¹⁸¹ ayeti mucibince, âlemi peygamberi ile nimetlendiren Allah, kıyamet günü Allah’ın birliğini inkâr eden (mümin) günahkârlara da peygamberini şefaathî kıldı. Hamd, Âlemlerin Rabbi Allah’adır.

Mağribu’l Aksa’dan¹⁸² uzaklaştığımdan beri, değerli âlimlerin çoğu ile karşılaştım. Allah Teâlâ onların elinden beni, insanın diliyle sayamayacağı kadar nimete layık gördü. Allah onları, benden daha çok mükâfatlandırısın. O, duaları işitendir, dilediğini yapandır.

557/1161-62 yılında Musûl’a ulaştığımda, peygamberlerin ve son peygamberin sünnetini ihya eden, kendini ibadete adayanlara vesile olan ve bu vesileyle Allah’ın rızasını ve Peygamber Muhammed’in (s.a.v) şefaathîni amaçlayan değerli Şeyh İmam ez-Zâhid Muğyiddin Ömer b.Muhammed’in (r.a)

Faruk’un¹⁸³ benzeri el Vesile’yi telif etti,
Hem de onun adaşı ayyuka¹⁸⁴ dek yükseldi;

O eseriyle gökteki yıldızlara karşı övündü,
Hiçbir şekilde örtülemeyen güneş gibi parladı;

---

¹⁸⁰ Kur’an, 31/14.

¹⁸¹ Kur’an, 8/107.

¹⁸² Mağrib: Berberistan veya Küçük Afrika denilen ve Afrika’nın Trablus, Tunus, Cezayir ve Fas’ı içine alan kısmına verilen isimdir. Bazı müellifler İspanya’yı da bu sınırların içine dâhil eder. Mağrib sınırlarının kuzeyini “Roma Denizi” de denilen Akdeniz, batısını bu metnin içerisinde de geçen Karanlık Denizi (Bahru’l-zulûmât) ya da diğer adı ile Atlas Okyanusu oluşturur. Güneyi, Erg denilen kum seddine ve Hammada denilen taşlık bölgeye kadar uzanır. Doğu sınırı ise tartışmalı olmakla birlikte Mısır hududuna kadar uzanır. (G. Yver, “Mağrib”, *İA*, VII s. 142).

¹⁸³ Hz. Ömer.

¹⁸⁴ Süreyya yıldızını izleyen ama onun ilerisine geçmeyen, Samanyolu galaksisinin sağ ucunda yer alan kızıl parlak bir yıldızdır.

Peygamberliği de şeriatı da tümünden kapsadı,
Usûlü Fıkıh ilmini de ayrıntılarıyla ele aldı;

Ona yol gösterdi ve başarıya ulaştırdı,
İlim dallarındaki eserleri bu eseriyle tamamladı.

Doğru sözlü Hz. Ahmed'in¹⁸⁵ peygamberliği tamamladığı gibi.

bütün Müslümanlara olan ihsan, tevazu, ikram ve cömertliğine, yolcuyla da mükrimi de yedirmesine, sahabe ve tâbiin kılığı üzere giyimindeki zühtlüğe, miskin kılığındaki bir melek gibi ilmi salih bir amelle amel eden imamların izinden gidişine şahit oldum. Öyle ki, bu asırda onun eşine rastlanmaz. Allah onu muhsinlerin mükâfatıyla benden ve bütün müminlerden daha iyi mükâfatlandırın, kötülüklerden muhafaza etsin.

Onunla her karşılaştığımda beni, yolculuğum esnasında gördüğüm ülkeler ve denizlerdeki ilginçlikleri, seçkin ve güvenilir kimselerden ve diğer nakilcilerden duyduğum sahih olabilecek haberleri derlemeye teşvik ederdi. Her ne kadar kıvrak zekâdan mahrum, dar görüşlü, aile ve vatanından uzak, karışık halli, korku tanımaz, uzun bir seferde sevdiklerinden ayrı, acıya kapılmış biri olmakla o makamda olmasam da, teklifine icabet ettim. Kerim ve cömert olan Allah'tan bana yakın bir kurtuluş, âmin diyenlere de merhamet etmesini niyaz ederim.

Bu derlemeyi "*Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*" diye isimlendirmeyi ve bir mukaddime ile dört bölüm halinde tertip etmeyi uygun gördüm. Mukaddime açıklama ve giriş için, diğer bölümler ise amacımızı tamamlamak içindir.

Birinci bölüm: Dünya'nın ve dünyada yaşayan insan ve cinlerin özellikleri;

İkinci bölüm: Muhteşem ülkeler ve ilginç yapılar;

Üçüncü bölüm: Denizler, ilginç deniz hayvanlarının özellikleri ile denizden çıkan anber, zift-katran, adalarında bulunan petrol (petrol) ve ateşlerin özellikleri;

Dördüncü bölüm: Kazılar ve kabirlerin özellikleri ile ibret almaya sebep ve dünyadan ahrete gidişe ibret olsun diye, ahret gününe kadar kemiklerin durumu, hakkındadır.

---

¹⁸⁵ Hz. Muhammed.

Allah bizi ve sizleri kazananlardan eylesin, rahmetiyle bizleri salih kullarının zümresine ilhak eylesin.

***

Allah sizlere rahmet etsin. Biliniz ki; Allah âlemleri akıl açısından farklı farklı yaptı. Onlara az veya çok dilediği kadar akıl verdi. Rızık ve mal bolluğu açısından kimisini kimisine üstün kıldığı gibi akıl açısından da kimisini kimisine üstün kıldı. Tıpkı, melekler ve peygamberlerin akıllarının bütün âlimlerin aklından, âlimlerin akıllarının bütün avamın aklından, avamın aklının bütün kadınların aklından, kadınların akıllarının bütün çocukların aklından çok olduğu gibi.

İnsanların çoğunun aklında noksanlık olduğu için hakikatlerin inkârı da bu farklılık nispetince olur. Çünkü mümkünü ve imkânsızı bilen kimse, her değer biçilen şeyin Allah'ın kudreti karşısında az olduğunu da bilir. Mesela, akıllı olan bir kimse olması mümkün garip bir şey işitirse bunu hoş karşılar, ne söyleyenini yalanlar, ne de onu ayıplar. Cahil ise, şahit olmadığı bir şey işittiğinde onu nakledeni kesin bir şekilde yalancılık ve sahtekârlıkla yaftalar. Bu, cahillerin aklının azlığından ve ahlaki meziyetlerinin kıtlığından ileri gelir. Allah Teâlâ, cahillerin akıldan yoksunluğunu şu ayet ile açıklar: “ Yoksa sen onların çoğunun gerçekten söz dinleyeceğini yahut anlayacağını mı sanıyorsun?”¹⁸⁶

Şüphesiz, Allah Teâlâ, buyurduğu üzere ufuklarda ve göklerde hayret verici mahlûklar yaratmıştır. “ Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüz çevirir geçerler”¹⁸⁷ ayetiyle de Allah Teâlâ dünyanın acayıplıkları hakkında düşünmeye sevk etmiştir. “De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, Allah ilk başta nasıl yaratmış bir görün.”¹⁸⁸

Denildi ki:

Yeryüzünde deliller vardır olma münkir,
Eşyanın acayibi onun delillerindendir;

---

¹⁸⁶ *Kur'an*, 25/44.

¹⁸⁷ *Kur'an*, 12/105.

¹⁸⁸ *Kur'an*, 29/20.

Her şeyde onun için bir delil vardır,
Muhakkak ki O'nun birliğini eder delil;

Hayret nasıl İlâh'a isyan eder,
Ve nasıl inkâr eder malını inkârcı.

Mıknatıs taşını ve onun demiri çekişini, demirin kıramadığı kurşunun kırabildiği, yakut ve çeliği delebilen ama kurşunu delemeyen elması müşahede eden kimse bu sırların mercisinin her şeye güç yetirebileceğini de bilir. Yine aynı şekilde bâh incisi ve feth incisine Allah Teâlâ kendi hikmetine delalet eden özellikler koymuştur. Bundan dolayı sakın hikmetini bilmediğin şeyleri yalanlayıcı olma! Bu beyanda Allah Teâlâ der ki: “Hayır onlar, henüz tevili kendilerine gelmeden, ilmini kavrayamadıkları o şeyi yalanladılar.”¹⁸⁹ İnsanların hiç karşılaşmadıkları şeyi yalanlamada acele edip, anlayışsızlığından dolayı azarlanması korkusuyla bu açıklamaları sunmak istedik. Doğruya ulaştıran yalnızca Allah'tır.

---

¹⁸⁹ *Kur'an*, 10/39.

BİRİNCİ BÂB

Dünya'nın Özellikleri ile Dünya'da Yaşayan İnsî ve Cinnî Varlıklar

Bil ki dünya; hava, denizler, karalar ile yer altından, yer kabuğundan ve onu çevreleyenlerden oluşur.

Dünya'da yaşanan yerler için; "En kuzeyden, doğudan ve batıdan, yürüme ile yüz senelik bir mesafe gelindiğinde bu mesafe içindeki yerlerdir", denilir. Buraların dışında kalan yerler insanlar için yaşamaya elverişli değildir. Buraların dışındaki güney bölgelerde güneş yakındır ve çok azametli bir yakıcılığa sahiptir. Kuzeyi, kuru bir soğuk, batısı nemli bir soğuk, doğusu da kuru bir sıcaklıkla çevrelenmiştir. Ben doğunun sıcaklığı, kuzeyin soğuğu, batının soğuğu ve nemi ile karşılaştım.

Allah yeryüzünün alanlarını hayvanlar ve bitkiler için düzenlemişti, rahmeti ve fazlından dolayı Âdemoğulları'nı da oraya yerleştirdi.

Sonra Âdem'in (a.s.) çocuklarından Nûh'un (a.s) oğlu Yâfes'in soyundan, Ye'cüc ve Me'cüc'ü yarattı. Seksen sene (yürüyüş mesafesi) uzunluğunda olan topraklarını ve meskenlerini kuzey bölgelerinin sonlarında Bahru'l-zulumât'a (Büyük Okyanus) birleşik bir yerde onlar için yaşanılabilir kıldı.

Onlar ile Sâm'ın oğulları arasında bakırdan ve demirden inşa edilen, Yüce Allah'ın Kur-an'da da zikrettiği Zülkarneyn'in Seddi vardır. Allah'tan başka kimsenin bilmediği, hayvanlar gibi çok olan Ye'cüc ve Me'cüc halkı, güçlü ve cesur olmakla birlikte ok atar. Düşmanlıkları, aç gözlü yırtıcı hayvanlar gibidir. Söylendiğine göre dinleri de yoktur. Allahu Âlem.

Yürüyüş mesafesiyle bu yüz senelik mesafenin, yirmi senesinin on dört senelik kısmında Sudanlılar yaşar. Bunların ülkeleri Tanca'ya¹⁹⁰ bitişik olan Yukarı Mağrib'ten başlar ve Bahru'l-zulumât'a (Atlas Okyanusu)¹⁹¹ uzanır.

---

¹⁹⁰ Tanca, Fas'ta bir şehir olup, Cebeli Tarık Boğazı'nda Atlas Okyanusu sahilinin başladığı Spartel Burnu'nun 10 km doğusundadır. Şehir doğuda Malabata Burnu, batıda ise iç kale ile tehdit edilen muhteşem bir körfeze hâkim konumdadır. Şehrin birçok sur içi ve sur dışı mahalleleri vardır. Şehrin en ehemmiyetli binası iç kalenin doğu kısmında bulunan şerif sarayıdır. Tanca 1077 yılında Murâtıbılar tarafından zapt edilmiştir. 1147 yılında ise Muvahhidler tarafından ele geçirilmiştir (E. Levi Provençal, "Tanca", *IA*, XI, s. 703). Yani Ebû Hâmid zamanında şehre Muvahhidler ile Murâtıbılar hâkim olmuştur.

Söylendiğine göre, onların beş kabilesinin krallarından İslam'a girenler olmuş. Onların yakınındaki Gâna'nın¹⁹² topraklarından çok fazla altın tozu çıkmaktadır.

Söylendiğine göre; tâcirler onlara develerle madeni tuz taşırlar. Bunun için Kuzey Afrika'nın son şehri olan Sicilmese'den¹⁹³ yola çıkarlar, deniz gibi kumlarda yürürler ve o çorak topraklarda onlara yollarını yalnızca yıldızlar ile çöldeki dağlar gösterir. Yanlarında altı ay yetecek kadar erzak taşırlar. Eğer Gâna'ya ulaşırlarsa Gânalılar'a belirli bir ölçüyle taşıdıkları madeni tuzlardan satarlar ve karşılığında onlardan sattıkları ölçü kadar, belki de iki misli ya da daha fazla altın alırlar. Çünkü o çok olan ticari mal (altın tozu) onlar için değersizdir.

Gâna halkı, Sudan'ın (Afrika) en iyi hayata ve en güzel fiziki yapıya sahip olanlarıdır. Düz saçlı, akıl ve anlayış sahibi olmaları ile birlikte hacca da giderler. Amma Fâvete, Kuku, Meliî, Tekrur ve Gadames kabileleri güçlü olmalarıyla birlikte, toprakları bereketsiz ve hayırsız, yaşamları dinsiz, kendileri de akıldan yoksundurlar. Onların en şerhileri ise Kuku kabilesidir. Boyları kısa, burunları basık, gözleri kırmızıdır ve saçları biber tanesi gibidir. Kokuları yanmış keçi gibi çok kötüdür. Sarı yılanların kanlarıyla zehirlenmiş ok atarlar. Bu zehirli okun birisine isabetinden sonra etinin kemikten ayrılması bir saati bile bulmaz, hatta fil ya da bunun gibi başka hayvanlara veya yılanlara isabet ederse, yine aynı etkiyi gösterir. Çevrelerinde bulunan yılan türlerinin çoğunu balık gibi yerler. Yılanların zehirlerini çok önemsemezler. Ancak, beldelerinde bulunan sarı yilandan korkarlar ve onların zehirlerini okları için alırlar.

Onların kısa ve küçük olan yay ile oklarını batı beldelerinde görmüştüm. Yine ülkelerinde olan ağaçların iç zarlarından yaptıkları yay ve telleri gördüm. Bütün okları

---

¹⁹¹ Müellif, Afrika'nı batısında kalan Atlas Okyanusu'na da, Japonya'nın doğusunda kalan Büyük Okyanus'a da Bahru'l Zulumât demektedir. Kuzey Buz Denizi'ne de Bahru'l-zulûmât ya da Bahru'l-esved demektedir. El-Gırnâti iç denizlerin adını kullanır ama okyanuslar için farklı isimler kullanmaktadır.

¹⁹² Gâna-Gâne, bugün kaybolmuş olan bir Sudan şehridir. El-Bakrî'nin verdiği bilgilere dayanan M. Delafos, Gâna'nın Niger'in takriben 350 km. kuzeyinden geçen tûl dairesi üzerinde olduğunu tespit etmektedir. M. Hartmann'a göre ise, Niger'e daha yakın bir bölgede ve Timbuktu'nun yakınlarında bir yerdedir. Barth ve Delafoss'a göre Gâna beyaz ırka mensup kişiler tarafından tesis olunmuştur. Barth, bu şehrin Fulbeler tarafından meskûn edildiğini söylerken; Delafoss, Bingazi'den gelen Suriyeli Yahudiler tarafından inşa edildiğini iddia etmektedir. Şehirde VIII. asırda bir hanedanlık kurulmuş, V. asırdan sonra ise bölgede önemli güç elde ederek Gâna İmparatorluğu kurulmuştur. 1240'lardan sonra ise şehir tamamen harap edildi. (G. Yver, "Gâna", *IA*, c. IV, s.715) Ebû Hâmid el-Gırnâti'nin Gâna ile ilgili verdiği bilgiler de bu kaybolmuş şehrin tam yeri hakkında bir bilgi içermemektedir. Onun verdiği bilgiler daha çok halkın fiziksel özellikleri ile ticari hayatları ile ilgilidir.

¹⁹³ Sicilmese; Güney Mağrip'te Sudan taraflarında, Fas ile arasında yirmi günlük mesafede bir şehirdir (Yakut el-Hamevî, *Muaccemu'l-Buldan*, Beyrut, c.3, s.192).

bir karış kadardır. Oklarının uç kısımları (temrenleri) demir gibi kuvvetli ağaç dikenindedir. Bu temrenleri ağacın lifleri ile oklarına sıkıca bağlarlar ve hedefi vururlar. Onlar Sudan'ın geriye kalan en kötü insanlarıdır.

Bu kabileler hizmetçilik ve işte amele olarak kullanılırlar. Fakat Kuku'lar sadece savaşta kullanılır. Çünkü onlar hizmet ve iş konularında iyi değildirler. Kuku'ların küçük delikli boruları vardır. Bu deliklerden acayip sesler çıkartırlar ve yılan türlerinin çoğu bu sese çıkıp gelir. Kuku'lar da onları yakalayıp yer. Onlardan kimileri kemer bağlar gibi uzun bir yılanı beline sarar ve onunla çarşıya girer. İnsanları korkutmak için birdenbire elbisesini açarak insanlara o yılanlardan atar, halk da ona, yılanla birlikte oradan çıkıncaya kadar bir şeyler verir. Eğer bir şey vermezlerse, adam yılanları dükkânlarda bırakır.

Afrika'dan (Sudan) çeşitli keçi derilerinden olan, muhteşem tabakalanmış deriler gelir. Menekşe renginde, hoş, kalın, yumuşak ve büyük olan bir deri 20 minn (40 rıtl)¹⁹⁴ ağırlığında olur ve ondan krallar için terlik (ayakkabı-sandalet) imal edilirdi. O terlikler suyla ıslanmaz, çürümez, yıpranmaz, esnekliği, yumuşaklığı ve güzel kokusu yok olmaz. Bu derinin bir tanesi 10 dinara satılır. Ondandır terlik ipleri dayanıklıdır, kopmaz ve eskimez. Onu insanlar hamamda sıcak su ile yıkadıklarında yeni gibi olur. Bu dünya harikası, dededen oğula, oğuldan da toruna miras olarak kalır.

Onlarda "Lamat" diye isimlendirdikleri, bedeni boyunca sırtına uzanmış mızrak gibi iki boynuzu olan, öküze benzer bir hayvan vardır. Eğer o hayvan boynuzlarını başka bir hayvana sokarsa onu anında öldürür. Geniş boynunun derisinden "Lamat Kalkanı" denilen üç zira¹⁹⁵ olan kalkanlar elde edilir. Hafif ve yumuşaktır. Ona ok işlemez, kılıç tesir etmez, kâğıt gibi beyaz olur, yuvarlak kalkanların en iyisidir. Savaşçı süvariler ve atları bu kalkanlarla korunur.

Sudan (Kuzey Afrika) halklarından olan Ziyla¹⁹⁶ kabilesi daha erdemli, Müslüman, oruç tutan, her sene yürüyerek hacca giden bir kabilelerdir. Sudan bölgesinden

---

¹⁹⁴ Minn bir ağırlık ölçüsüdür. 1 minn, 2 ratla denk gelir. Ratl da bir ağırlık ölçüsü olup, farklı olarak birimlendirilmiştir. 1 ratl; Mısır'da 449.28 gr, Suriye'de 3.202 kg, Beyrut ve Halep'te 2.566 kg dır.

¹⁹⁵ Zira (kol), uzunluk ölçüsüdür. 1 zira; Suriye'de 68 cm, Mısır'da 58cm, Irak'ta 68cm olarak karşılık bulur.

¹⁹⁶ Yakubi'nin "*el-Buldan*" isimli kitabında bahsettiği Ziyla, eski bir ticaret şehridir. (<http://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B2%D9%8A%D9%84%D8%B9-15.09.2010>)

Zenc¹⁹⁷ ve denizlere olan mesafe yürüyüşle on dört senedir. Ziyla halkı, köpek ve fare yer, köpek etini koyun etinden daha güzel bulur.

Yine bu yüz senelik mesafenin (yirmiden kalan) altı senelik yerinde bulunan, Habeş, Hind, Çin, Fars, Türk, Hazar, Sakâlibe, Rum, Avrupa, Alman¹⁹⁸, Likzan , Tâlişan, Arap halkları, Yemen, Irak, Şam, Mısır ve Endülüs'ten Roma'ya kadar olan yerde kâfirlerden geriye kalanı oluşturan Müslümanlar binde bir kadardır.

Araplardan olan San'a¹⁹⁹ ümmetinin yanında yarım insana dönüştürülmüş, yarım başlı, yarım vücutlu, tek elli ve tek ayaklı insanlar vardı. Onlar için Vebâr denilirdi. Onlar Semûd ve Âd'ın kardeşi Sâm b. İrem'in çocuklarıdır ve akıldan yoksundurlar. Hint Okyanusu'nun kenarında, ağaçlık bölgelerde ve ormanlık alanlarda yaşarlar. Araplar onları el-Nüsnâs diye isimlendirir ve onları avlayıp yer. Bu yarım insanlar Arapça konuşur, ürerler, Arap isimleri koyarlar ve şiirler okurlar.

San'a tarihinde anlatıldığına göre tâcirin biri onların bölgelerine seyahat etmiş ve onları tek ayak üzerinde zıplayarak yürürken görmüş. Köpeklerin onları alıp götürmelerinden korktukları için kaçıp ağaca tırmanırlarmış. Yine tâcir, onlardan birinin şiir okuduğunu duymuş.

Gece yolcularının korkusundan var gücümle kaçtım,

Çünkü kaçınılmaz oldu kaçmak;

Oysa dayanıklı ve yiğittim bir zamanlar,

Bakın bugün çok zayıfım çok;

El A'şâ²⁰⁰ da şiirinde olanlardan bahseder ve der ki:

Görmediniz mi İrem'i, Âd'ı,

Geceyle gündüz canlarına okudu;

---

¹⁹⁷ Zenciler Ülkesi.

¹⁹⁸ Müellif, Almanları Nâmiş diye isimlendirmiştir.

¹⁹⁹ Yemen'in ortasında Sam b. Nuh tarafından kurulmuş olan yeryüzünün en eski şehirlerindedir (Murat Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul 2002, s. 334).

²⁰⁰ Asıl adı Maymun b. Kays'dır ve ona Büyük A'şâ denir. Cahiliye Şairleri'nin ilk kuşaklarındandır. Kays, İslam'ı tanıdı ama Müslüman olmadı ve hicri 7 senesinde öldü (Neşredeninin dipnotu).

Peşlerinden Semûd'da yok edildi,
Aralarında bulunan Kadar'ın yüzünden;

Obaya Huyeyyin yüzünden öyle bir gün geldi ki,
Kötülüğün hızla yayıldığı korkunç bir gün;

Ardından Câsim ve sonra Vâtîs,
Hepsinin yerinde yeller esiyor;

Onlardan sonra bir yaratığa çevrildi Vebâr,
Sonunda ne Suhâr kaldı, ne de Vebâr.

Şa'abi, "*Hükümdarların Biyografisi*" isimli kitabında, Sudan bölgesinde kafaları olmayan bir millet ile Âdem'in (a.s) çocuklarından, hepsi kadın olan bir halktan bahsetmektedir.

Mağrib'in çayırlarında (ya da çorak topraklarında) yaşayan o kadın halkın arasında hiç erkek bulunmaz ve onların topraklarında yaşamazmış. O kadınlar bölgelerinde var olan bir suya girip, o sudan hamile kalırlarmış. Her hamile kadın, kız doğurur, asla erkek doğurmazmış. Tabba' Zulmenâr, Zülkarneyn'in girdiği Karanlıklar'a (Zulumat'a) ulaşmayı istediğinde, o kadınlara ulaşmış. Allahu Âlem. Afrika'yı inşa eden ve orayı kendi ismiyle isimlendiren Afrikisun'un babası olan Tabba' Zulmenâr, Mağrib'te olan ve içinde, karşı konulmaz bir sel gibi kum akan "es-Sebit Vadisi'ne" ulaşmış. Bir hayvanın oraya girmesi helak olması dışında mümkün değilmiş. Tabba' Zulmenâr da orayı gördüğünde geri dönmek için acele etmiş. Söylendiğine göre, Zülkarneyn oraya ulaştığında cumartesiye kadar orada kalmış, o vadinin akışını durdurmuş ve Zulumat'a (Karanlıklar'a) ulaşmak için oradan geçmiş. Allahu Âlem.

Kafaları olmayan o millete gelince; onların gözleri omuzlarında, ağızları göğüslerindeymiş. Hayvanlar gibi çok üreyen ve akılları da olmayan bu milletin birbirlerine zararları da yokmuş. Allahu Âlem.

Çin ve Hindistan'da korkusuz bir güvenlik, daimi refah, güzel siyaset, bol nimet, çok adalet ve azim mülkler vardır. Hint halkı tıp, astronomi, mimarlık mühendislik ve

güzel sanatlar gibi hikmetlerin çeşitlerinde insanların en bilginleridir. Onlardan başka kimsenin ilminin gücü Hint halkının ki gibi değildir.

Dağlarında ve adalarında ûd ağacı, okalıptüs ağacı, güzel baharat çeşitlerinin çoğu, hindistancevizi, sümbül, tarçın, kepek, tarçın ağacı, kakule, kübâbe, rezene ağaçları ve çeşitli ilaçlar yetişir.

Onlarda ceylana benzeyen mükemmel kokulu bir hayvan vardır. O hayvan karnında misk²⁰¹ biriktirir. Güzel kokulu bir başka hayvanları daha vardır. O hayvan türünün en iyisidir ve kediye benzer. Bu hayvanın vücudundan yoğun, siyah katran gibi olan bir sıvı (ter) çıkar ve bu batıya götürülür. Bu sıvının kokusu Mağrib'te daha da artar, öyle ki miskten daha da güzel olur. Ülkelerinde (Hint Ülkesi'nde) çeşitli yakut, safir çıkar. En çok da Serendib Adası'nda²⁰² çıkmaktadır. Denildiğine göre; Âdem de (a.s) bu adanın dağına inmiştir.

Bununla beraber, Çin'in toprakları çok büyüktür. Hükümdarları adaletli ve insaflıdır. Onlar ekseriyetle Hint halkındandır ve topraklarında çok nimet vardır. Onlar, çiniden yapılmış çanak-çömlek, kabartmalı ipek kumaş ve buna benzer sanat çeşitlerini iyi bilirler. Bu sanatlarda onlar kadar iyi olanı bulunmaz. Çin halkı, Hintliler gibi putlara tapar, hayvan ve hayvanlardan çıkan süt, bal gibi yiyecekleri yemez. Müslümanlara inek kesmeyi yasaklar, inek dışındaki hayvanları onlara serbest bırakırlar.

Eğer oradaki insanlardan biri hastalanırsa, bir kasaba bir hayvanın karşılığı kadar mal (para) verir ve der ki: “Kesilmek üzere olan hayvanlardan birini azat et ve ona bir süre dokunma!”

Eğer onların arasında bir yabancı tâcir ölürse, yanında taşıdığı ticari yüke ve mirasına müdahale etmezler. Kadınına, çocuklarına ve mallarına hiçbir şey olmaz.

---

²⁰¹ Misk, güzel kokan bir yağdır.

²⁰² Serendib Adası, Hint Okyanusu'nda, Hindistan'ın güneydoğu ucundan yaklaşık 35 km uzakta, 5° 55' - 9°50' kuzey enlemleri ve 79° 42'-81°53' doğu boylamları arasında yer alan, armut şekline sahip, dünyanın en güzel tabiat manzaralarının bulunduğu yemyeşil bir çay adasıdır. Doğu Afrika ve Güney Asya arasında, okyanus yolunun üzerinde bulunduğu için tüccarların tabii bir uğrak yeri olmuştur. Ülkenin tarihi M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzamaktadır. Adanın ilk olarak ismi Yunanca “bakır renkli” demek olan Toprobane idi. Arap fetihlerinden sonra, Arapça “beklenmedik şeylerin ülkesi” anlamına gelen Serendib denildi. Sonraları 1972 yılına kadar kullanılacak olan Seylân ismini aldı. Bu tarihten itibaren “debdebeli, şaşaalı ülke” anlamına gelen, Sir Hale dilindeki Sri Lanka, ülkenin bugünkü resmî ismi oldu. Dini kaynaklarda; Allah tarafından, ilk insan ve ilk Peygamber olan Âdem'in (a.s), Cennet'ten bu Serendib Adası'na (Sri Lanka, Seylan) indirildiği yazmaktadır. (http://www.turkcebilgi.com/sri_lanka/ansiklopedi-13.09.2010).

Müslüman bir tüccara, saygılarından dolayı hürmet ederler. Alım ve satımda onlardan vergi ve öşür almazlar. Keşke Müslüman Melikler de böyle güzel siyaseti kendilerine rehber edinseler. Aslında bunu yapmak onlar için daha da gereklidir. Fakat bu, ilahi hikmettedir. Bundan dolayı Nebî (s.a.v) dedi ki: “Dünya müminin zindanıdır.” Zindan; darlık ve korku yeridir. Dünya Mümin için, mal ve bereketin azlığı, baskı ve zulmün çokluğu, adaletin yokluğu ile zindan olur.

Nebî (s.a.v) yine dedi ki: “Dünya kâfirin cennetidir.” Cennet; bolluk, nimet, güvenlik, adalet, güzel siyaset ve güzelliklerin çeşitlerinin bulunduğu yerdir. Allah’a hamdolsun ki, Gönderilmişlerin Efendisi’nin (s.a.v) elinden olan Müslümanlar’ın yöneticilerini zorba kıldı!²⁰³ Âlemlerin Rabbi Allah’a hamd olsun.

Cinlere gelince, âlimlerin nakledilmiş önemli kitaplarının bazılarında okudum ki; Allah (Tebâreke ve Teâlâ) cinleri yaratmak istediğinde, önce Semûm Ateşi’ni²⁰⁴ yaratmış, sonra onun saf alevinden de onu yaratarak, cin diye isimlendirmiştir.

Yüce Allah’ın ayette dediği gibi: “Cinleri de daha önce Semûm Ateşi’nden yaratmıştık.”²⁰⁵

Azze ve Celle başka bir yerde şöyle diyor: “Cin de, ateşin dumanından yaratıldı.”

Sonra erkek cinden de dişisini yarattı ve onu Cinne²⁰⁶ diye isimlendirdi. Cin dişisine sarıldığında dişi cin hamile kaldı, yükü ona ağır geldiğinde harekete geçti ve otuz bir yumurta doğurdu. Yumurtalardan biri kırıldı ve içinden cinden farklı bir hayvan çıktı. Cinne (dişi cin) ona sordu:

- Sen nesin?

Cevap verdi:

- Ben Kutruba’yım²⁰⁷ ey Kutrubalar’ın annesi!

Cinne ona: “Kutruba ne?” diye sordu.

---

²⁰³ Burada tersini ima eden bir durum vardır. Biraz yukarıda belirttiği gibi Gırnâti, Müslüman yöneticilerin siyasi ve ahlaki yapılarını beğenmemektedir. Onları zorba ve halka karşı adaletsiz bulur. Bu sebeple de kitabın birçok yerinde zalim yöneticilerin başlarına gelen feci olayları anlatarak onların ders almasını sağlamaya çalışmaktadır.

²⁰⁴ Semûm Ateşi, Diyanet Vakfı Meali’nde “zehirli ateş” olarak geçmektedir. Süleyman Ateş’in mealinde “vücudun gözeneklerine nüfuz eden kavurucu ateş” olarak, Fi Zilâl-il Kur’an da, “dumansız ateş” olarak, İbn Kesir’de, “alevli ateş” olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz bunu ateşin saf alevi (dumansız ateş) diye almayı uygun gördük.

²⁰⁵ Kur’an, 15/27.

²⁰⁶ Dişi cine verilen isimdir.

²⁰⁷ Kelime; fare, kurt manasındadır (*Kamus-u Muhît-Arapça sözlük*).

Kutruba:

- Ben böyle çağrılıyım. Dile benden ne dilersen!

Cinne:

- Sen niçin yaratıldın?

Kutruba:

- Bu yumurtalara kuluçkaya yatmak için yaratıldım. Dedi.

Sonra yumurtaları olduğu yerde dağıttı. Cinne: “Dikkat et!” diye seslendi. Sonra Kutruuba bu yumurtaların üzerine bir ay oturdu. Bir ay sonra yumurtalardan birini kırdı. Sonra içinden atmış bin tane İblis ve atmış bin dişi İblis çıktı. Söylendiğine göre onlardan birisi Şeytan imiş. Allahu Âlem.

Sonra bir başkasını kırdı ve ondan da, atmış bin Cin ve atmış bin dişisi çıktı. Sonra başka bir yumurta kırdı, ondan da atmış bin çölde insanlara gözüken Cinlerden ve bir o kadar da dişileri çıktı. Başka bir yumurtayı kırınca, ondan atmış bin Hevâhî Cinleri ve bir o kadar da dişileri çıktı. Başka bir yumurtayı kırdı, ondan atmış bin Duhâniş (الدھانش) ve bir o kadar da dişileri çıktı. Başka bir yumurta kırdı, ondan atmış bin Gumâmiye Cinleri ve bir o kadar da dişileri çıktı. Başka bir yumurta kırdı, ondan atmış bin İfrit ve bir o kadar da dişileri çıktı. Başka bir yumurta kırdı, ondan atmış bin Bulut Cinleri ve bir o kadar da dişileri çıktı. Başka bir yumurta kırdı, ondan atmış bin Duman Cinleri ve bir o kadar da dişileri çıktı. Başka bir yumurta kırdı, ondan atmış bin Ateş Cinleri ve bir o kadar da dişileri çıktı. Başka bir yumurta kırdı, ondan atmış bin Pislik Cinleri ve bir o kadar da dişileri çıktı. Başka bir yumurta kırdı, ondan atmış bin Altın renginde Altın Cinleri ve bir o kadar da dişileri çıktı. Başka bir yumurta kırdı, ondan atmış bin Kasırğa Cinleri ve bir o kadar da dişileri çıktı ki; onlar çölde (yeryüzünde) toz ve rüzgârla, değirmenin döndüğü gibi dönerler.

Kutruba bu cinlerden her bir cinsi Allah’ın dilemesi ile çöllere, dağlara, kumlara, mağaralara, ormanlara, denizlere, adalara, karanlıklara, havaya, pis yerlere, kanlı yerlere, kabir olan yerlere dağıttı. Ve onlara dedi ki:

- Çoğalın, yaşayın!

Onlardan her biri eşiyile ilişkiye girer ve otuz bir yumurta doğurur ve her yumurtada atmış bin “cin ve onun gibi olan dişisi” vardır. Bunları Allah Teâlâ’dan başkası hesaplayamaz. Bu sebepten Allah buyurur ki: “Gerçekten biz cehennem için

cinlerden ve insanlardan çok sayıda yarattık.”²⁰⁸ Eğer Allah, insanı cinlerden koruyacak melekler tayin etmeseydi, muhakkak ki cinler Âdemoğlu’nu yok ederdi. Yine Allah Teâlâ: “Onun önünde ve arkasında Allah’ın emriyle onu koruyan melekler vardır”²⁰⁹ diye buyurdu.

Fazlına ve nimetine hamd olsun, yeryüzünde zikrini işitmediğiniz nice mahlûkat vardır. Kur’an da: “Allah neleri yarattı ki, onları siz bilmezsiniz.” Diye buyurur Allah Teâlâ.

Kafdağı tarafından kuşatılmış olan yeryüzü, dağlar, denizler ve bunların içindeki ilginç mahlûkların tümü, büyük bir dairenin içerisinde zar zor görünen küçük bir nokta gibi duran ve feleklerin en küçüğü olan Ay Feleği’nde bulunur. İçinde bulunan hava ve felekle birlikte bu yeri, her tarafından altında yer alan geniş ülkeler kuşatmıştır. Yukarısı ile de bağlantısı yoktur. Allah Teâlâ der ki: “Şüphesiz Allah gökleri ve yeri nizamları bozulmasın diye tutuyor.”²¹⁰

Tıpkı yeryüzünün Dünya Feleği’nde olduğu gibi, Ay Feleği de ikinci felektedir. Ay Feleği’nde olan yeryüzü ve Kursi’de yer alan yedi kat sema gibi bütün felekler de kendi üzerindeki içinde yer alır. Hz. Peygamber ; “Yeryüzündeki bir çöle atılmış bir halka gibidir“ dedi.

Allah “Onun Kursi’si gökleri ve yeri içine alır.”²¹¹ Arşa göre Kursi, yeryüzündeki boş bir arazideki halka gibidir. Allah Teâlâ “ O büyük arşın sahibidir”²¹² dedi.

Cafer b. Muhammed es-Sâdık arşın sıfatlarına dair babasından şöyle bir rivayette bulundu:

- Arşın üç yüz atmış bin sütunu vardır. Her sütunun dönüşü üç yüz atmış bin senedir. Her iki sütunun arası üç yüz atmış bin senedir. Her sütunun yüksekliği bir milyon kattır. O yükseklik, Arş ile Âlem’in sonunun arası kadardır. Bu hesabı Allah’tan başka kimse bilemez.

Allah bir yılan yarattı. Onun başı ve kuyruğu arşın etrafını saracak bir şekilde birbirini ile buluştu. Onun öyle kanatları vardır ki, onu Allah’tan başkası bilemez. Her

---

²⁰⁸ Kur’an, 7/179.

²⁰⁹ Kur’an, 13/11.

²¹⁰ Kur’an, 35/41.

²¹¹ Kur’an, 2/255.

²¹² Kur’an, 27/ 26.

bir kanadının üzerinde Melek-i Mukarrabin ve ellerinde, büyüklüğünü Allah'tan başka kimsenin bilmediği nurdan birer mızrak vardır. Eğer mızrakların nurundan perdeler kaldırılrsa onun nuru onlar dışındaki her şeyi yakar. Şanı ve hükmü en yüce, emri azim, duyduğumuz ve gördüğümüz en büyük sultan olan Allah'ı tenzih ederiz. O, her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten Allah'tır. "O, şu anda bilemeyeceğiniz daha nice şeyler yaratır"²¹³ buyurur.

Bu iş duyduğumuzdan ve hayal ettiğimizden çok daha büyüktür. Allah her şeyi en iyi bilen ve onun gücü her şeye yetendir. Resul; "Yüce Allah'ın batı tarafında öyle bir arzı vardır ki, güneş orada otuz gün boyunca yürür gider" demiştir.

Denildi ki:

- Ey Allah'ın Resulü, orada Âdemoğullarından bir kimse oturuyor mu?

Resul dedi ki:

- Orada, Allah'ın Âdemi yarattığından hiç haberi olmayan ve Yüce Allah'ın yarattığı bir topluluk oturur.

Denildi ki:

- Oraya Allah'ın lanetlediği İblis girebiliyor mu?

Resul dedi ki:

- Yüce Allah'ın İblisi yarattığını da hiçbir şekilde bilmiyorlar.

Ey zayıf kul! İçinde garip mahlûkatların bulunduğu yedi kat semadan daha büyük olan bu yeryüzünü düşün. Hal böyleyken, diğer kalanları da sen bir düşün. Her bir dönüşü üç yüz atmış bin sene olan arşın sütunlarının nasıllığını bir düşün! Bu direklerden her biri Âleme nasıl da müdâhil! Peygamber (s.a.v): "Allah'ın yarattıkları hakkında düşünün, zatı hakkında düşünmeyin. Allah'ın yarattıkları hakkında düşünmek ibadettendir. Ama zatı hakkında düşünmenin büyük bir sapkınlık olmasından korkulur. Çünkü 'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O her şeyi hakkıyla görür, işitir."²¹⁴ Allah sizi ve bizi kurtulmuş, güvende olan ve iç huzura kavuşmuş kimselerden eylesin. O merhametlilerin en merhametlisidir" diye buyurur.

---

²¹³ Kur'an, 16/ 8.

²¹⁴ Kur'an, 42/11.

İKİNCİ BÂB

İlginç Şehirler ve Yapıları Üzerine

*İrem Şehri Hadisi:*²¹⁵

Allah, Kuran'ı Mübin'de şöyle buyurmuştur: “Görmedin mi Rabbin ne yaptı Âd Kavmine ve Sütunlar Sahibi İrem'e? Öyle ki, onun gibi bir belde yaratılmamıştı.”²¹⁶

Eş-Şa'bî, kralların hayatını zikrettiği kitabında (*Kitâbu Siyeru'l-mülûk*) şunları anlatıyor: “Melik Şeddâd b. İrem b. Âd bütün dünyaya hükmediyordu. Allah'ın büyük bir güç ve zenginlik ihsan etmiş olduğu Âd Kavmine mensuptu. ‘Bizden daha güçlü biri var mı ki?’ diyorlardı. Allahu Teâlâ: ‘Onlar kendilerini yaratan Allah'ın onlardan daha güçlü olduğunu görmediler mi?’²¹⁷ buyurdu. Allah onlara Hûd'u (a.s.) peygamber olarak gönderdi ve Hûd (a.s) onları Allah'a itaate ve ona kulluğa davet etti.

Şeddâd şöyle dedi:

- Eğer ben senin ilahına inanırsam o bana ne verebilir?

Hud (a.s.):

- Ahirette Allah sana odaları altından bir cennet (bahçe) verecek ve bu bahçenin içinde odaları altın, yakut ve inci gibi değerli taşlardan yapılmış altından saraylar olacak.

Şeddâd:

- Ben bu dünyada, bahsetmiş olduğun cennetin aynısını inşa edebilirim ve senin ölümden sonra bana vaat ettiğine ihtiyacım yok.

Ka'b al-Ahbâr²¹⁸ (r.a):

- Allah Tevrat'ta Musa'ya (a.s) yüksek sütunlara sahip İrem ve orada ki yapılar hakkında şöyle söz etmiştir:

---

²¹⁵ İrem şehri hadisi kısmını anlatırken başka kitap ismi zikretmediği için bu bölüme dair anlattıklarının eş-Şa'bî'nin eserinden okuduklarına dayandığı anlaşılmaktadır.

²¹⁶ *Kur'an*, 89/6-7-8.

²¹⁷ *Kur'an*, 41/15.

²¹⁸ Yemen Yahudilerinden olup, İsraili olan en eski Müslüman râvîlerdendir. Ebû Bekir ve ya Ömer'in halifeliği zamanında Müslümanlığı kabul etmiştir. İlahiyat sahasında ve bilhassa Kitâb-ı Mukaddes üzerindeki malumatı dolayısı ile Ka'b al-Ahbâr ve ya Ka'b al-Habr (Haham Ka'b) diye adlandırıldı. Taberi'ye göre Ömer ile sıkı münasebeti vardı. Ömer'in Kudüs'e girişinde onun maiyeti arasında bulunuyordu (M. Shmitz, “Ka'b”, *İA*, C.6, s. 2-3).

“Şeddâd en seçkin ve kuvvetli bin komutanını (Emir’ini) altından bir şehir bina etmek için havası temiz, suyu bol, dağlardan uzak geniş bir yer bulmaları için görevlendirdi. Komutanlar emirlerindeki biner adamla birlikte yola çıktı. Aden Dağı’na varana kadar yollarına devam ettiler, oraya vardıklarında Melikleri Şeddâd’ın emrettiği gibi güzel havası olan, su kaynaklarıyla dolu geniş bir yer buldular ve bu yer onların hoşuna gitti. Mühendislere emir verildi, dört taraftan her bir köşesi on fersah olan kırk fersahlık bir daire çizildi. Su çıkana kadar derin bir temel kazıldı ve temel damarlı yemen taşlarıyla (akik taşı) yeryüzünde görülünceye kadar dolduruldu. Sonra onun üstünü 500 zira uzunluğuna varıncaya kadar 20 zira genişlikte kırmızı altından tuğlalarla ördüler.

Şeddâd dünyadaki bütün madenlere altın çıkarmak için adamlarını gönderdi. İnsanların elindeki gizlenmiş altınları da zorla alıyordu ve bunları tuğla olarak kullanıyordu. Şehrin içinde 360 bin tane altından saray inşa etti ve her sarayda yakut ve zebercedden altınla işlenmiş bin tane sütun vardı. Sütunlardan her biri 100 zira uzunluğundaydı. Sütunların üzerine altından ve gümüşten şeritler çektirdi. Bu şeritlerin üzerine altından saraylar yaptırdı. Sarayda üst üste mücevher, yakut ve değerli taşlarla bezenmiş altından odalar inşa etti. Şehir yoluna altından nehirler yaptırdı. Nehrin taşları yakut, zeberced, inci gibi değerli taşlardandı. Nehrin kenarına ise dalları altından yaprakları ve meyveleri zeberced, yakut ve inciden olan altından çeşitli hurma ağaçları ve ağaçlar diktirdi. Şehre dört tane kapı yaptırdı. Her biri 100 zira uzunluğunda, 20 zira genişliğinde yakut ve mücevherlerle süslenmiş altından kapılardı. (Şehrin taşları çeşitli mücevherlerdendi. Sonra şehrin etrafına her biri 500 zira uzunluğunda yakut ve mücevherlerle bezenmiş altından minareler yaptırdı.) Şehrin her yüzünde içerisinde şehrin koruyucuları olan, altından yapılmış 25 bin minare vardı. Bu şehrin inşası 500 senede tamamlandı.

Bina işi tamamlandığında doğuya, batıya ve tüm yeryüzüne Sütunlar Sahibi İrem’e ipekten döşekler ve örtüler bulmak için adamlar gönderildi. Şehre çeşitli tabaklar, tencereler, büyük bakır kazanlar, kaplar, sofralar, lambalar ve dünyada ne ihtiyaçları varsa hepsinin altından olanlarını getirtti. Bu iş 10 sene sürdü ve şehir, getirilen bu eşyalarla donatıldı. Tabakların kapların içinde çeşit çeşit yiyecekler, içecekler, tatlılar ile kâfur, amber ve ûd gibi kokular sunuldu.

Tüm bu hazırlıklar bittikten sonra Melik Şeddâd, ipeklere bürünmüş binlerce cariye, hizmetçi ve maiyeti ile yola çıktı. Şehre de en sevdiği büyük oğlu Mürşid'i halife olarak bıraktı. Oğullarının arasında en akıllısı ve yönetimden en iyi anlayanıydı, halkta onu seviyordu. Şeddâd, İrem'e varınca gördükleri karşısında şaşakaldı ve büyük bir sevinçle şöyle dedi:

- Hûd'un bana ölümünden sonra vaat ettiğine ben dünyada sahip oldum.

Şehre girmek istediğinde Allah bir meleğini onların üzerine gönderdi ve melek onlara gazap dolu bir ses ile seslendi. Ölüm meleği de, göz açıp kapayıncaya kadar hepsinin canını alıverdi, kaskatı kesilmiş yüzleri üzerine düşüp öylece ölmüşlerdi.”

Allah-u Teâlâ; ‘Şüphesiz ki, önceki Âd Kavmi’ni O helak etti.’²¹⁹ buyurmuştur. Allah o şehri insanların gözünden sakladı. Gece olunca, İrem şehrinin olduğu bölgeyi altınların ve mücevherlerin ışıklar gibi aydınlattığını görürsün ama yanına gidince orda hiçbir şey bulamazsın. Bu parıltıyı bu sefer başka bir yerde görürsün.

Allah Resulü'nün sahabelerinden olan Abdullah b. Kılâbi Ensârî o şehre girdi. Kaybolan devesini ararken Aden Dağı'nın eteklerine vardı. Âd'ın, Sütunlar Şehri İrem'inin altından surlarını ve şehrin çeşitli mücevherlerle bezenmiş minarelerini gördü ve büyük bir hayrete düştü. Şehir gözünde büyüdü. Ne başını, ne de sonunu görebiliyordu. Şehre doğru yaklaştıkça hayreti arttı, içinden “Allah'ın ahret gününde müminlere vaat ettiği cennete benziyor.” diye geçirdi. Kapısına doğru ilerledi, varınca devesini çöktürdü, kapıdan içeriye girince o sarayları, nehirleri ve ağaçları gördü, şehirde ise kimsecikler yoktu (buna oldukça şaşırıldı).

Bunun üzerine Gidip Muaviye'ye haber vereyim, gelsin burada otursun dedi. Yanına yakut, zeberced ve diğer değerli taşlardan aldı, taşıdığı torbaya koydu. Şehri tekrar bulabilmek için kendine göre işaretler benimsedi (yakınında Aden Dağı var, vs vs...). Devesine binip oradan uzaklaştı ve Dimaşk'a Muaviye'nin huzuruna geldi onu selamladı.

Muaviye:

- Nereden geliyorsun?

O da:

---

²¹⁹ Kur'an, 53/49.

- Her şeyi altından ucu bucağı görünmeyen bir şehirden geliyorum şehrin içinde çeşitli incilerle süslenmiş altından saraylar var (saraylarda, içerisi altından olan odalar var), tıpkı Allah'ın muttaki kullarına vaat ettiği cennet gibi. Dedi.

Muaviye:

- Rüyada mı gördün bütün bunları? Diye karşılık verdi.

O da, bir misli daha görülmemiş mücevherleri ve yakutları çıkararak:

- Hayır, uyanıktım ve bunları oradan getirdim. Dedi.

Bu mücevher ve yakutların arasında misk, amber, kâfur ve zaferandan deve dışkısı büyüklüğünde macunlar vardı. Çok eski olduğundan dolayı kokularını kaybetmişlerdi. Ateşe attı ve kendi kokuları etrafa yayılmaya başlayınca, Muaviye şaşkınlıkla, “Hayret!” dedi.

Ka'b-el Ahbâr'ı çağırdı ve o gelince:

- Ey Ebû İshak sana dünyada altından bir şehir olduğu haberi geldi mi hiç?

Ka'b:

- Evet, ey Emir el-Müminin Allah İmran'ın oğlu Musa'ya (a.s) bu şehirden söz etmiş, şehri bina edenlerin kim olduğunu ve nasıl helak olduklarını açıklamıştır. Ayrıca Allah-u Teâlâ Resülü Muhammed'e (s.a.v.) de (özetle) bundan söz etmiş: “Görmedin mi Rabbin ne yaptı Ad Kavmine ve sütunlar sahibi İrem'e? Öyle ki, onun gibi bir belde yaratılmamıştı”²²⁰ buyurmuştur. Allah onu insanların gözünden gizlemiştir. O şehri, peygamberin ashâbı olan ensardan Abdullah b. Kılâbi adlı birisi görecektir. Dedi

Ardından onu tarif etmeye başladı. Baktı ki tarif ettiği adam Muaviye'nin yanında duruyor; “İşte yanınızda oturan şahıs odur, istersen anlattıklarımı ona sor. Bu adamın ismi ve vasfını Allah Tevrat'ta tarif etmiştir. O şehre ondan sonra kıyamete dek kimse giremeyecek.” diye devam etti.

Muaviye'nin duydukları ilginçine gitti ve her ikisine de ihsanda bulunup onları gönderdi.

En doğrusunu Allah bilir.

---

²²⁰ Kur'an, 89/6-7-8.

Bakır Şehri Hadisi:

Cinlerin Davut b. Süleyman (a.s) için inşa ettikleri, Mağribu'l Aksa'da Endülüs'ün çayırlarında (bozkırlarında), Atlas Okyanusu'nun kenarında bir şehirdir. Hagl b. Ziyad'ın rivayet ettiğine göre, Abdülmelik b. Mervan'a²²¹ Endülüs yakınlarında bir "Bakır Şehri" olduğu haberi ulaşmış. Mağrib'te ki adamına şunları yazmış:

"Bana cinlerin, Süleyman (a.s) için inşa ettikleri bakırdan bir şehrin Endülüs yakınlarında olduğu haberi geldi. Allah dilerse, hemen oraya git ve gördüğün ilginçlikleri acil bana bildir."

Abdülmelik'in mektubu Mağripte ki Emir'i Musa Bin Nusayr'ın eline geçer geçmez hemen kalabalık bir asker ve bir müddet yetecek azıkla yola çıkmış. Şehrin yolunu bilen rehberler eşliğinde sarp yollardan tam kırk gün ilerlemişler. Çok geniş bir yere varmışlar. Burası sulak bir yermiş. Orada su gölleri, ağaçlar, vahşi hayvanlar kuşlar, çiçekler ve bir sürü canlı varmış. Bakır şehrinin surları görünmüş. İnsan eliyle yapılmamış gibiymiş. Hepsi hayretler içinde ona bakıyormuş. Emir Musa b. Nusayr askerlerini iki kısma ayırmış. Her bir bölük surun farklı bölgelerine yerleşmiş. Sonra Emir, bir komutanının emrine 1000 atlı vererek onlara şehrin etrafını gezmesini, bir kapı ya da insanın olup olmadığına bakmalarını emretmiş. Bu komutan 6 gün ortalıklarda görünmemiş, yedinci gün komutan askerleriyle birlikte gelmiş ve şehrin etrafını tamamıyla 6 günde döndüğünü, yalnız herhangi bir kapı ya da insan bulamadıklarını söylemiş. Musa Bin Nusayr; "Bu şehrin içinde neler olduğunu anlamak için ne yapmamız gerek." demiş.

Mühendisler cevap vermiş:

- Temelini kazmalarını emredin o zaman şehre girebilirsiniz.

Şehrin surlarının temelini kazmaya başlamışlar su çıkana kadar devam etmişler. Bakırın temelini çok derinde suyun altında olduğunu ve bu şekilde girmenin mümkün olmadığı anlamışlar.

Mühendisler: "Şehrin burçlarının dibine bir kule yükseltelim ve oradan içeri girebiliriz." demiş.

Kayları kesmeye alçı ve kireçleri yakmaya başlamışlar şehrin burçlarının hemen yanına 300 zira uzunluğunda bir yapı dikmişler, öyle ki hazırladıkları taş ve kireçleri

---

²²¹ Emevi halifelerinin beşincisidir. 646 (H. 26) yılında doğmuştur. Babası Mervan b. Hakem, annesi Aişe binti Muaviye b. Muğire'dir.

üzerine çıkarmak imkânsızmış. Şehrin surlarının üzerine ulaşmaya 200 zira uzunluğu kadar mesafe kalmıştı ki, Emir Musa adamlarına taş, kireç ve alçıdan yaptıkları binanın üzerini ahşaplarla inşaaya devam etmelerini emretmiş. 270 zira uzunluğunda tahtadan bir merdiven yapıp, onu yaptıkları binanın üzerine kendirle çekmişler, sonra da şehrin surlarına dayamışlar. Emir Musa insanlara haber salınmasını ve her kim bu yapıya tırmanırsa ona diyetini vereceğini bildirilmesini emretmiş. Cesur bir adam gelip, diyetini istemiş. Musa Bin Nusayr diyetinin verilmesini emretmiş. Adam alıp şöyle demiş:

- Eğer başarırım bu benim hakkım, yok ölürsem varislerimin olsun!

Sonra şehrin surlarının tepesine varana dek tırmanmış. Surun tepesine varınca ellerini çırpıp gülmeye başlamış ve kendini şehrin içine atmış. O an çok büyük bir gürültü kopmuş korkunç sesler yükselmeye başlamış. Bundan dolayı herkesin korkusu da artmış ve bu sesler uzun süre kesilmemiş. (Üç gün boyunca gece gündüz sürmüştü.)

Askerler adamı ismiyle bağırarak her tarafta aramışlar. Ama cevap veren olmamış. Adamdan ümidi kestiklerinde Emir Musa tekrar tellalla insanlara, o surlara tırmanana bin dinar vereceğini, duyurmuş. Cesur bir adam gelip, çıkacağını söylemiş. Emir Musa ona bin dinarını vermiş. O adam da diğeri gibi konuşmuş. Emir de ona; “Bir önceki gibi davranmayacaksın, ne gördüğünü bize anlatacaksın ve onların yanına inmeyeceksin!” diye emir vermiş ve adamla ahitleşmiş.

Adam şehrin surlarına tırmanınca gülmeye ve ellerini çırpırmaya başlamış, tüm askerlerin yapma kendini içeri atma demelerine rağmen onları dinlememiş ve şehre dalmış. Aynı şekilde çok korkunç sesler işitmişler ve hepsini yok olma endişesi sarmış. Bu sesler de üç gün üç gece sürmüştü. Emir Musa:

- Hiçbir şey yapmadan geri mi döneceğiz, ben Müminlerin Emîri’ne ne derim, ne yazarım? Demiştir.

Ardından surlara çıkana 2000 dinar vereceğini, söylemiş. Cesur bir adam:

- Ben çıkarım, beni belimden güçlü bir iple bağla ve diğer ucunu da sizler tutun, eğer kendimi içeriye atmaya kalkarsam beni tutarsınız. Demiştir.

Dediğini yapmışlar ve adam sura tırmanmış, tepesine vardığında o da gülmüş ve kendini şehre doğru bırakmış. Onu bu iple çekmeye başlamışlar ve içerden de adam çekiyormuş. Adamın bedeni ikiye ayrılmış ve belden aşağı tarafı yere diğer yarısı da

şehrin içine düşmüş. Bunun üzerine sesler ve gürültüler yükselmeye başlamış. Emir şehrin hakkında bir şeyler öğrenme noktasında iyice umutsuzluğa kapılmış.

“Belki de şehirde cin vardır ve girmeye çalışan insanları yakalıyordur.” demiş.

Sonra askerlerine yolculuk için emir vermiş. Şehrin arkasına doğru bir fersahlık bir yol almışlar. Karşlarına beyaz mermerden her biri 20 zira uzunluğunda levhalar çıkmış. Üzerinde *Lisânu'l-müsned* kitabının nakşı varmış. Onda kralların, nebilerin, firavunların, zalimlerin isimleri ve çeşitli dualar, vasiyetler zikredilmiş. Allah'ın Resülü Muhammed'den (s.a.v.) de bahsediyormuş. Ümmetinin şerefinden ve Allah katındaki mevkilerinden söz ediyormuş. Yanların da her dili okuyan bir âlim varmış ve o levhaların bir nüshasını almışlar. Uzakta bakır bir levha görmüşler, üzerinde resim varmış. Onun yanına gitmişler, bakmışlar ki resim bir adam resmi, elinde bakırdan bir levha, levhanın üzerinde de “Benden ardında yol yok (geçiş yok), geri dönün bu topraklara girmeyin helak olursunuz” yazılıymış. Bunun üzerine Emir Musa şöyle demiş:

- Ağaçlar ve bitkilerle çevrili bu bembeyaz toprak nasıl olur da insanları yok eder?

Kölelerinden bir gruba oraya gitmelerini emretmiş, onlar da oraya girmişler. Birden üzerlerine ağaçların arasından çıkan kocaman karıncalar çıkıp atlamış, oradaki adamları ve atlarını hemen parçalamışlar. Sonra ok yağmuru gibi askerlerin üzerine atılmışlar, yalnız bu resmin önüne vardıklarında durmuşlar ondan öteye geçmemişler. O insanlar bu duruma çok şaşırılmış ve doğuya doğru giderek bu şehirden uzaklaşmışlar. Ve orada bir sürü ağaç görmüşler.

Göl ve İçindeki Hapsedilmiş Cinler:

O ağaçlık yere vardıklarında yanında dalgalı bir göl görmüşler, etrafında bir sürü kuş varmış. Ağaçlar, meyveli ve daha önce görülmemiş bir güzellikteymiş. Sık ağaçlar, kuşların ötüşleri, rengârenk çiçekler ve o ağacın meyvelerinin kokusu Emir Musa'nın çok hoşuna gitmiş. Adamlarına ve dostlarına orada konaklamak üzere emir vermiş. Dalgıçlara göle dalmalarını söylemiş, hemen dalmışlar ve gölden gümüş kapakla kapatılmış gümüşten testiler çıkarmışlar. Bu testilerden birinin kapağını

açmışlar ve içinden ateşten bir ata binmiş elinde ateşten bir mızrakla ateşten bir süvari çıkmış ve havaya doğru yükselirken şöyle seslenmiş. (bağırması):

- Ey Allah'ın Elçisi (Resülü) bir daha dönmeyeceğim!

Diğer bir testi açmışlar, onun da içinden dumandan bir atın üzerinde, dumandan bir mızrakla, dumandan bir süvari çıkmış ve:

- Ey Allah'ın Elçisi bir daha dönmeyeceğim! Demiş.

Başka bir testi açılmış, içinden kartal gibi bir ata binmiş, elinde kartal bir mızrakla, kartal gibi bir süvari çıkmış ve havaya yükselirken:

- Ey Allah'ın Elçisi bir daha dönmeyeceğim! Demiş.

Yanında bulundurduğu âlimler Emir Musa'ya:

- Bu testileri açmamız doğru değil, bunların içinde itaatsizliklerinden dolayı Süleyman b. Davut (ikisine de selam olsun) tarafından hapsedilmiş cinler var. Demişler.

Ardından öğle namazı için müezzinlerden biri ezan okumuş. Ezan sesi yükseldiğinde gölün ortasında insanoğluna benzeyen birisi belirmiş ve oradaki topluluğa bakıyormuş. Oradakiler adama; “Sen de kimsin?” demişler. O da cevap vermiş:

- Ben Süleyman b. Davut'un hapsetmiş olduğu cinlerdenim, sesinizi duyunca sizlerin kelam sahibi şahıslar olduğunuzu zannederek yukarı çıktım.
- Kelam sahibi kim?
- Her gün gölün kenarından geçerken durur ve Allah'ı zikreder, onu takdis eder, yüceltir, ondan af diler, kendine ve müminlere dua eder ve sonra gider. Ona ismini soruyorum ama benimle konuşmuyor.

Oradakiler:

- Hızır mı olduğunu zannediyordun?” diye sormuş.

O da; “Bilmiyorum!” diye cevap vermiş. “Süleyman kaç tane cini bu göle tutsak etti?” diye sormuşlar. “Saymaya kimin gücü yeter?” demiş ve gözden kaybolmuş.

Onlar da orayı terk etmeye karar vermişler. Yol rehberleri: “Ey Emir geldiğimiz yoldan geri dönme olanağımız yok, çünkü bir sürü kabile oralardan geçtiğimizi biliyor ve dönüş yolumuzu tutacaklardır. Farklı bir istikamet olarak Mensek kabilesine doğru ilerleyebiliriz” demişler.

Mensek b. el-Nahd:

Sık ağaçların bol suların ve vahşi hayvanların olduğu topraklardan uzaklaşmaya başlamışlar, birkaç gün sonra çok büyük bir şehre varmışlar, şehir halkı kuşdili gibi anlaşılmaz bir dille konuşuyormuş.

Nuh (a.s) oğlu Yafes'in neslinden olanlardan biri:

“Bizi gördüklerinde ellerinde çeşitli silahlarla etrafımızı çevirdiler. Kum gibi kalabalıklardı. Kesin helak olduk, diye düşünüyorduk ki, etrafındaki hizmetçileriyle birlikte kralları geldi. Üzerinde kralların giydiği elbise bulunuyordu. Bizi gördüğünde tek başına bize yaklaştı ve Arapça olarak selam verdi. Konuşmasını anlayınca çok sevindik, yüzümüz güldü. Bize, “Sizler de kimsiniz, Emir’iniz kim ve neden bu topraklara girdiniz? Sizin gibileri daha önce hiç görmedik.” dedi.

Bunun üzerine Musa Bin Nusayr ona yaklaştı, selam verdi ve dedi ki:

- Ey Melik, ben bu topluluğun lideriyim ve sen de bizim Emir'imizsin. Biz Mağripliyiz, Emirü-l Müminin Abdülmelik b. Mervan'ın askerleriyiz. Size başımızdan geçenleri ve bizim hakkımızda olanları anlatacağım, hele bir yol yorgunluğunu üzerimizden atalım.

Melik:

- Topraklarımız günün ortasında çok sıcaktır ve güneş yükselmeye başladı. Vadilere konuşlanmanızı istiyorum. Ağaçları ve suyu bol bir yer sıcakta iyidir.

Adamlarına bizi yerleştirmesi, yiyecek ve atlara saman verilmesi gibi gereken ihtiyaçlarımızı gidermeleri için emir verdi. Bizi bol su kaynakları olan ağaçlarla kaplı yemyeşil nehrin ortadan böldüğü bir vadiye yerleştirdiler. Çeşitli meyvelerle dolu ağaçların üzerinde Kumru, Nevbî, Şahrûr ve Bülbül gibi farklı türde birçok kuş ötüyordu. Ötüşleri de farklıydı. Ud, ney, tambur, rebap²²² gibi farklı farklı nağmeler çıkarıyorlardı. Bize yemek ve hayvanların yemekleri gibi ihtiyaçlarımızı getirdiler ve bu güzel mekâna oturmamız için yer gösterdiler. Sonra Melik hizmetçileri ve adamlarıyla birlikte yanımıza geldi. Onu güzelce karşıladık ve bize yaptığı iyiliklerden dolayı ona

---

²²² Rebap, çoğunlukla Orta Asya'da kullanılan, çeşitli biçimleri olan bir çalgı türüdür. Gövdesi Hindistan cevizi kabuğundan yapılır. Türkiye, İran, Arabistan, Kuzey Afrika, Afganistan, Pakistan, Hindistan gibi ülkelerde bazı mızraplı ya da yaylı çalgılara verilen isimdir (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Rebap>-11.09.2010).

teşekkür ettik. O da bizden özür diledi, sonra oturdu. Hizmetçileri en iyi şekilde hizmet edebilmek için başında ayakta bekliyorlardı. Ve ona Emir Musa Bin Nusayr şöyle dedi:

- Sen kimsin, kavmin kimlerden, siz hangi ümmettensiniz?

Melik:

- Biz Nuh (a.s) oğlu Yafesin'in neslinden Mensek b. Hehd'in torunlarıyız. Ben bunların krallarıyım ve krallık bana dedelerimin mirasıdır. Kavmimin ise, sayısı belirsizdir ve benim sayısız şehir ve kalelerim vardır. Sen söyle bakalım. Sen kimsin, nerden geliyorsun ve neden bu topraklara girdin? .

Musa:

- Ey Melik, biz batıdan bir kavimiz. Müslümanların halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın komutasındayız. Geçenlerde bana bir mektup yazdı, mektubunda Bakır Şehri'ne gitmemi ve orada gördüklerimi ona bildirmemi emrediyordu. Emrini yerine getirmek için yola çıktım. Kente ulaştığım da kapısının olmadığını gördüm. Kente girmek için birçok yol denedim ama bir türlü başarılı olamadım. Sonra üzerinde yazılar olan mermer levhaları gördüm. Bir de göle rast geldim.

Melik:

- Görmüş olduğun kent ve yakınındaki mermer levhaların üzerindeki yazıları beldemdeki akla sahip herkes okur ve ezberler.

Musa b. Nusayr:

- Ey Melik, Arap dilini nerden biliyorsun? Öyle ki, kavminden bize bu dille hitap eden başka kimse yok.

Melik:

- Öğrenme imkânı bulduğum her dile uzun süre de olsa özel çaba sarf ettim, para harcadım. Bir melik eğer kendini geliştirmese tebaasını nasıl geliştirsin. Dil bilmek artı değerdir, her dil bir insandır.

Melik'ten yola çıkmak için izin istedik, o da ülkesinde rahatça yolculuk yapabilmemiz, en basit yollardan gidebilmemiz için bize rehberler ve azık verdi. Onunla vedalaştık ve tam sekiz ay sonra Endülüs'e ulaştık. Sonra Musa b. Nusayr, Abdülmelik b. Mervan'a bir mektup yazdı. Mektupta şehirdeki garipliklerden, mermer levhaların üzerindeki nasihatlerden ve yazılı kral isimlerinden bahsetti. Sonra Allah'ın Nebîsi

Muhammed’i (a.s), Ehlini ve şerefli ümmetini zikretti ve bizi Muhammed’in ümmetinden yapan Allah’a hamd etti.” Allahu Âlem.

Büyük Roma İmparatorluğu:

Bu muazzam ve ilginç şehrin çevresi yirmi fersahtır. Gökyüzüne doğru yükselen sekiz sütunu vardır. Bu şehrin bir tane de kapısı bulunmaktadır. Çünkü diğer üç tarafı Karadeniz ile çevrilidir. Yalnız bir tarafı karadır. Bu şehir, deniz içindeki bir dağdadır. Bu şehri Çinler, Süleyman (a.s) için, deniz içine girmiş bu dağı kazarak inşa etmişlerdir. Denildiğine göre, denizin sardığı bu şehrin çevresinde derinliği 40 zira genişliği yine 40 zira olan bakırdan bir nehir, nehrin üzerinde de her biri elli zira uzunlukta, 40 zira genişlikte ve 2 zira kalınlıkta olan bakırdan köprüler varmış. Allahu Âlem.

Şehrin başından sonuna kadar sıra ile bakırdan sütunlar dikmişlerdir. Bu sütunların arasında deniz suyu ile birleşen bakırdan bir nehir (haliç) vardır. Gemiler de yükleriyle birlikte buraya girerler. Bu da dünyanın görülmemiş güzelliklerinden biridir.

Denildiğine göre, burada uzunluğu 1000 zira genişliği 500 zira olan altından büyük bir kilise, bu kilisenin yine altından 400 direği vardır. Her bir direk 100 zira uzunluğundadır. Yine söylendiğine göre; direkler altına benzeyen sapsarı pirinçtendir. Roma’da, insanların daha önce benzerlerini görmedikleri, muhteşem binalar ve kocaman kiliseler, çeşitli taşlardan ve bakırdan işlenmiş ruhbanların oturduğu semaviler vardır.

Bir şehrin uzunluğunda, bazısı da bir şehrin yarısı kadar yaklaşık on fersah olan pazarları bulunmaktadır. Bu pazarlarda çeşitli eşyalar, yiyecekler, meyveler, ekmekler, karpuzlar ve tatlı çeşitleri satılır.

Cumartesi gününün sonunda kiliselere gidenler, pazartesi sabahına kadar namaz ve dini ayinlerle zamanlarını geçirirler.

Bu kiliselerin çatıları siyah kurşunla kaplıdır. Eğer Kral şehrin dışına çıkmak isterse, yanına hizmetçilerini de alır, kâseler içersindeki dinarları sağa sola atarak halka dağıtır. İnsanlar altınları almak için eğildiklerinde, Kral oradan geçene kadar O’nun için yolu boşaltırlar. Bunu yapmasının sebebi, o bölgedeki insanların çokluğudur. İnsanlar bu Kralı “Merhametli” diye adlandırmışlardır ve onlar için Müslümanların halifesi mesafesindedir. Bütün Hıristiyanlar onun kararlarına bağlanır ve hükmüne itaat eder.

545 h. senesinde Bâşkirt²²³ topraklarındayken benimle Rumlar arasında birkaç günlük mesafe vardı. Bâşkirt'ta bulunan, Rum topraklarına gitmiş bazı Müslümanlara oranın özelliklerini sordum. Onlar da burada yazdığım şekilde anlattılar:

“ Emirlerin beldelerdeki yarış ve savaşlarından dolayı şimdi çok harap olmuş bir ülkedir. Onları engellemeye Büyük Kral'ın da gücü yetmemektedir. Mancınık ve aradatlarla²²⁴ hedef alarak birbirlerinin saraylarını yakmışlar, ordular birbirlerinin mahallerini işgal etmiş, birbirlerini katletmiş ve esir almışlar. Bütün mahallelerdeki halk, şehrin dışına çıkmak için surlardaki kapıları açmış.”

Ben onları görmek için oraya gitmek istemiştım ama Müslümanlar mani oldular ve dediler ki:

- Bizim yöneticimiz olan Melik'in bir kardeşi Rum ülkesine gitti ve Rum İmparatoru'nun kız kardeşi ile evlendi. Şimdi biz seni bırakırsak, sen oraya gidersin ve Melik'in kardeşini görürsün. Bu sefer de Melik'e şöyle denmesinden korkuyoruz: ‘Bu adam, Melik'in (Bizans İmparatorunun damadı olan) kardeşini İmparatorun hâkimiyetini yıkmaya kıskırtmak için Rum ülkesine gönderildi.’ Hal böyle olunca bu da bizim sonumuz olur?

Onlar böyle deyince ben de Rum Ülkesi'ne gitmekten vazgeçtim.

Roma; Bâşkirt, İsfahan ve Bağdâd gibi büyük 78 şehre sahiptir. Burada hesap edilemeyecek ve sayılamayacak kadar çok nimet ve rahatlık vardır. Benim büyük oğlum Hâmid, Bâşkirt'ta Müslümanların ileri gelenlerinin kızlarından ikisi ile evlendi ve çocukları oldu.

Roma'da oturan milletin “Nâmiş”²²⁵ diye adlandırılan, Hıristiyan bir topluluk olduğu söylenir. Onlar Avrupa'nın en cesur ve Rumların en güzel yüzlü halkıdır. Çok çeşitli üretime sahiptirler ve dünyada eşi benzeri olmayan keten elbise imal ederler. Bir elbisenin boyu 100 ziradır. Başı, sonu ve ortası arasında hiçbir farklılık yoktur. Slavlara pazarlanan tek bir ipten oluşur ve “Rum Keteni” diye bilinir. Slav ülkesindeki Ruslar, Roma'daki rengârenk yün elbiselerden imal eder ve bunlar Rumların ipek kumaşından daha güzeldir, 1 zirası 1 dirhemdir. İnce ve yumuşak olmasına rağmen yağmur geçirmez ve rengi kırmızı böceği ile boyanmıştır, kan gibi kırmızı ve güzeldir.

²²³ Burası Bâşkirt adının geçtiği ilk yerdir.

²²⁴ Bu da taş atan mancınık gibi bir makinedir.

²²⁵ Müellifin Alman milletine verdiği isimdir.

Kırmız böceği, son baharda gökyüzünden meşe ormanlarına iner, evlerde bulunan ve Şam Harnubu'nun çekirdeği gibi pis kokulu küçük kırmızı karıncaya benzer. Yün ve ipekler bu kırmızı ile boyanır ama keten, pamuklu kumaş ve başka hiçbir şey bununla boyanmaz. Yalnızca hayvanlardan çıkan kumaşlar (yün, ipek gibi) bununla boyanır. Bu da dünyanın harikalarındandır. Rengi de sonradan solmaz.

Kâdis Putu'nun Hikâyesi:

Kâdis Putu'nu Zülkarneyn inşa etmiştir. Bu put, Endülüs'te, iki denizin birleştiği²²⁶ yerdedir. Doğrusunu Allah bilir.

İki denizin birleştiği yerdeki bir adada bulunur ve demir gibi bir malzeme kullanmaksızın, kara taşlardan yapılmıştır. Uzunluğu 100 zira (65-70 m arası) ya da daha fazladır. Altı kare üstü yuvarlak, kapısız, düz bir kuledir. Kulenin üstünde zenci gibi siyah bir adam heykeli vardır. Kimsenin yapamayacağı bir örtünme şekli ile altından bir elbise ile örtünmüştür. Sağ tarafının kolu dışarı çıkarılmış, eli açık ve işaret parmağı ile de batıyı göstermekte, sol eli de Karadeniz tarafında olup anahtar tutar gibi bir şekildedir. Bu denizde sürekli dağlar gibi dalgalar vardır. Çoğu gemi korkusundan oraya girmeye güç yetiremez.

Allah'ın Bölgelere Bahşettiği Güzelliklerin Zikri:

Bunlardan biri, İbn Hazm'ın risalesinde özelliklerini, sıfatlarını ve halkının karakterini kaleme aldığı Endülüs Adası'dır.

Yeri, Şam güzelliğinde, dağları Tem Dağları'nın yüksekliğinde ve dengesindedir. Vergi tahsil edişleri Ahvaziyyet,²²⁷ kıyılarının güzelliği Aden'dir.²²⁸ Madenlerde Çin, kokuları ve zekâlarında Hintli gibidirler. Ada halkı, soyda, itibarda, gururda, dillerinin fasihliğinde²²⁹, ruhlarının temizliğinde, sanki Arap'tır. Haksızlığa karşıdırlar, zilletten olma ihtimali azdır. Boyun eğmezler, onurlulardır. İlmi sevmeleri ve ona büyük değer vermeleri Hintlilere benzer. Düşüncelerindeki parlaklık, zihinlerindeki letafet, dikkat ve ahlaklarındaki hassasiyet, temizlikleri ve zarafetleri

²²⁶ Akdeniz ve Atlas Okyanusu'nun birleştiği yerdeki Cebeli Tarık Boğazı'dır.

²²⁷ Basra ve Perslerin topraklarının arasında dokuz küçük köydür. Onlardan her birinin lakabı Korkusuz'dur. Savaşlarda toplanırlar ve tek olmazlar (neşredenin dipnotu).

²²⁸ "Aden körfezi gibidir" demek istedik.

²²⁹ Fasihlik, bir dilin kaidelere uygun konuşulmasıdır.

Bağdâdlılar gibidir. Su kuyuları vurmada, bağcılık işlerinde, ağaç düzenlemede ve çiftçilikte Nabatlar gibi, iş sanatlarındaki maharette ve hayali işlerde Çin, savaş aletlerini işleme ve harp gayretleri ile buna verdikleri önemde Türkler²³⁰ gibidirler.

Kirman Bölgesindeki Humus Şehrinin Özellikleri:

Humus'a hiç yağmur yağmaz, ancak dışına yağar. Hatta bir adam elini şehrin surundan dışarı çıkarsa eli nemlenir, kolu kuru kalır. Kirman kasabalarından bir köydeki antik bir kalede hiç fare yoktur. Eğer oraya girecek olursa ancak ölür. Humus şehrinde akrep de yoktur. Kalesinde tıslım olduğu ve oraya hiçbir yılanın da girmediği söylenir. Ne zaman oranın toprağından bir yılanı serpilese anında ölür. Bunun gibi orada sivrisinek ve tahtakurusu da yoktur. Birisi eğer elini kalenin surundan dışarı çıkartsa eline hemen sivrisinek konar ancak içeri çektiğinde elinden uçarlar.

Sicilmasa'da²³¹ ise sinek yoktur.

Kim Tibet şehrinde yaşarsa onu sebebi bilinmeyen bir mutluluğun aldığı, oradan çıkıncaya kadar tebessümlü ve güler yüzlü kaldığı söylenir. Eğer orada biri ölürse ailesine keder uğramaz, sanki istenilen bir gidiş ya da sevilen bir ölümün uğradığı düşüncesi ile üzüntüsüz olurlarmış.

Çin'de basma bir mendil vardır. Onu kirlendiğinde arıtmak için ateşe atarlar ancak yanmaz. Araplar, kap kakaklar ve ona benzeyenlerden yeni ortaya çıkan her çeşit eşyanın Çinlilere has işler olduğunu söylerler.

Mısır'ın kâğıtlarının, batının kâğıtlarını değersiz kıldığı gibi, Semerkand'ın kâğıtları da Mısır kâğıtlarını değersiz kılacak güzelliكتedir. Belh'in kâğıtları ise; Irak, Horasan ve Hindistan'ın kâğıtlarının benzeridir.

Gazne'de yaşamlar uzun olur ve hastalıklar azdır.

Lebiset için; "Orada kim ölürse o affedilmiştir, cennetten cennete gider" denilir.

Allah Teâlâ, Davut'a (a.s) demiri (işlemeyi) verdiği gibi, Tus halkına da taşı (işlemeyi) bahşetmiştir. İnsanların camdan, bardak ve kadehe (ve zamanın diğer eşyalarından) benzer eşyalar yapmaları gibi, Tus halkı da taşı işleyerek bunun gibi eşyalar imal eder.

²³⁰ Buradan anlaşılabilir ki müellif de Türklerdeki savaşçılık özelliklerinin iyi olduğu düşüncesindedir.

²³¹ Sicilmasa, Güney Mağrib'te, sudan taraflarında bir şehirdir. Sicilmasa ve Pers bölgesi arasında yirmi günlük mesafe vardır (Yakut el- Hamevî, *Muaccemu'l-buldan*, Lübnan 2007).

Nişâbur halkı, yabancıya hürmet etmez, yakınlarına da yardımcı olmaz.

Cürcan, “Küçük Bağdâd” diye isimlendirilir ve havasının değişik olmasından dolayı batılılar için öldürücüdür. Ebû Turab Nişâburî der ki: “Eğer dünya melekler arasında paylaştırılmış olsaydı Cürcan, Ebi Yahya Ya’ni’nin (ölüm meleği) payına düşerdi .”

Rey şehri halkıyla toparlanmıştır. Isfahan’da sürme taşı, arı sineği ve safran otu vardır. Pers ülkesinde Şiraz’ın nimetleri güzeldir, ancak onu Pers köylerinden geçerken göremezsiniz.

Hızlı yayılan bir humma hastalığı devamlı Ehvaz’ı²³² uzak yakın demeden mahvetmiştir. Doğan erkek ve kız çocuklarında bu hastalık belirtisi görülmez, yanakları da kırmızı değildir. Ancak, ebe doğarken çocuğa dokunduğunda onu ateşler içinde bulur. Oranın acayip özelliklerinden biri de, güzel koku çeşitlerinin çoğunun kokusunun orada güçlü bir değişikliğe uğramasıdır. Hatta bazen kokusu bile kalmaz. Bu; nemin çokluğu, havanın sertliği ve bozukluğundandır. Bu hava Konstantiniyye (İstanbul) ve Antakya’da da vardır.

Kûfe halkı için söylenen en doğru şey, sözlerini yerine getirmedikleridir. Basra’da kargalar siyahtır. Kargalar bütün hurma ağaçlarının üzerine konar ve hurma salkımlarını koparır. Eğer dalda koparılmadık bir salkım varsa, o dala konmamışlardır. İlginç şeylerden biri de şudur ki; halk elde ettiği ürünleri harman yerine serer ve oraya kurşun koyar. Böylece oraya gece veya gündüz sinek benzeri şeyler konmaz. Basra halkı, ürünlerinin kurumamasından korktukları için üzerine tente (branda) serer. Sinek, güneşten gölgeye kaçır, ama böyle tenteli gölgelerde onlardan çok fazla yoktur. Kişi sineklerin ve kargaların bir tılsımla engellendiğini sanır ama durum böyle değildir. Bu ancak Allah’ın yardım ve koruması iledir.

Kurtlar ceylanı korkutur ve onları avlar, ama Arap yarımadasında Mekke’deki Kâbe’ye girdiği zaman, kurtlar ceylandan ve Kâbe’den uzak durur. Güvercinler hasta olmalarının dışında Kâbe’ye inmez, bu kuşların âdetindedir. Eğer Kâbe’ye düşecek olursa, onu kaldırmak için bir sopa ile dokunurlar (mahmuzlarlar) , eğer kalkmazsa onu ölene kadar orada bırakırlar.

---

²³² Ehvaz, İran ve Irak arasında bir bölgedir, çalışmamızın sonunda yer alan haritada bu şehrin yerini göstermiş bulunuyoruz.

Halkına selam olsun ki; Medine’de diğer şehirlerde bulunan mis ve tütsü gibi güzel kokuların kat kat fazlası vardır. Eğer bir şey orada kati güzelliklerden olmasa bile, onun özünde güzel nimetler ve hoş kokular vardır. Bu yüzden Medine; güzel, hoş diye isimlendirilmiş ve Şair’in sözü de aşağıda olduğu gibi güzel olmuştur.

Hz. Ahmed’in toprağına bir kez dokunan
Ömür boyu gül ve amber koklamasa ne yazar²³³

Kılıç eğer Hint’te kurşunlanıp Yemende de işlenirse, kalitesi mükemmel olur.

Musûl için Câhiz der ki:

- Kim Musûl’da bir yıl yaşarsa ve gücünü yoklarsa kuvvetinin arttığını görür.

Massîsa’da kim orucu uzatırsa ödü patlar veya delirir.

Mısırlılar bütün bölgelerden daha çok kendi kendilerine yetebilen bir halktır. Hatta dünya ile Mısır arasına bir sur inşa edilse orada bulunan nimetler başka ülkelerde bulunmaz. Mısır’da, başka yerlerde olmayan Sekankur²³⁴ ve Nemes²³⁵ vardır. Eğer onlar orada olmasalar yılanlar insanları yerdi. Sicistan kirpilerinin Sicistan yılanları ve Ruadan balıklarını yedikleri gibi Sekankur ve Nemes de Mısır yılanlarını yer. Yine Mısır’da külü olmayan Sunt odunu vardır. Ona abanoz ağacı denilir. Ama toprağın şartları onu epeyce azaltmıştır. Bulsan yağı ve haşhaşın özü olan afyon vardır. Badem gibi bir meyve veren Akasya ağacı vardır, ama onun yenen kısmı sadece kabuğudur, acık turunç ve zümrüt gibidir.

Rum Denizi ve Kızıl Denizin²³⁶ balıklarını avlayarak, tazece yerler. Yazı sonbahar, kışı bahar gibidir. Onun dışındaki yerlerde soğuk olduğu gibi çok sıcak da vardır. O bölgeler, dört iklimden üçüncüsünde sayılır. Bir ve ikinci ayı sıcak değildir, altı ve yedinci ayda da soğukluk fazla olmaz. Anlattıklarımın yola çıkarak, burasının hicaz iklimi olduğunu görürsünüz. Burada, muz, kiraz, nohut, hurma yetişir. Aşağı bölgeleri Şam iklimi gibidir, Şam yağmurları ve kar yağar. İncir, üzüm, ceviz, zeytin, badem, fıstık ve birçok meyve daha yetişir.

²³³ Şiirin aslı şöyledir: . ماذا على من شم تربة أحمد، أن لا يشم مدى الزمان غواليا Eserde iki kelime değişik aktarılmıştır.

²³⁴ Sürüngen einsinden bir hayvandır (Neşredenin dipnotu).

²³⁵ Uzun kuyruklu kedi boyutunda bir hayvandır (Neşredenin dipnotu). Dağ gelinciği ya da firavun faresi de denir (Serdar Mutçalı, Arapça-Türkçe Sözlük).

²³⁶ O dönemde bu denize Fars denizi denilmekteydi.

Fasıllar:

Bölgelerin özelliklerinden biri de tarihçilerin kitaplarında anlattıklarıdır. Büyük sel felaketi olduğunda Ömer b. Âmir halkı için şunları söyledi:

“Hemedan’da koyun ve güçlü deve sahibi olan kim varsa sahip olduklarıyla birlikte otlaklarda yakalanmıştı. Huzaa’da zamanın zorluklarına karşı sabır ve iyi siyasetli olan kimseler, felaket içinde yaşadı ve geçti. Yesrib’te kim hanlar batağında²³⁷ güç sahibi olmak istediye, kıtlık ile felakete uğradı. Hurma sahipleri Evs ve Hazreç te felaketle yüzleşti. Gassaniler’den kim şarap, içki, iş, yaşanılabilir bir hayat istediye Şam’da felakete uğradı. Kim giysiler, köleler, güzel donanmış atlar, altın ve kâğıtlar istediye, Irak’ta yakalandı ve felakete uğradı.”

Fasıl:

Hindistan’ın denizi inci, dağları yakut, ağaçları az, kâğıtları güzel kokuludur. Kirman’ın suları gözyaşı gibi az, hurmaları ve ağaçları da fazla değildir. Horasan’ın suları durgun, toprakları kuraktır. Umman (Amman), sıcaklığı fazla, avcılığın iyi olduğu bir yerdir. Bahreyn, iki Mısır bölgesi arasında bir süprütüdür. Basra’nın suları tuzlu, düşmanları, orada (barınaklarda-han) konaklayan bütün tâcirlere ve yoldan geçen yolculara karşı iyi davranışlıdır. Kûfe’nin sıcaklığı Basra’dan daha yüksek, soğuğu ise Şam’dan daha hafiftir. Bahçeleri siper ve koruyucuların ortasındadır. Şam’da oturan kadınların arasında gelinler bulunur. Mısır’ın durgun bir havası ve yavaş yavaş artan bir sıcaklığı vardır. Ora ömürleri uzatır, sevinçleri karartır.

Fasıl:

Şimdi şehirler ve mesleklerle ilgili özelliklerinden bahsedeceğiz.

Denilir ki; Yunanlıların filozofları, Çüdişabur’un doktorları, Harran’ın kuyumcuları, Yemen’in dokumacıları, Suvar’ın²³⁸ kâtipleri meşurdur.

Fasıl:

Şimdi önemli şehir ve taşlarını zikredeceğiz.

²³⁷ Müellif burada Han, Hamam sahibi olmak arzusuyla yanıp tutuştuysa, demek istemektedir.

²³⁸ İdil boyunda yaşayan bir halkın ve şehrinin adıdır. Bunların Hazarlar’ın temelini oluşturan Sibir’ler olduğu da söylenmektedir. (İlyas Topsakal, 2002, s. 153).

Denilir ki; Nişâbur feyruzla, Serendib yakutla, Aman incisiyle, Mısır zebercedle, Yemen akik taşıyla, Zafar²³⁹ caz'a taşıyla, Belh necad (necazi) taşıyla, Afrika mercan ile bilinir.

Fasıl:

Şehirler ve zehirli hayvanlarını zikredeceğiz.

Sicistan'ın yılanı, Mısır'ın yılanı, Şehrezor²⁴⁰ akrepleri, Ehvaz'ın sarı akrepleri, Ermenistan'ın pireleri, Erzen'in²⁴¹ fareleri, Meyyafarikin'in²⁴² karıncaları, Tedfahan'ın²⁴³ ve Evzag'ın²⁴⁴ sinekleri meşhurdur.

Fasıl:

Elbise ve kumaşta önemli olan şehirleri zikredeceğiz.

Yemen'in elbisesi, Mısır'ın altın ve gümüş işlemeli elbisesi (kasbe), Rumlar'ın bir yüzü kabartmalı ipek kumaşı, Sus'un ipek kumaşı (hazze), Çin ipeği (harir), Fars'ın elbiseleri, Isfahan'ın elbiseleri meşurdur.

Bağdâd'ın altın işlemeli ipek kumaşları, Eble'nin²⁴⁵ sarıkları, Rey'in parlak elbiseleri,²⁴⁶ ve Merv'in elbiseleri meşhur olanlarıdır.

Fasıl:

Şimdi de postlu hayvanlar ve şehirlerinden bahsedeceğiz.

Kırgız'ın sincabı, Bulgar'ın samuru, Hazar'ın tilkileri, Herât'ın kursakları (pelikanları) Tokuzoguz'un kamâkumları harikadır.

Fasıl:

Şimdi şehirler ve bineklerini zikredeceğiz.

---

²³⁹ Yemende, birinci iklimde olan bir şehirdir. Uzunluğu 78 derece, genişliği 15 derecedir. (Yakut el-Hamevî, *Muaccemu 'l-buldan*, Lübnan 2007, IV, s. 60).

²⁴⁰ Afganistan ile İran arasında bir şehirdir (Neşr. dipnotu).

²⁴¹ İkisi Ermenistan'da, biri İran'da bulunan üç tane şehir vardır aynı isimde. Ermenistan'da olan meşhurdur ve bir de kale vardır (Yakut el-Hamevî, I, s. 150).

²⁴² Diyarbekir'in (Diyarbakır) şehirlerindedir. Uzunluğu 74 derece, 40 dakika; genişliği 37 derece 30 dakikadır. (Yakut el-Hamevî, V, s.235).

²⁴³ Dicle'nin üzerinde, Meyyafarikin'in altında bir şehirdir. (Yakut el-Hamevî, IV, s.232).

²⁴⁴ O Evza' olabilir, Evza' Dımaşk'a yakın bir köydür (Neşr dipnotu).

²⁴⁵ Dicle'nin Basra'ya giren halicinin (girinti) kıyısında bulunan bir beldedir (Neşr dipnotu).

²⁴⁶ "Münir" parlak, aydınlık veren manalarındadır.

El-Bâdiye'nin²⁴⁷ I'tak'ı, Hicaz'ın Necaib'i, Toharistan'ın beradiyni, Mısır'ın hamiri, Berzea'²⁴⁸ Bigâl'i ilginç olanlarıdır.

Fasıl:

Şimdi şehirler ve tatlılarını zikredeceğiz.

Ehvaz şekeri, Isfahan balı, Masekan'in²⁴⁹ fanid tatlısı.

Fasıl:

Şehirler ve önemli meyvelerini zikrediyoruz.

Irak üzümü, Kirman meyveleri, Cürcan üzümü, Sebt armudu, Nişâbur ayvası, Şam elması, Tus kaysısı, Nihavend armudu, Taberistan kavunu, Basra narenciyesi, Halvan inciri, Bağdâd üzümü, Hera kaysısı, Yemen muzı, Hint cevizi, Hârezm karpuzu, Kûfe baklası ile bilinir.

Fasıl:

Şehirler ve güzel kokularını zikrediyoruz.

Cürcan nergisi, Cur'²⁵⁰ gülü, Şirvan nilüferi, Bağdâd sarı şebboyu, Kum ve Semerkand safranı şehirlere has kokulardır.

Fasıl:

Şehirler ile oraya has hastalıklar.

Şam halkının itaati,²⁵¹ Bahreyn'in dalak iltihabı, Hayber'in humması, el-Cezire'nin²⁵² çıbanı, Humus'un deliliği, Yemenliler'in asilliği, Mısır'ın vebasası, Irak'ın lekeleri, Farşlılar'ın ateşi, Belh'in yarası, beldelere has hastalıklardır.

---

²⁴⁷ El-Bâdiye, Yemâme'nin köylerindendir (Yakut el-Hamevi, I, s. 318).

²⁴⁸ Azerbaycan'ın uç kısmında bir belde. Yine aynı kaynakta başka bir görüşe göre de Azerbaycan'ın başkentidir (Yakut el-Hamevi, I, s. 379).

²⁴⁹ Sicistan'ın nahiyelerindendir. Bura ve Mekran'dan başka bir yerde faniz yoktur (Yakut el-Hamevi, V, s. 42).

²⁵⁰ İran'da üçüncü iklimde olan bir şehirdir. Cur ile Şiraz arası 20 fersahtır. Batısından olan uzunluğu 78 derece, genişliği 31,5 derecedir (Yakut el-Hamevi, II, s. 181).

²⁵¹ Gırnâtî yöneticilerin kendilerini yüce görmeleri ve halkın yöneticilere karşı olan köleliğine karşı bir tepkisi vardır. Bu sebeple burada Şam halkının yöneticilerine karşı olan itaatini onların bir hastalığı olarak zikretmiştir.

²⁵² El-Cezire, Mezopotamya'dır.

Fasıl:

Beldelerin yükseklik alametlerini zikredeceğiz.

Ermenistan'ın kışı, Amman'ın yazlığı, Tiheme'nin²⁵³ yıldırımları, El-Deybül'ün²⁵⁴ depremleri, beldelerin yüksekliklerinin işaretlerindedir.

Fasıl:

Şimdi bölgelerin ahlaki yapılarını anlatacağız.

Denilir ki: “Rumlar sarılığı, Zenciler siyahlığı, Türkler kabalığı, Çinliler çirkinliği, Ye'cüc - Me'cüc kısalığı, Zenciler dengesizliği ile meşhurdur.”

Câhiz, *el-Emsâl* kitabında; “Siyaset Basra ile, akıcı dil Kûfe ile, yumuşaklık Bağdâd ile, zenginlik Rey ile, sertlik Nişâbur ile, güzellik Herât ile, sağlamlık Semerkand ile, yiğitlik Belh ile, cimrilik Merv'le ve ilginçlikler de Mısırlılar ile bilinir” der.

Haccâc'ın, İbn Ariyye'ye halkların tabiatları ve ahlakları hakkında soru sorduğu yine kendisinden rivayet edilir. Ariyye der ki: “ Hicaz halkı fitneye düşmede en hızlı olanıdır, ama fitne ile başa çıkmada en âcizidir. Erkekleri yalın ayaklı, kadınları çıplaktır. Yemenliler itaat ve anlayış ehlidir, topluluğa uyarlar.

Arap Amman, çıkarıcıdır. Bahreynliler, Araplaşmış bir toplumdur. Yemâmeliler,²⁵⁵ kabalık ve görüş ayrılıkları ile bilinir.

Farslar, yiğit yapılı ve saygın arınmışlığa sahiptirler. Iraklılar, küçük günahı aramada en önde giderler ama büyük günahı da işlerler.

El-Cezireliler (Mezopotamya) cesur süvaridir ve rakiplerini öldürmede fazlaca acımasızdır.

Şamlılar yaratılana en iyi itaat eden, yaratana ise en fazla isyan edenlerdir.²⁵⁶

Mısır halkı onları yenenlerin kölesi olur, küçükleri daha zeki büyükleri de daha yücedir.

Câhiz der ki: “Biz okulda Kur'an öğrenir gibi şunları öğreniyorduk: Buharalılar'ın aptallıklarından, Murular'ın cimriliklerinden, Nişâburlular'ın fitnessinden,

²⁵³ Tiheme, Hicaz civarında bir şehirdir (Yakut el-Hamevi, II, s. 63).

²⁵⁴ El-Deybül, Hind denizinin sahilinde meşhur bir şehirdir. Batısından uzunluğu, 92 derece 20 dakika, güneyden genişliği 24 derece 30 dakikadır (Yakut el-Hamevi, II, s. 495).

²⁵⁵ Yemâme, Bahreyn'e 20 günlük mesafede olan bir şehirdir (Yakut el-Hamevi, V, s. 442).

²⁵⁶ Şam halkının insana, yöneticiye ne kadar itaatkâr olduğunu vurgulamaktadır. Daha önce de beldelerin hastalıklarını sayarken, Şam'ın hastalığının itaatkârlık olduğunu zikretmişti.

Herâtlılar'ın hasedinden, Sicistanlılar'ın kininden çekinin.” Denilir ki: “Eskiler, bölge halklarının ahlaklarını göz önüne alarak, kimisini diğerinden tabiatça ayırt ettiler.”

Bununla birlikte, yeryüzünün en verimli topraklarını şu sekiz yer olarak zikrettiler: Ermeniyeye, Azerbaycan, Mâh Dinûr, Mâh Nihavent, Kirman, Isfahan, Humus ve Taberistan.

En tatlı su olarak şu sekiz suyu zikrederler: Dicle, Fırat, Isfahanın Zendurûd Nehri, Soran suyu, Hefiyecân suyu, Cündişabur suyu, Belh suyu ve Semerkand suyu.

Yeryüzünün en vebâlı altı yeri olarak, Nevbendecan, Selvan, Havâset, Cürcan, Hulvan, Berzea ve Zencan'ı; en akıllı halkların olduğu yerler olarak, “Isfahan, Herât, Medâin, Dinor, Nişâbur, Istahr, Rey, Taberistan, ve Necvan diye adlandırılan Neşva'yı zikrederler.

Gece yolculuğu yapan halklar olarak, Tusfon halkını, Blaşon halkını, Sudan (sebdan) ve Helvanlılar'la karışık olan Blaşunluları, Nehâvent halkını, Isfahanlılar'ı, Rey ve Nişâburlular'ı zikrederler.

En sahtekâr halklar olara, Subdan, Mihrican, Hozistan, Rey, Ruyan, Azerbaycan, Musûl, Ermenistan, Şehrezor ile Samegan topluluklarını; en cimri halklar olarak, Merv, Istahr, Darbecred, Huzistan, Sebdân, Debil, Dinor, Havlan halklarını; en aşağılık topluluklar olarak, Bedencan, Bâdirâyâ, Mâksaya, Buhdan, Ermenistan, Humus, Kirman, Herât, Mukran ve Şehrezor halklarını sayarlar.

Yapılar Fash

[*Zülkarneyn Seddi:*]²⁵⁷

Büyük yapılardan biri de, Ye'cüc ve Me'cüc'e karşı yapılan Zülkarneyn Seddi'dir. İbn Hurdazbih onun özelliklerini şöyle tarif etmiştir:

“Onun bulunduğu mekân; yeri yüz elli zira olan bir vadi ile kesilmiş düz bir dağdadır. Vadinin yanında her biri yirmi beş zira olan iki destek yapı vardır. Her biri bakır ve demir karışımı kerpiçten yapılardır. Kalınlığı elli ziradır. İki payandanın üzerinde uzunluğu 120 zira olan iki payanda daha vardır. Payandaların yukarısı bu bakır ve demirle yoğrulmuş kerpiçle dağın başına doğru bina edilmiştir. Bunun yüksekliği

²⁵⁷ Burada bu başlık yoktur. Karışıklığı önlemek ve konuya girişin aniden olmasından kaynaklanan uyumsuzluğu gidermek amacıyla tarafımızdan eklenmiştir.

göz alabildiğince. Bunun üzerinde demirden siperler vardır. Her bir siper uzunluğunda sahibine yönelik iki boru vardır. İki payandanın arasında her biri 50 zira olan iki kanatlı demirden bir kapı, üzerinde ise açıp kapatması zor olan 7 zira uzunluğunda kalın bir kilit vardır. Kilidin yerden yüksekliği 25 ziradır. Kapı basamaklarının (eşikleri) genişliği 10 ziradır. İki payandanın (direğin) altınındakiler dışında merdiven sahanlığı 100 ziradır.

Burada bu seddi inşa etmede kullanılan bir aletin (kepçe) olduğu söylenir. Kerpiç tuğlası ise demirdendir. Her bir kerpiç tuğla 1,5 ziradır. Tavanın karışındaki kerpiçler de yapıştırılarak yapılmıştır.”

Seddu'l-Berr:

Şirvan ile Lan arası 100 fersahtır. Bu yer arasında Kabak Dağı'nın²⁵⁸ patikaları vardır. O büyük dağ, 72 milleti²⁵⁹ barındırır. Her bir ümmetin lisanı ve Melik'i (yöneticisi) vardır, ama bunlar birbirlerini bilmezler çünkü aralarında çokça ağaçlar, büyükçe kaya ve taşlar, sürekli olan nehirler vardır.

Oranın yol mesafesi yaklaşık (yürüyüş mesafesi ile) iki aydır. Sur, Hazar'ın içinden başlar ve Berr'e kadar yürüyenler için en az bir mildir. Sonra bu sur, Taberistan Kalesi'ne ulaşır. Onu şişirilmiş deri kırba üzerine taş, demir ve kurşundan yapmışlardır. Bu yapı ne zaman yükselirse bu kırba iner, denizin dibine doğru yerleşir.

Ardından insanlar denize dalıp kırbayı yararlar ve bina da yeryüzüne yerleşir. Aşağı yukarı her üç milin arasında yol için demirden bir geçit vardır. Onun üzerine bir de kale inşa edilmiştir. Orada o geçidi koruyan ve bekçilik edenler oturur.

Bu surun, Fars Sultanı'nın Hazar'dan geçerek Hemedan ve Musûl'a ulaşmak için yapıldığı söylenir. Ayrıca buraya fitne ve fesat yurdu denir.

---

²⁵⁸ Kafkas dağları civarında “Kabak Dağı” isimli birde gürcü köyü vardır. Kafkas dağlarından birisinin adı da bu köyün adı olan Kabak Dağı olabilir. Eseri neşreden Kâsım Vehb ise buranın Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki Kafkas dağları olduğunu söylemektedir.

²⁵⁹ Bugün de kullanılan 72 millet tabirinin o zaman olduğunu görüyoruz. Bunun yanı sıra belki abartılı olmakla birlikte bu bölgede çok çeşitli milletlerin olduğu anlaşılmaktadır. Burada çeşitli milletlerin var olması ise bizlere bu bölgenin önemli bir yer olduğunu düşündürmektedir.

Arapların Yapılarından Gumdân Kalesi:

Câhiz söyle dedi: “Araplar bina yapımında Farslılara ortak olmayı sevdiler, şiirde ise yalnız kaldılar. Gumdân kalesi, Kâbe, Marid kalesi, Enbak Kalesi’ni (Ebkal kalesi) inşa ettiler.” Bazı rivayetlerde de onu Ham b. Nuh’un (a.s.) inşa ettiği, bazılarında ise, Zühre adı altında Beni Vasıf’ın inşa ettiği söylenir.

İbn Hişam ise; Gumdân’ı Ya’reb b. Kahtan’ın yaptığını, tamamlama ve güzelleştirme işini ise Vail b. Hamir b. Seb’e b. Ya’reb’in yaptığını zikreder.

Yazılan kitaplara göre Gumdân’ın ilginç özellikleri vardır. Dikdörtgen biçimde olup, sütunlarından biri beyaz mermer, ikincisi sarı mermer, üçüncüsü yeşil mermer, dördüncüsü kırmızı mermerdendir. Birbirine uyumlu yedi tavanı vardır. Bir tavan ile diğerini arası 50 ziradır. Her bir direkte bakırdan yapılmış aslan heykeli vardır. Rüzgâr estiği zaman bu heykellerin arkasındaki delikten girip ağzından çıkar ve bu esnada aslan kükremesi sesi çıkar.

İbn Kelbî söyle der: Gumdân’ın direklerinden birinde söyle yazılıdır. ‘Gumdân orduların kılıcıyla öldürülmüş olarak teslim oldu’.

Yine denilir ki; “Süleyman (a.s.) şeytanlara, Belkıs için Gumdân, Servah, Leynun saraylarını yapmalarını emretti.”

Ömer b. Hattab’ın söyle dediği rivayet edilir: “Gumdân ayakta kaldıkça, Arap’ın işi istikamet bulmaz (yolunda gitmez).” Bu söz Osman’ı (r.a) teşvik etmiş ve o da Gumdân’ı yıkmıştır. Onun izleri tüm çevre ülkelerden görünen yüksek bir tepenin üzerindedir.

Yemen’de Ebrehe’nin yaptığı Kalis isimli bir kilise vardır. Ebrehe Hacc işini Araplar’dan alıp buraya çevirmek istedi. Parçalanmış mermerleri buraya nakletti, Belkıs’ın sarayından altın işlemeli taşları getirtti. O bir fersahtı ve Ebrehe onu Aden’i izleyebilecek kadar yükseltmek istedi ama Allah Teâlâ onu helak etti ve mülkünü dağıttı, kilisenin çevresini harap etti. Çevresinde yırtıcı hayvanları ve yılanları çoğalttı. Kim ondan (oradan) bir şey almak istediye onu cin çarptı. İnsanlar bundan korktu ve hiç kimse altın haçlardan, korkunç güzellikte gümüşlerden, çeşit çeşit değerli taşlardan ve yakutlardan bir şey almaya güç yetiremedi. Böylece ibn Abbas Seffah zamanına kadar geldi. O kilisenin cinlerinden korkmadı ve orayı yıkmaları için adam gönderdi. O kilise de şimdiki halini aldı.

Farslıların yapılarından biri de, Sabur Zülektef'in kayalar, demir direkler ve kurşun taşlarıyla kapalı şekilde inşa ettiği "Tüster Şadırvan"ıdır.²⁶⁰ "Bu şadırvana (baraja) Düceyl Nehri²⁶¹ vasıtası ile su dolar ve yükselerek şehrin içine girer. Çünkü bulunduğu şehir yüksektedir. Şadırvanın (barajın) uzunluğu da 1 mildir.

Behrem Sarayı, Hemedan yakınlarındadır. Mimar taşıyla yapılmış bu binanın kısımları belli değildir. Ayrıca nereye ulaştığı da belli olmayıp, her bir sütun üzerinde bir taş vardır ve üzerinde cariyeye tasviri bulunur ama tıpkı taş gibi görünür.

Kirmanşah'taki Hırsızlar Sarayı'nın²⁶² yüksek kapıları, içinde demir olmayan siyah taşlardan sağlam sütunları vardır. Farslılar bu sütunlardan daha güzeli ve muhteşeminin olmadığını söyler.

Sence Köprüsü (Kızılın Köprüsü)²⁶³ Rum yapılarından. Bu isimle anılan büyük bir nehir²⁶⁴ üzerine kurulmuştur. O nehre girmek mümkün değildir. Çünkü dibinde akıcı bir kum tabakası vardır bu yüzden bir insan nehre adımını atarsa akıp gider. Bu köprü Hısn-ı Mansur (Mansur Kalesi)²⁶⁵ ve Diyarbakır'ın Keysum toprakları arasındadır. Duvarları arası 200 adım olan birde kemer vardır. Yapı taşının uzunluğu 10 zira, yüksekliği de 5 ziradır.

[Mısır'daki Yapılar:]

Mısır'daki en eski yapılardan biri, Mısır yöneticilerinden (Melik) I. Duluke'yi imgeleyen "Yaşlı Kadın Duvarı"dır. Bu duvar el-Ariş'ten,²⁶⁶ Asvan'a kadar olan bölgeyi kaplamaktadır. Bu duvar için Kıptiler tarafından, Allah Teâlâ'nın firavun ve

---

²⁶⁰ Tüster barajı.

²⁶¹ Düceyl Nehri, İbn Hurdazbih'in eserinde de nehir olarak kullanılmaktadır. Dicle'nin bir koludur (İbn Hurdazbih, *Yollar ve ülkeler kitabı*, Türkçe terc. Murat Ağarı, İstanbul 2008, s. 23, İbn Hurdazbih, *el-Mesaliku'l-memalik*, ed. M.J De Goeje, Leiden 1967, s.7).

²⁶² Kirmanşah metinde "Kırmis" olarak geçmektedir. Kirmanşah Fars beldelerinden biridir.

²⁶³ Gümüşkaya Köyü'nün 3 km. kuzeybatısında Göksu Çayı üzerindeki Göksu Köprüsü (Kızılın Köprüsü) Roma döneminde, M.S. 1-2. yüzyılda yapılmıştır. Bu köprü Samsat'ı Besni'nin Çakırhöyük Bucağına bağlamaktadır. 19. yüzyılın sonlarında burada çıkan bir itilaf nedeni ile dinamitlenerek yıkılmıştır. Köprü üç kemerlidir. Orta kemerin iki ayağı arasındaki açıklık yaklaşık 20 - 30 m. kadardır. (http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1z%C4%B1lin,_Besni#KIZIL.C4.B0N_K.C3.96PR.C3.9CS.C3.9C-25.09.2010)

²⁶⁴ Göksu Nehri.

²⁶⁵ Hısn-i Mansur (Hüsn-ü Mansûr), Adıyaman'ın eski isimlerinden biridir (Orhan Bayrak, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, Ankara 1979, s. 544). Kaynaklarda 7. yüzyılda buraya gelen Emevi komutanlarından Kays kabilesine mensup Mansur Ca'vene'ye izafetle bu ismin verildiği rivayet edilmektedir (Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IV, 1986, s. 134).

²⁶⁶ Mısırın bir liman kentidir.

kavmini boğmasından sonra, Melike'nin, diğer Kralların (meliklerin) Mısır'ı arzulamalarından korkması sebebiyle yaptırdığı, sonra neslinin çoğalması için kadınları kölelerle evlendirdiği iddia edilir. Bir başka rivayete göre ise; "Melike'nin bir çocuk doğurduğu, sonra çocuğun doğduğu yer için yıldızları izlemeye başladığı ve onu orda bir timsahın yediği ön görülünce, çocuğunu timsahtan korumak için bu binayı yaptırdığı söylenir. Sonrasında, çocuk büyüyüp genç bir delikanlı olduğunda bu olaydan haberdar oldu ve doğum yerini görmeyi arzuladı. Bu sebeple onun tahtadan bir suretini yaptırdı. Çocuk bu surete bakınca görünüşü onu korkuttu ve onu bir vesvese aldı, ardından da öldü." denilir.

[Mısır Piramitleri:]

Mısır'ın önemli yapılarından biri de piramitlerdir. Birçok piramit vardır. Ancak Nil'in yakınlarında bulunan iki piramit en büyükleridir. Onları tufandan önce Suveyd b. Sehlef b. Şerya'nın yaptığı söylenir. Ayrıca denilir ki:

"Hermes hikmetli bir üçgendir, İbraniler onu "Ahnah" diye isimlendirir. İdris (a.s) gezegenlerin hareketlerini izleyerek, tufanın olacağı kanaatine vardı ve bu piramitlerin yapılmasını, tufanla birlikte gitmesinden ve yok olmasından endişe duyulan mallar ile ilmi kitapların oraya koyulmasını emretti."

Yine denilir ki:

"Her biri 20 zira uzunluğunda olan ve taşlarla yapılan tavanı kavisli dikdörtgen binaların üzerine kapılar yapıldı. Bu kapılar taş ve demirdendir, zemberekle döner. Eğer bu kapılar kapatılırsa orada kapı olduğu bilinmez. Şark binası güney tarafında, Garb binası batı tarafındadır. Her bir kapıdan 7 eve girilir ve her ev yedi gezegenden birinin ismini alır. Hepsi de kilitlidir. Her bir evin hizasında içi boş olan altından birer put vardır. Onun cephesine dayalı bir de kitabe bulunur. Kitabe okunduğunda putun ağzı açılır, ağzında bulunan anahtarla da kapının kilidi açılır."

Yine "Kıptiler"²⁶⁷ renkli küçük piramitte mezarlar olduğunu iddia ederler. Doğu piramidinde Surid el Melik, batı piramidinde kardeşi Hercib, renkli piramitte Efruher b. Hercib in olduğunu ileri sürerler.

---

²⁶⁷ Mısır'ın yerli ve Hıristiyan halkı için kullanılan isimdir. Kıbt Mısır için kullanılan gypt (egypt) kelimesinin Arapça halidir. II. Yüzyılda bölge halkı Hıristiyan olmaya başladı. 313 yılında Roma'da yayınlanan Milan fermanı sonrasında Mısır'daki hıristiyan Kıptiler de rahata kavuştu. Ancak yine de

Sabîler bu kabirlerden birinin²⁶⁸ Şit'in yanındaki Gasim'un Mezarı, diğer mezarın Hermes'in, renkli mezarın da Sab b. Hermes'in olduğunu ve onun Sabîler'den olduğunu ileri sürerler. Sabîler orayı Hacc ederek horoz kurban ederler. Kurban edenin halinden onun ızdırabını anladıklarını söylerler. Bunun gizli kalmasını istemezler.

Akıl sahibi olan biri bu piramitleri gördü ve şöyle dedi:

“Her bina için zamandan korkulur bunun dışında, bense zaman için bu binadan korkarım.”

Ve Yemenli Fakih Ömer²⁶⁹ şu şiiri yazdı:

(Ta'vîl)

Bu piramitler için zamandan korkulmaz
Oysa dünya üzerindeki her şey için zamandan korkulur

Dostlarım dünya seması altında hiçbir yapı yoktur ki
Mükemmellikte iki Mısır Piramidi ile yarışın

Bir göz gezdir şahane yapısına
Hiçbir düşünce onu arzulamaktan geri duramaz

Ebû Tayyib el Mütenebbi, *Meâridu'l İtibâr* adlı eserde şu beyitleri ile o iki piramidi şu şekilde anar:

(Kamil)

Nerede bu iki piramidi inşa eden zat
Ne oldu kavmine, ne zaman yaşadı, nasıl öldü

---

baskı altında kalan Kıptiler, 639-642 yılları arasında Mısır Müslümanlar tarafından fethedilince Kıptiler de daha iyi şartlara sahip oldu. 1517'de Mısır'ın idaresi Osmanlılara geçince, Kıptiler bilhassa mali işlerde önemli görevlerde yer aldı. Nüfusları bugün 3 ile 8 milyon arasında olan Kıptiler merkezi Kâhirede bulunan ve başında bir patriğin bulunduğu bağımsız bir kiliseye sahiptir. Kıptiler için de Kudüs önemli bir ziyaret ve haç merkezidir (“Kıptiler” *DİA*, XXV, s. 424).

²⁶⁸ Eserde ikisi diye yazılmış, ancak dipnotta biri diye düzeltilmiş.

²⁶⁹ Ömer b. Ali b. Zeydan; Tarihçi ve Fıkıh âlimi, Şair Öl. H.569.

Sahipleri göçer eserleri kalır bir süre daha
Sonra fanilik o eserleri de yakalar ve onlarda gider arkalarından²⁷⁰

Ümeyye b. Abdulaziz'in²⁷¹ bu konudaki şiiri de şöyledir:

Hayatın için söyle, daha güzel bir manzara gördün mü?
Gördüğün onca şey içinde Mısır'ın iki piramidinden

Gökyüzüne yükseldiler ve semanın üstünden baktılar
Simak'ın en-Nesir yıldızının üstünden baktığı gibi

Yeryüzünden yükselip yüksek bir çıkıntı oluşturdular
Gerdanın üzerinde dimdik duran iki meme gibi

Başka bir şair bu iki piramit için şu beyitleri söylemiş:

Bak şu iki piramide göründüler,
Gözler için yükselerek yücelere;

Sanki geniş yeryüzü,
Aşırı ve bunaltıcı sıcaktan dolayı susamış da;

Açmış iki memesini ortada,
Ve bebeğinden ayrı kaldığı için yalvarıyor tanrıya;

---

²⁷⁰ Lübnan neşrinde bu şiirin, bu şekilde doğru olduğu yazılıdır. Şairin divanına Abdurrahman el-Berkaki tarafından yapılan şerhin 3. Cild, 13.sayfasında bu şekildedir. (Abdurrahman el-Berkaki, *El Arabî*, Daru'l-Kitâb, Beyrut 1986, III, s. 13)

²⁷¹ Yaptığımız araştırmada bu şiiri söyleyenin Ümeyye b. Abdullaziz değil, el-Hakem b. Ebû es-Salt'ın olduğu görülmüştür.

Derken kabul etmiş duasını, vermiş Nil'i rahatlatmış,
Kandırmış suya, çare olmuş ızdırabına.

Ziyaeddin el-Esir notlarında bu şehri şöyle vasıflandırır: “Diğer şehirlerden üstün özelliklere sahip iki şehre şahit oldum. Bunlar Mısır ve Savad’tır.²⁷² Onu görenin gözleri ve gönlü aydınlık olur. Hiç kimse onu tanımlayamaz ama hiçbir şekilde hakkıyla takdir edilemeyeceğini bilir. O dünyanın harikalarından biridir ve hiçbir göz ondan kalan izlenimlerini nakledemez. Zaman bu iki piramidi eskitememiştir. Onlardan her ikisine de binaların azameti ve bahçelerin genişleri bahşedilmiştir. Onlar öyle yüksektir ki bakırdan olan zirvesine kuşlar bile erişemez. İçinde 300 tane ev vardır ve hayvanlar yükleriyle birlikte piramidin içinde evden eve giderler. Evlerin pencerelerinden deniz görülür.”

Tarihçiler arasında onu kimin inşa ettirdiği hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Kimileri onu Makedonyalı İskender b. Philips’in²⁷³ yaptırdığını, kimileri de, Mısır Melike’si Duluke’nin yaptırdığını iddia eder.

Denilir ki:

“Doğu tarafında bir kitabe bulunur, bu kitabede Yunanlı Medilyus’un bu yapıyı, yıldızları izlemek için yaptırdığı nakledilir”.

Yüksekliğinin 1000 zira olduğu, üzerinde bakırdan heykellerin bulunduğu söylenir. Onlar arasında sağ elinin işaret parmağı ile güneşe ve onunla birlikte dönen feleklere doğru işaret eden heykeller varmış. Onlar arasında yüzü denize bakan heykeller de varmış. Ne zaman bir düşman olsa, geceye doğru onlardan korkunç bir ses duyulmuş, böylelikle şehir halkı bir düşmanın geldiğini anlayabilirmiş. Bir diğer heykel de, gecenin her hangi bir saatinde bir şey olursa kulakları delici korkunç bir ses çıkartırmış. Onun üzerinde bir aynanın olduğu ve ondan Konstantiniyye’in görüldüğü söylenir. İkisinin arasında deniz olmasına rağmen, Rumlar ne zaman bir ordu hazırlayacak olursa o aynadan görülürmüş.

Mesûdî söyle anlattı:

“Bu deniz feneri İskenderiye’nin ortasındadır ve dünyanın en harika yapılarından biri sayılır. İskender’den sonra Yunan Melikleri’nden biri yaptırmıştır.

²⁷² İran’da bulunan bir şehirdir.

²⁷³ Büyük İskender olarak bilinmektedir.

Onlarla Rumlar arasında denizde veya karada bir savaş çıkacak olursa bu deniz fenerinden gözlem yaparlar. Onun üzerine de şeffaf taştan bir ayna yapılmıştır ve buradan denizdeki gemiler gözetlenir. Eğer Rum gemileri belli bir mesafeye kadar gelirse ayna sayesinde gemiler görülür.

Rum Meliki Müslümanların kullandığı bu kuleden kurtulmak için Velid b. Abdülmelik'e bir oyun oynadı. Halkının ileri gelenlerinden birini ve onunla birlikte İslam'a girmeyi isteyen bir topluluğu onunla birlikte Şam'a gönderdi. Onlar Velid'e ulaştı ve Müslüman olduklarını ilan ettiler.

Sonra bu adam Şam'da bulunan hazine ve defineleri gün yüzüne çıkardı. Ardından İskenderiye'deki Deniz Feneri'nin altında İskender'in gömdüğü mallar, zahireler, silahların olduğunu söyledi. Ardından güvendiği bir grup adamı İskenderiye'ye götürerek deniz fenerinin üçte birini yıktı ve aynayı yok etti.

İnsanlar bunun oyun olduğunu anladı ve onların arasında bu hissedildi. Orayı yıktıran adam ise, kendisi için gelen gemiyle kaçtı. Sonra yıkılan alçı, tuğla gibi malzemelerle yeniden yapıldı.

Bu deniz fenerinin, 333 h. yılı itibariyle bu kitapta 230 zira olduğu yazılıdır. Eskiden uzunluğu yaklaşık 400 zira idi. Ahmet b. Tolun²⁷⁴ bu deniz fenerinin üzerine tahtadan bir kubbe inşa ettirdi. Sonra bu yıkıldı ve onun yerine Mısır Meliki Kamil zamanında bir mescit yapıldı. Sonra bozulmak ve yıkılmak üzereyken, Melik Zahir Rükneddin Ebû Bers²⁷⁵ zamanında tamir edildi ve onun vasfı üzerine bir naat söylendi:

Yanları yüksekçe durur yol gösterir gece yolcularına,
Gecenin zifiri karanlığı çökünce bir ışıktır;

---

²⁷⁴ Ahmed b. Tolun; Tolunoğulları hükümdarıdır. 220-270 h. yılları arasında Mısır ve Suriye'ye hâkim olmuştur (Neşr. dipnotu). Ahmed b. Tolun, Tolunoğulları hanedanının kurucusudur. Buhara asıllı bir Türk olan Ahmed'in babası Tolun, 816 yıllarına doğru Bağdâd'a gelmiş ve kısa sürede sarayda itibarlı bir mevkiye sahip olmuştur. Ahmed ise 835 yılı sonlarında Bağdâd'da doğmuştur. İlerleyen yıllarda Abbasi devleti içerisinde babası gibi yüksek mevkilere gelmiş, daha sonra da Mısır'da Tolunoğulları devletini kurmuştur (Hakkı Dursun Yıldız, "Ahmet b. Tolun", *DİA*, II, s. 141).

²⁷⁵ Eserin Arapça neşrini yapan Kasım Vehb, dipnotunda bunun Memlük Sultanı Zahir Rükneddin Baybars olduğunu söylemektedir. Ancak Baybars'ın ölüm tarihi 676/1277 yılına denk gelir. Mesûdî'nin ölümü 956, Gırnâtî'nin ölüm tarihi ise 565/1169'dur. Yani Rivayet edilen Baybars ise bu bilgiyi yazma nüshaları çoğaltan kişiler eklemiş olabilir. Ya da bu kişi bir başkasıdır.

Bu ışıkla huzurdan bol bir elbise giyindi de,
Dostları anmanın bir sembolü oldu;

Zirvelerindeki bir kubbeyle gölgelendirdi beni,
Dostlarımdan yıldızlar görüyorum onda;

Bir bulut sandım altımdaki denizi,
Denizin ortasına çadır kurmuşum gibi.

İskenderiye’de adı Vak (?) olan bir oyun vardı. Bu oyun çerçevesinde çeşitli yörelerden hukema toplanır, ancak birbirlerini görmezmiş.

Zülkarneyn’in İnşa Ettirdiği İskenderiye Feneri:

Alt kısmı yontulmuş taş ile kare biçiminde yapılan Fener 300 ziranın üzerindedir. Kare kısmın üstü pişirilmiş tuğla ile yapılmış olup sekiz kenarlı ve daire şeklindedir. Sekiz kenarlı dairenin üzeri de yuvarlak biçimdedir ve burası da yontulmuş taş ile yapılmış olup, her taş 200 mendir (400 rıtl).

Yukarısında, alt kısmı 7 zira olan, Çin demirinden bir ayna vardı ve onunla Rum beldelerinden gelen ve denizden çıkan her şeyi görüyorlardı. Düşmanlar İskenderiye’ye ulaşana kadar serbest bırakılıyordu. Güneş batıya doğru meylettiğinde ayna güneşe karşı döndürülürdü. Güneşten gelen aynanın ışınları gemilere ulaşır gemileri denizdeyken yakana kadar ayna gemilere doğru tutulur ve içinde bulunanlar da yanıp yok olurdu. Rumlar da, gemilerinin bu aynanın ışınlarıyla yakılmasından korunmak ve güvende olmak için haraç verirlerdi.

Amr b. As İskenderiye’yi fethedince Rumlar Araplaşmış papazlardan bir grubu göndererek tuzak kurdular. Rahipler Müslüman olduklarını açıkladılar ve Fenerin içinde Zülkarneyn’in değerli eşyalarının olduğunu iddia eden bir kitap çıkarttılar. Araplar Rumların hilelerini bilmedikleri ve fenerdeki aynanın da ne işe yaradığını anlamadıklarından onlara inandılar. Araplar malları ve hazineleri alırlarsa feneri ve aynayı yeniden eski haline getireceklerini zannettiler. Fenerin üçte birini yıktılar ama hiçbir şey bulamadılar. Bunun üzerine Rahipler oradan kaçtı, Araplar da o zaman bu

işin aldatmaca olduğunu anladılar. Sonra Araplar minareyi kerpiçten aynı şekilde yaptılar ama taştan yapıldığı gibi yükseltmediler. Tamamlanınca aynayı eskisi gibi yerine diktiler. Ama ayna paslanmıştı ve hiçbir şeyi eskisi gibi göremediler. Yakma işlevini de görmüyordu. Araplar da yaptıklarına pişman oldular ve büyük bir faydayı kaybettiler.

İnsanlar fenerin içine yerden yüksekliği 20 zira olan bir kapıdan girerler. Yontulmuş taşlardan olan bir set ile yukarı çıkılır. Fenerin kapısından girilince sağında bir kapı daha bulunur (buradan 20 zira büyüklüğünde dikdörtgen şeklinde büyük bir salona girilir). Fenerin yanından girilince başka bir kapı vardır. Bu kapı sağa ve sola açılan yollara götürür ki, orada birçok oda bulunur ve fenerin dışından bütün odalara ışık girer. Sonra tıpkı ilk salon gibi iki büyük salon ve yollar bulunur. O salonun içinde de birçok oda vardır ki o da önceki gibi bir üçüncü odaya götürür. Aynı yolla dördüncü odaya gidilir. Orada tek bir kapı vardır. Kişi ilk girdiği kapıdan tekrar çıkana dek aynen geri dönmek zorundadır, aksi halde yolu bilmeyenler kaybolur ve bu düzeni bilmedikleri için helak olurlar.

Ben 511 senesinde oraya defalarca girdim.²⁷⁶ İnsan eğer çıkarsa çıkış yolundan fenere girer ve fenerin katında yürür. Bu yapının etrafında iki kez dönünce ilk odaya benzer küçük bir oda ve odanın her köşesinde büyük bir oda bulunur ki daha önce bunu zikrettim. Bu da dünyanın harikalarından biridir. Bunların yapısı ve kapısı daha önce anlattıklarım gibidir.

[Diğer Yapılar:]

Cin, Süleyman (a.s.) için İskenderiye’de, tıpkı bu ayna gibi parlak olan yemen akiği gibi renkli kırmızı mermerlerden direklerden oluşan meclisi yapmıştı. İnsan orada baktığında berraklığından dolayı arkasında yürüyeni görebilir. Direkler yaklaşık 300 kadardır. Her direği son derece sağlam tutan 30 zira mermerden tabanı (kaidesi) vardır. Bu meclisin ortasında 100 zira uzunluğunda mermerden bir direk bulunur. 11 zirası diğer direkler gibi renklidir. Cinler, Süleyman’ın Meclisi olan bu binanın kare ve yeşil bir taştan olan tavanını kesip koparmışlardı. Süleyman’ın ölümünün gelmesiyle, onu Nil Nehri’nin Mısır’ın sonundaki bir yerine atmışlardı.

---

²⁷⁶ Bu ifade müellifin, bu kısımda anlattıklarını yaşadığını gösterir. Ancak fenerin geçmişine dair anlattıklarını orada bulunduğu sırada bölge halkından duymuş olmalı.

Tüm bunların dışında Süleyman'ın meclisinde bir direk daha vardır ki, o direk güneşin doğuşu ve batışı ile doğu batı yönünde hareket etmektedir. Bunu insanlar görür ancak sebebini bilemezler.

Aynı şekilde Konstantiniyye'de 4 direkli kayadan bir fener bulunur. Oda aynı şekilde doğu batı yönünde hareket eder ve insanlar yine onu görebilir. Kaidesi (tabanı) bir taraftan diğer tarafa doğru yükselir ve insanlar tabanın altındaki çeşitli tuğla, kerpiç ve taşlara girerler. Fener meyledince onları ezip, yok eder. Allaha başka kimse sebebini bilmez ve o fevkalade bir hikmettir.

Mısır'da Aynuşems denilen yerde, yüksekliği 100 zira olan, benekli saf mermerden yapılmış dikdörtgen bir fener vardır. Tabanın üzerinde mermerden bir insan kafasının belirli bir kısmının resmi, bu resim üzerinde de altın gibi sarı güzel bir örtü bulunur. Bir de güneşin doğduğu yere karşı, kürsünün üzerinde insan sureti vardır. Bu sarı örtünün altından bir su çıkar ve gözlerin görüşüyle 10 zira olan yere kadar bu taşın üzerine akar. Bu taşın üzerinde sudan dolayı yosuna benzer bir bitki biter. Uzakta olan onu görür, yaz ve kış bu kayadaki suyun ışıltısı devam eder. Ben defalarca onu görmüştüm. Mısır halkı, bu suyu biz yaz ve kış görmeye devam ediyoruz, hiçbir şey onu kesmez ve onu engelleyecek hiçbir şey de yoktur der. Bu da dünyanın harikalarındandır. Mısırın batı yakasında bu resme bakan, “üç yönlü dikdörtgen piramitler” diye bilinen 18 tane piramit vardır.

Fustat'ta 3 piramit olup, en büyük piramit 2000 katlıdır. Her yüzü 100 zira, yüksekliği 500 ziradır. Me'mun Mısır'a gitmiş ve onları görmüştü. Sonra taşı en yumuşak olan piramidi açtırdı. Her bir taş 30 zira olup kalınlığı 10 ziradır. Bir marangozun tahtadan küçük bir sandığı bile böyle yapıştırması, oyması, düzenlemesi mümkün değildir.

Firavun'un şehrinde, Yusuf (a.s) zamanında çevresi 3000 zira olan görkemli ve büyük bir piramit vardır. Yüksekliği 700 zira olan bu piramidin her bir taşı 50 zira olduğu için yapımında demir kullanılmamıştır. Yine Firavun'un şehrinde Musa zamanında “Heydum” diye bilinen bir piramit vardır ki, onun dışındaki ve öncesindeki tüm piramitlerden daha büyük ve görkemlidir. O tıpkı kesilmiş bir dağ gibi olan bu piramit 5 tabakadır. Üst tabakası sanki dağın üzerindeki bir kale gibidir.

Halife Me'mun'un açtığı piramit, genişliği 11 taş ile yapılmış 20 zira olan, kapısı da bulunan, kalın bir duvara sahip. Ben bu piramide girmiştım. İçindeki kubbe

dikdörtgendir, altı yuvarlak üstü büyüktür. Ortasında derinliği 10 zira olan bir kuyu bulunur, dikdörtgen biçimde olup, insanlar ona inerler. Kuyunun her tarafında dörtte bir oranında bir kapı vardır ki, bu kapı içinde Âdemoğullarının cesetlerinin olduğu büyük bir odaya götürür. Onların her birinin üzerinde yüzden fazla kefen²⁷⁷ bulunur. Bunlar zamanla delinmiş, yırtılmış ve siyahlaşmış haldeydi. Bu cesetlerin boyları bizler gibidir, uzun değildirler. Onlar hakkında; İdris (a.s) zamanında, kendilerinden sonra meydana gelecek olan Nuh (a.s) tufanından korunmak için oraya koyuldukları söylenir. Cesetlerinden ve saçlarından hiçbir şey düşmemişti (eksilmemişti), içlerinde yaşlı ve saçları ağarmış kimse de yoktu. Böyle birçok ceset vardır ki, cesetler (mumyalar) çok sağlam olup onlardan bir parça koparmak mümkün değildir. Ancak zamanla, hafiflemişler, hatta köpük gibi olmuşlardır.

Mısır topraklarında hangi hayvan olursa olsun, toprak altındaki cesetleri çürümez. Bu kuyunun içinde cesetlerle dolu 4 oda vardır. Dört cephesinin her birinden bir odaya girilir ve içlerinde sayısız yarasa ile karşılaşılır. İnsanlar o odaya, yabani kuru ot ve zifti (neft) sararak mum gibi yaptıkları meşalelerle girerler ve girdiklerinde yarasalar için bunları yakarlar. Çünkü oraya mum veya gaz lambası ile girdiklerinde yarasalar çok olmaları sebebiyle kanatlarıyla ışığı söndürür. Bunun için de kendilerini ateşe doğru atarlar. Birçok hayvan da toprağın altında gömülüdür.

Ben bir gün orada 100 ziradan fazla, kat kat dürülmüş elbiseler buldum. Bu elbiseler senelerin geçmesiyle parçalanmıştı. Yırtık olan o elbiseleri kaldırdım ve altında ketenden beyaz, sağlam alın bağları (başörtüsü) gördüm ve onların içinde kırmızı ipekten nişanlar da vardı. Onun içinde ölü bir ibibik vardı, ona hiçbir şey olmamış ve tüyleri de dökülmemişti, sanki şimdi ölmüş gibiydi.

Piramitte bulunan kubbede bir kapı vardır. O sanki üzerine su dökülen bir el değirmeni gibi hareket eder, üzeri görünmez, merdiven de yoktur. Genişliği 5 kulaçtır ve Me'mun zamanında çıkıldığı söylenir. Oradan küçük bir kubbeye gitmişler ve orada zümrüt benzeri yeşil renkli taştan İnsan sureti bulmuşlar. Bu taşı çıkarıp kapalı halde Me'mun'a götürmüşler. Onu açınca Âdem'in (a.s) cesedini bulmuşlar ki, cesedin üzerinde de kıymetli taşlarla süslenmiş altından bir zırh, zırhın üzerinde de kıymeti olmayan bir kılıç temreni varmış. Başında ise tavuk yumurtası gibi, kırmızı bir yakut

---

²⁷⁷ Ebû Hâmid, Mumyaları sardıkları bezin kat kat olmasından bahsetmektedir.

varmış ve sanki lamba ve ateş parçası gibi ışık veriyormuş. Me'mun onu alıp, şöyle demiş: Bu dünyanın 1000 senelik vergisinden daha değerlidir. Ben içinden ölü çıkartılan bu putu Mısır Meliki'nin evinde, kapının yanında görmüştüm. Bu Sultan'ın evinde, h. 511 senesindeydi.

Yukarı Mısır'da Akhmim (Ahmim)²⁷⁸ adı verilen bir şehir vardır. Akhmim Mısır Meliki Kıpti b. Hâm'ın kardeşi olup şehir onun adı ile anılmıştır. Orası da dünyanın harikalarından olup yontulmuş kaya ile inşa edilmiştir. Onun dört kapısı vardır ve insan bir kapısından girerse, yontulmuş kaya ile yapılmış kare bir evele karşılaşır. Onun da dört kapısı vardır. Hangi kapıdan çıkarsa yine aynı şekilde dört kapısı olan bir ev bulur. İnsan birinden diğerine binlerce eve girip çıkar. Bu evlere ne güneş ne de ay ışığı girer, hatta şehirden çıkıncaya kadar sadece girdiği kapıdan gelen haricinde ışık olabilecek hiçbir yer yoktur. İnsanlar oraya, nasıl girip çıkılacağını bilen yerli halkıyla beraber girerler ve yanlarına meşale, kandil, lamba, ateş alırlar. Duvarların içinde bulunan merdivenler ile bu evlerin yukarısında hacmi, şekli, genişliği, uzunluğu oda gibi olan başka evlere çıkarlar. Orada kimse oturmaz ve herhangi bir şeyin yetiştiği bilinmez. Allahu Âlem.

Musa (a.s) zamanındaki Firavun'un sarayında içinde insanoğlunun ondan daha güzel bir şey görmediği feleklerin ve yıldızların resimlerinin olduğu buza benzer, kayadan büyük bir ev gördüm.

Mısır ve diğer yerlerde taştan yapılmış daha birçok yapı ve harika eserler vardır ki, sayılması mümkün değildir ve biz bunlardan çok az kısmını anlattık.

Şam'da kayadan direkler üzerinde Ba'lebek Kalesi²⁷⁹ vardır ki, her direk dağ parçası gibidir. Onun üzerinde dikdörtgen taşlarla bina edilmiş kale yer alır. Taş, aşağı yukarı 100 ziradır ve havaya doğru yükselir. Onu Süleyman'ın (a.s) cinleri yapmıştır.

---

²⁷⁸ Akhmim, (Arapça: اخميم, Eski Mısırca: *Khent-min*, Kıptice: *Khmin*), orta-güney Mısır'da bir kenttir. Mısır'ın Sevhaç ili sınırları içinde yer almaktadır. Nil ırmağının doğu yakasında, Sevhaç kentinin 6-7 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Nüfusu 2008 yılı tahminlerine göre 100.000'den fazladır. Akhmim kenti Eski Mısır döneminde Ipu, Apu ya da Khent-min adları ile bilinmekteydi. Yukarı Mısır'ın dokuzuncu nomesinin başkenti idi. Hristiyan Kıpti zamanlarında şehir Khmin ya da Shmin olarak anılmaktaydı. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmim> - 10.08.2010).

²⁷⁹ Ba'lebek, Lübnan'ın Bikā vadisine kurulmuş tarihi bir şehirdir. Denizden 1800 m. Yükseklikte, Beyrut ile Şam'ı Humus'a bağlayan demiryolu üzerinde bulunup, Beyrut'a 86 km. mesafededir. Şehir Helenistik devirde "Heliopolis" adıyla anılmıştır. Hz. Ömer devrinde İslam topraklarına katılmıştır. 1182-1230 yılları arasında Selahaddin Eyyubi'nin yeğeni Behram Şah'ın idaresinde kalmıştır. Yavuz Sultan Selim zamanında ise Osmanlı yoprağı olmuştur. 1831 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından zapt edildiyse de Osmanlı tekrar hakim oldu. 1898-1905 yıllarında Almanlar

Tedmür'de de harika yapılar ve işler vardır.

Bir başka şehir olan Hums'un meskûn bölgesinin altındaki binalar, evler, odalar, mahzenler; her taraftan akan sular dünya harikalarındandır. Bunu bana oraya gidip bunları görenler anlattı.

Havran'da²⁸⁰ Luca²⁸¹ (sığınak) denilen büyük bir şehir vardır. Oradaki binaları tasvir etmek çok zordur. Her ev yontulmuş taştan yapılmıştır. Kapıları, tavanı, odaları yontulmuş taştan olup hiç kereste kullanılmamıştır. Zira o evleri kereste ile sağlam yapmak mümkün değildir. Her evde bir kuyu ve değirmen vardır ve evler birbirine bağlı olmayıp münferit haldedir. Kasaba halkı, batılılardan korktuklarında kale gibi olan bu evlere girerler. Her insanın bir evi olup, tüm ailesini, atlarını, koyunlarını, ineklerini içine alır ve kapısını kapatır. Kapısının arkasında ise bir taş vardır ve çok sağlam olduğundan açılması mümkün değildir. Bu taş, mermerden daha sağlam olan bir kayadandır.

Orada 200 binden fazla evin olduğu söylenir. Ben bunu Havran halkından duymuştum. Onları kimin yaptığı bilinmiyor. Araplar orayı Lucat (sığınak) diye isimlendirir, çünkü korktuklarında oraya girerler.

Bağdâd'ta Akrakuf denilen, kamış ve kerpiçle yapılmış bir tepe vardır. Akrakuf, Sam b. Nuh'un çocuklarından olan büyük bir kraldır. Ben, bu tepenin birçok harikası ve sayılamayacak hazinelerini anlatmayı bırakıyorum ama detaylı bir şekilde anlatmak doğru olurdu. Fars kralları onu yıkmak için niyetlenmişti ancak buna güç yetirememişlerdi. Kim orayı yıkmaya niyetlendiyse Allah onu bu işten uzaklaştırdı ve onu korkuttu. Böylece kimse onu yıkmaya kalkışamaz oldu. Bunu inkâr etmemek gerekir, çünkü her malın bir sahibi vardır ve onu sahibinden başka kimse alamaz.

Ben bu durumun aynısıyla karşılaşmıştım. Mağrib'te bizim bir köyümüz vardı. Orda evler ve bahçeler bulunurdu. Bizim ilkbahar, yaz ve sonbaharda oturduğumuz eve yakın, yolun ortasında boş bir bahçe vardı. Bahçede 5 zira ölçüsünde beyaz bir bölüm vardı. 2 zirası sanki kireç taşından gibiydi. Biz ona Kenz (hazine) ismini vermiştik. Bu isim Müslümanların oraya sahip olmasından sonra yaygınlaşmıştır.

500 sene önce, bir sene çok şiddetli kar yağmış. Dediler ki:

---

tarafından önemli kazı çalışmaları yapılmış ve sonraları Lübnan tarafından müze-şehir olarak restore edilmiştir. (İdris Bostan, "Ba'lebek", *DİA*, V, s. 9).

²⁸⁰ Havran, Güneybatı Suriye ve Ürdün'ün kuzeyinde bulunan dağlık bir bölgedir.

²⁸¹ Orası taşlık bir bölgedir. Taş yapıların olduğu köylerden oluşur, şehir değildir.

“Buraya geceleyin bir kabile geldi ve bu yeri kazdılar. Sonra uzunluğu 5, genişliği 2 zira olan üzeri levhali, mermerden bir sanduka buldular. Onu açtılar ve içindekini aldılar. İlbahar olunca kazılan yer ortaya çıktı. Karlar eridiğinde biz de hayret içinde kaldık, çünkü şüphesiz onun içinde mal vardı.” Allahu Âlem. Ancak, her definenin bir sahibi vardır ve onu sahibinden başka kimse alamaz.

Dünya harikalarından biri de kerpiç ve kireçten yapılmış olan Kisra'nın oturma odasıdır. Genişliği 36 adım, uzunluğu 34 adım, en yüksek yeri 70 ziradır. En yüksek şerefesi 150 ziradır. Tepesi yarılmıştır. Peygamber'in (s.a.v) doğum gününde 14 şerefesi yıkılmıştır.

514/1120-21 yılında Ebher şehrine gidip, Kadı İmam Yesr Ata b. Nebhan'ın yanına vardım. O Şeyh İmam b. İshak Şirazi'nin arkadaşlarından. Âlim, salih, kerim ve ahlaki meziyetlere sahip biridir. Bize bir gün dünyanın harikalarından bahsetti ve dedi ki:

“Yeryüzümüz de şahit olunmayan ilginçlikler vardır. Evşan isimli bir kalemiz vardı. Rüstem dağı denilirdi. Orada Gad denilen bir de mağara ve üstünde de testi ağzı gibi bir delik vardı. İnsan o mağaraya girdiği zaman bu delikte sayısı 15 olan dal alameti bulur (kimse onun hangi iple bağlandığını bilmez). Bu bağ çözüldü mü hiç kimse onu eskisi gibi bağlayamaz. İnsan bu demeti alıp onunla oradan çıkınca başka bir demet düşer. Bin kez daha demet alıp mağaradan çıkarsa yine bir başkası düşer.”

“Bu haber anlaşılır değil, bana bu demeti ver ve el yazınla bu anlattığını yaz.” dedim.

Allah razı olsun, dediğimi yaptı. Onun yazısı yanımdadır. İmamların büyüklerinden bu dalları görüp duyanlar bir tane kalana kadar onları aldılar. Bende kalanı da önem verdiğim biriyle paylaştım. İpi de o aldı.

Kadı Ebû Yusuf, bunun sûfi kerametlerinden biri olduğunu söylemişti. Çünkü bu dallar sadece âşıkların sayesinde düzelir. Ebher şehrindeki her tekkede ve çevresinde bu demetlerden çok bulunur. Bu demetler de dünyanın harikalarındandır.

Bu mağara yüksek bir dağdadır ve tamamı bir kayadandır. İnsan bu mağaraya ulaşmak için bir yol bulamaz. Nereden kazıldığı ve nasıl kazıldığı da bilinmez. Kanaatimce bu Süleyman (a.s) cinlerinin işidir.

Erdebîl'in meydanında siyah bir taş gördüm ki, onda çeliğin tını (sesi) vardır ve çelik gibidir. Kurşun kalenin mihengi gibi mihengi vardır. Üzerinde inek sureti olan bu

taş 200 minneden fazladır. Özelliği, yağmur durduğunda onu tekerlek yapıp Erdebîl'e sokmalarıyla yağmurun tekrar yağmasıdır. Onu çıkartana kadar da yağmur yağmaya devam eder, çıkarttıklarında ise yağmurda durur. Bu da dünya harikalarındandır. Allahu Âlem.

Derbend²⁸² kapılarından birinde Taberistan²⁸³ denilen bir millet vardır. Orada 24 yerleşim yeri (boy-kabile) ve her yerleşim yerinde (boy) Emir gibi olan Serhenkler (çavuşlar) bulunur. Onlar Müslüman'dır ve Mesleme b. Abdulmelik zamanında Müslüman olmuşlardır. Hişam b. Abdulmelik hilafeti üstlenince birçok fetih gerçekleştirdi ve onun eliyle birçok millet İslam'a girdi. Onlardan bazıları şunlardır: Kazan, Fiylan, Kazak, Zaklan, Gamik, Derha. Onlar içinde de yetmiş millet bulunur ve her milletin lisanı vardır. Mesleme, Musûl, Dımaşk, Humus, Tedmur, Haleb ve diğer Şam topraklarından 24.000 Arab'ı Derbend'e yerleştirdikten sonra oradan çıkmak isteyince Taberistan (Taberistan) halkı ona şöyle dedi:

- Ey Emir, senin bizden ayrılmanla bu ümmetin dönmesinden ve bizi mutsuz etmelerinden korkuyoruz.

Bunun üzerine Mesleme kendi kılıcını çıkardı ve şöyle dedi:

- Kılıcımı burada aranızda tutun. O yanınızda olduğu sürece bu millettten hiç kimse irtidat²⁸⁴ edemez.

Sonra onun kılıcı için taştan mihrap gibi bir yapı inşa ettiler. Kılıcı da onun içine yerleştirdiler. O hala ayaktadır ve insanlar onu ziyaret ediyorlar. Oraya kış günü gitmeye niyetlenen kişinin mavi veya diğer renkte elbise giymesine engel olunmaz, ama hasat mevsimi ise orayı ancak beyaz elbise ile ziyaret ederler çünkü beyaz dışında bir

---

²⁸² Dağıstan'da Hazar Denizi'nin kuzeybatı sahilinde bulunan tarihi bir şehirdir. Eski kaynaklara ve tarihi bulgulara göre kuruluşu İlkçağ'lara kadar dayanır. İlk yerleşme yerinin Hazar Denizi ile Büyük Kafkas Sıradağları'nın arasında bulunan bir kale olduğu sanılmaktadır. Burası V-VI. Yüzyıllarda Sâsâniler tarafından kale-şehir haline getirilmiştir. Sonra bölgeye 650'li yıllarda Araplar hakim olmuşlar onlardan sonra ise 1222'ye kadar bölgede Selçuklular hakimiyet kurmuşlardır. Selçuk ve Oğuz akınları sırasında bölgeye Türk boyları yerleşmiş ve Selçukluların siyasi üstünlüğünü tanımışlardır. Sonrasında ise Osmanlılar ve Safeviler tarafından zapt edilmiştir. (Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Derbend", *DİA*, IX, s. 164).

²⁸³ Metinde Taberistan diye geçmektedir. Ancak burası Taberistan olmalıdır. Taberistan ise, Araplar tarafından Elbruz Dağları'nın kuzeyine, İran'ın Mâzenderân eyaletine verilen isimdir. Bu ülke (vilayet) Müslümanların fethi sıralarında babadan oğla intikal eden bir yönetim ile idare ediliyordu ve bu yöneticiler bir çeşit ordu kumandanlarıydılar. Bir süre sonra Müslümanlar tarafından hakim olundu. Sonrasında ise Selçukluların hâkimiyetine geçti (Cl. Huart, "Taberistan", *İA*, XI, s. 598).

²⁸⁴ Dinden dönmek manasında kullanılmaktadır.

elbise ile ziyarete gittikleri zaman yağmur yağar ve mahsulleri ve meyveleri mahveder. Bu onlarda ayrıntılı olarak bilinir.

Derbend'in yakınlarında büyük bir dağ vardır ki, onun eteğinde iki yerleşim yeri bulunur. Onların birinde “zırh yapıcılar” manasında, Zerih Karan²⁸⁵ denilen bir millet yaşar. Savaş için zırhlar, miğferler, kılıçlar, mızraklar, oklar için yaylar, oklar, hançerler ve bakırdan çeşitli aletler yapıyorlar. Kadınları, çocukları, kızları, köleleri, cariyelerinin hepsi bu sanatı icra ederler. Onların ekini ve bahçeleri yoktur, çoğu mala mülke sahip bu insanlara dünyanın çeşitli yerlerinden insanlar yanlarında nimetlerle birlikte gelirler. Dinleri yoktur ve cizye vermezler. Eğer onlardan her hangi bir erkek ölürse, onu erkeklerin yerin altındaki evine teslim ederler. Kemiklerini çıkartıp etlerini kemiklerinden sıyırlar ve siyah kargalara yedirirler. Yaylarla başlarında durup, başka kuşların onun etinden yemesine engel olurlar.

Eğer ölen kadın ise, onu yerin altındaki erkeklere teslim ederler. Etini kemiğinden ayırıp çaylaklara yedirirler, oklarla başında bekleyip çaylak dışındaki kuşların kadının etini yemesine engel olurlar.

Emir (isfehsalar) Abdülmelik b. Ebû Bekir'e Derbend'de dedim ki:

- Bu milleti Müslüman olmadan, vergi (cizye) almadan nasıl bırakıyorsunuz?
O da; “Bu Melikler'in kederidir” dedi.

Derbend Sahibi (Valisi) Emir Seyfettin Muhammed b. Halife es-Sülemî'yi (Allah ona rahmet etsin) görmüştüm ve o da bana saygı ile hürmet etmişti, Allah da karşılığını ona versin. Bana şöyle buyurdu ve ben çıktım:

“Türkler ve diğerleri toplandılar ve Emirleri Derbend halkından ayrıldı. Kazan ve Gaylan halkı ile onların dışında milletler de dağlardan geldiler. Bizim askerlerimiz deniz gibiydi. Hisar ve kalesi olmayan o iki köye ilerledik. Sonra girişleri kapattılar. Ben oraya giren ilk kişiydim. Ardından yerin altından üzerlerinde silahı olmayan bir grup insan çıktı ve durdu. Sonra elleriyle dağlara doğru işaret ederek anlamadığım bazı şeyler söylediler. Sonra yerin altına doğru kaybolup gittiler. Hemen sonrasında üzerimize şiddetli rüzgâr esti ve azametli bir kar yağdı. Öyle ki; bu musibetten dolayı

²⁸⁵Zerih Karan: Krachkovski bunun bugünkü Kubaçiler olduğunu söyler. (Krachkovski, a.g.e., s.297). Kubaçi yerleşim yeri Dağıstan'dadır. Üç bin yıldan uzun bir tarihi vardır. Altın, gümüş, bakır, demir ve çelik işleme de usta Kubaçinler'in sanatlarında tanınmışlıkları Kafkasya, Ortadoğu ve Avrasya sınırlarının en uç noktalarına kadar gitmektedir. Kubaçili ustaların kuyumculuk, silah imalatı gibi becerilerinin tarihin bazı dönemlerinde endüstriyel üretime dönüştüğü de bilinmektedir.

(<http://www.tr.kafpedia.org/index.php?title=Kuba%C3%A7i> – 10.07.2010).

hiçbir şey göremiyorduk. Sema, sanki üzerimize kar ve soğuk olarak düşmüştü. Bizler nereye gideceğimizi bilemez bir halde oradan ayrıldık. Güçlü süvarilerle zayıf süvariler çarpışarak birbirimizi katlettik. İnsanlar ve atları yerlere düşüyor, ayakta olanlar onları eziyor, yerde olanlar ölüyordu. Tanımadığım birinin okuyla sol omzumdan vuruldum. Ok koltuk altımdan çıktı. Neredeyse ölüyordum, oradan fersahlarca uzaklaşana kadar tutundum. Sonra kar, rüzgâr, soğuk üzerimizden çekildi. Birçok asker kaybettik. Oku omzumdan çıkarttım ama onun yüzünden dört ay hasta kaldım. Onlardan bir ekmek bile almaya gücümüz yetmedi ve bir kişiyle bile savaşamadık. Ölülerin kemiklerini çıkaran bu insanların kesinlikle sihirleri vardı ve torbalarında ölülerinin kemiklerini taşıyorlardı. Zenginlerinin torbaları Rum işlemeli ipeğindendi. Köle ve cariyelerin ise, pamuk ve onun benzeri kumaşlardandı. Torbalarını evlere asıp, her torbanın üzerine sahibinin ismini yazıyorlardı. Bu, çok ilginç bir şeydi.”

Hârezm yakınlarında üzerinde kaleler olan büyük bir dağ vardır ve bu kalelerde yerleşkeler bulunur. Bu dağ çok büyük olup, küffar ülkesinden Belhşan’a (Belh) doğru uzanır. Hârezm’in yakınlarındaki bu dağda patika yollar ve üzerinde kubbe bulunan bir tepe vardır. Tepedeki kubbenin dört büyük kapısı vardır. Sayıları hesap edilemeyecek çoklukta birbiri üzerine dizilmiş, kırmızı altınla bezenmiş tuğlalardan oluşan bu kubbeye benzer yapı, dağın üzerinde olup, üst kısmının göz kararıyla 5 zirası altınla kaplıdır. Üzerinde altın bulunan bu tepede durgun su bulunur, kar ve yağmurdan başka hiçbir madde yoktur ve onun üzerinde köpük gözükür. O suya giren kimse geçmeyi başaramaz, oraya karışır ve batar, çıkmayı da başaramaz. O suya kayık da atılsa o da batar, her ne koyulursa gider ve çıkarmaya kimsenin gücü yetmez.

Gazneli Mahmud oraya gitmişti ve 3 sene orada kaldı, köy-kasaba (rustâk/rastîk)²⁸⁶ ile Hârezm halkı ve askerlerinden kimseyi oraya bırakmadı. Yalnızca oraya toprak, tahta, şeker kamışı, taş, kayık taşıyanların gitmesine izin verdi ama onlar da o suda boğuldu. Mahmud ise oradan ayrıldı. Bu da dünya ilginçliklerinden biridir.

Hazar ve Türk topraklarıyla, Saksın’dan (Saksin) Hârezm’e üç defa geçtim. Bu topraklarda da harika ve ilginç şeyler gördüm. Hârezmşah bu topraklarda 40 sene

²⁸⁶ Bu kelimenin, eserin sonunda yer alan “*Gırnati’nin Asya ve Avrupa’ya Seyahatleri*” başlıklı ek kısmının 38. bölümünde ki kullanımını dikkate aldığımızda Murat Ağarı’nın da belirttiği üzere “köy-kasaba” anlamına geldiğini görürüz. (İbn Hurdazbih, *Yollar ve ülkeler kitabı*, Türkçe terc. Murat Ağarı, İstanbul 2008, s. 12). Ayrıca, Yakut el-Hamevî bu kelimenin Kirman’ın nahiyelerinden olduğunu belirtmektedir. (Yakut el-Hamevî, *Muaccemu’l Buldan*, III, s. 43). Biz bu kelime için “kasaba-köy” ifadesinin yanı sıra “rustâk/resâtîk” kelimesini de parantez içinde kullanmayı uygun gördük.

hüküm sürdü ve birçok kez hilelere uğradı ama hiçbirisi başarılı olmadı. Bazı Hârezm âlimleri bu hadiseleri bana anlattı. Dediler ki:

“Köylü-kasabalı (rustâklı) bir adam Hârezm’e geldi ve yanında mücevher kutusu ile girdi. Çıkışından hiç kimsenin görmediği eşsiz bir zümrüt çıkarttı. Kuyumcular onu Hârezmşah’a götürdü ve sonra; “Efendimiz bu, köylünün getirdiği mücevherdir ve bize bu dünyada yeter” dediler. Hârezmşah onu sorduktan sonra köylü-kasabalı adamla muhabbet kurdu, ona iyi davrandı, başışta bulundu ve kalbini hoş etti. Sonra taşı nereden bulduğunu sordu. Adam; “Bakmak için o altının toprağına gittim ve bu taşta benzer, taştan yapılmış yeşil bir kubbe gördüm. İçine girdim ve içeride büyük bir kabir, üzerinde ise taştan yapılmış bir mezar ve bu çıkıya benzer levhalar gördüm. Mezarın üstünde büyük taşlar ve başka şeylerde vardı. Ama ağırlıkları sebebiyle yalnız başıma onlardan birini taşıyamadım. Bu getirdiğimden başka hafifini bulamadım. Ne olduğunu bilmeden onu getirdim ve kubbenin kapısına işaretler koydum. Her kapının yanından üçer taş topladım” dedi. Hârezmşah ve arkadaşları kalktı, köylü de onları oraya götürdü. Oraya ulaştılar ve adamın söylediği gibi alametleri gördüler ama kubbeyi göremediler. Hârezmşah; ‘Bu cinlerin işidir, Allah (Azze ve Celle) takdiri yerine gelene kadar bu malları onlar vasıtası ile korur.’ dedi.”

Bu da dünyanın ilginçliklerindedir. Dünyada ne garip olaylar vardır. Ulaşamadıklarımızın ve işitmediklerimizin içinde zikrettiklerimiz akıl sahipleri için yeterlidir.

Hamd olsun O’nun nimetlerine, güzelliklerine, faziletlerine.

ÜÇÜNCÜ BÂB

Denizler ve Deniz İçindeki İlginç Hayvanlar

Denizdeki Balina ve Katran (Zift) ile Adalarda Bulunan Petrol ve Ateş:

Bahru'l-muhît (Pasifik/Büyük Okyanus) Dünya'nın etrafını sarar ve yeryüzü deniznin ortasında, tıpkı göldeki bir top gibi durur. Bahru'l-zulûmât (Atlas Okyanusu) olarak bilinen Bahru'l-esved'e (Atlas Okyanusu) gemiler giremez. Hint Denizi, Çin Denizi, Kulzüm Denizi²⁸⁷, Rum Denizi, Lazkiye Denizi²⁸⁸ ve Fars Denizi Bahru'l-zulûmât'ın birer körfezidir. Bunlardan bazıları Basra'ya, Abbadan'a, Siyraf'a, Kirman'a, Bahareyn'e, Deybul'e, Serendib ve Sulyan'a kadar uzanır.

Bütün bu zikrettiğim ve zikretmediğim denizler Bahru'l-muhît (Pasifik Okyanusu) denilen Bahru'l-esved'in birer uzantısıdır. Yalnız, Hazar Denizi, Hârezm (Havarizm), Ahlat, Ermiye Denizi ile Bakır Şehri'nin bulunduğu deniz ve diğer bazı küçük denizlerin Bahru'l-esved (Atlas Okyanusu) ile bir bağlantısı yoktur. Bundan dolayı bu denizlerde ada falan yoktur. Bunlar nehirlerin oluşturduğu denizlerdir ve en büyüğü Hazar Denizi'dir. Rum Denizi'nin çıktığı Bahru'l-esved (Karadeniz)²⁸⁹ ile arasında, genişliği 3 fersah, uzunluğu 20 fersah olan bir boğaz vardır. Allahu Âlem. Bu denizde güneşin doğuşu sebebiyle Med-Cezir görülür.²⁹⁰ Bahru'l-esved kabarır ve bu boğazdan Rum denizine dökülür.

Rum Denizi dolduğunda, buradan taşarak Konstantiniyye'nin arkasına doğru, aylarca sürecek bir mesafeyi öğle vaktinde bir saatte alarak yakınındaki denizlere ulaşır. Güneş gökyüzünü ortaladığında sular Yeşil Deniz yani Rum Denizi'nden, Bahru'l-esved'e doğru geri çekilmeye başlar ve bu güneş batana kadar sürer. Akşam vakti iki deniz de aynı seviyeye gelir. Sonra Bahru'l-esved tekrar yükselerek gece yarısına kadar Rum denizine dökülmeye başlar. Gece yarısından itibaren de yine sular Bahru'l-esved'e

²⁸⁷ Kulzüm, Kızıl Deniz'in eski adıdır.

²⁸⁸ Akdeniz'e verilen isimdir.

²⁸⁹ Bu paragrafta kullanılan Bahru'l-esved, Karadeniz'i ifade etmektedir. Bunu cümlemin devamında Konstantiniyye Şehri'nin adının geçmesinden anlıyoruz.

²⁹⁰ Piri Reis de *Kitâb-ı Bahriye* isimli eserinde med-cezir (gel-git) olayını şiirsel bir dil ile çok güzel biçimde anlatmıştır. (Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, İstanbul 1973, s. 31).

doğru geri çekilir. Bu Med-Cezir gün içinde ikişer kez olmak üzere dört defa tekrarlanır. Bu Aziz ve Âlim'in takdiridir.

Aleyhisselam'a Med-Cezir'in ne olduğu soruldu, o da; “ Denizin Kamus (Okyanus) Melik'i ayağını suya koyduğunda deniz taşar, ayağını çıkardığında deniz boşalır.” dedi.

Bahru'l-esved'e (Karadeniz) kara dememizin sebebi, bakıldığında gözümüze mürekkep gibi siyah görünmesidir. Hâlbuki o da diğer sular gibi renksizdir. Birisi eline aldığında bunu anlayabilir. Ama tuzluluğu diğerlerinden fazladır. Bu su Rum Denizi'nde bakır pası gibi yeşil renkte görünür. Bu değişikliğin sebebini Allah bilir.

Hind Denizi'nde de kan gibi kırmızı, altın gibi sarı, süt gibi beyaz, Nil gibi mavi körfezler vardır. Bu suların diğerlerinden bir farkı yoktur, renk değişimine neyin sebep olduğunu yalnız Allah bilir.

Bahru'l-esved'den çeşitli büyük balıklar çıkar. Allah bu balıkların peşine yırtıcı büyük denizaslanlarını salar ve onlar balıkları kovalar. İnsanlar da bir tanesi 100 minne ya da daha fazla gelen çeşitli büyük balıklar kaçışırken onları boğazda avlar. Eğer Allah (Azze ve Celle) denizaslanlarını onların üzerine göndermesin, bu büyük balıkları kovalamak ve avlamak imkânsızdır.

Allah, Bahru'l-esved'de bulunan dağ gibi balıkların peşine onlardan daha büyük bir balık salar (onları yemek için). Bu balıktan kaılan diğer büyük balıklar boğazdan geçer ve onların peşinde olan bu balık gövdesinin büyüklüğünden 3 fersah genişliğindeki bu boğazdan geçemeyip Bahru'l-esved'e geri döner.

İki denizin birleştiği bu boğazda bir geminin içindeydim. Tam o sırada denizden dağ gibi büyük bir balık çıktı ve öyle bir çığlık attı ki, daha önce ondan daha vahşî ve kuvvetlisini görmemiştim. Ben ve diğerleri yüz üstü kapaklandık, neredeyse korkudan kalbim çıkacaktı. Sonra balık kendini denize bir bıraktı, bir anda denizin dalgaları büyüdü, öyle ki, boğulmaktan korktuk. Neyse ki Allah bizi kurtardı. Balıkçıların bu balığı “deniz katırı” diye isimlendirdiğini duydum.

Yine denizde kafası, sırtı ve kuyruğu su üstünde görünen dağ gibi bir balık gördüm. Başından kuyruğuna kadar testere dişleri gibi kemiklerle kaplıydı ve aramızda 1 fersahtan fazla mesafe olmasına rağmen her bir diş (sırtındaki testere ağzı gibi olan çıkıntılar) 2 ziradan büyük görünüyordu. Tuzcuların o balığa “testere” dediklerini duydum. O balık eğer yanlışlıkla bir gemiye çarpacak olsa gemiyi ikiye bölebilir.

Bu denizde amberle beslendiği için adına “Amber Balığı” denilen bir balık yaşar. Amberler, Bahru’l-zulûmât’taki (Atlas Okyanusu) dağların ağzında bulunur ve bu balık onları yer. Bunun gibi bir başka balık da yoktur. Allah insanlara bu amberden ihsan etmek istediği zaman, ondan daha büyük balıkları amber balığının üzerine salar ve o amber balığını Bahru’l-esved’den çıkartır ve kovalayarak Rum Denizi ve körfezlerine kadar peşi sıra gider. Amber balığı da kendini suyun sığ olduğu yerlere kendini atar ama orada da kımıldayamaz. İnsanlar da gemileriyle (tekne) ona doğru yaklaşır ve karnını yararak içinde kalan -deniz hayvanlarının yemediği- amberi alırlar. Bazen de denizdeki dağların ağzında biriken amberi güçlü bir dalga karaya doğru savurur ve kimi zaman bu savrulan parçaların biri 1 kantar²⁹¹ civarında gelir. Bunun amber balığının karnından çıkandan daha güzel koktuğu söyleniyor. Allahu Âlem.

Allah, Bahru’l-esved’de adına uzunluğundan dolayı “minare balığı” denen çok büyük bir balık yaşatır. Bu balık geminin yanına yanaşıp denizden çıkar ve kendini koca gemiye bırakarak gemiyi parçalar. Gemide olan herkesi öldürür. Eğer gemide olanlar onun gemiye atlamasından önce fark ederlerse, bağırlar, tekbir getirirler, ayaklarını yere vurarak ses çıkarırlar, borazan öttürürler, kova ve musluk taşları ile tahtaları birbirlerine vurarak değişik sesler çıkartırlar. Sonunda bu sesleri duyarsa ürküp kaçır. Allah da fazlı ve ihsanıyla belayı onlardan defeder. Bu denizde bir benzeri olmayan nice hayvanlar yaşar.

Bir gün denizde bir kayanın üzerinde ayaklarımı denize doğru uzatmış otururken siyah benekli sarı bir yılanın kuyruğunu gördüm. Ayaklarımı yakalamak istiyordu, hemen ayaklarımı çektim. Yılan taşın altından kafasını çıkardı ve aynı tavşan kafası gibiydi. Hançerimi çıkarıp kafasına saptırdım, o da kafasını hemen taşın altına soktu. Sonra hançeri iyice kavradım, ama onun işini bitirmeye güç yetiremedim. Ne kadar hançeri yitip çektiysem de başaramadım. Hemen hançerimi iki elimle sıkıca tuttum ve onu taşa yapıştırarak bir şey keser gibi ileri geri sürttüm. Ardından hançeri bıraktım. Sonra taşın altından kafası bir tane olan beş yılan çıktı. Çok şaşırdım ve oradakilere bu yılanın ismini sordum. Dediler ki: “Bu yılanların anası olarak bilinir.”

Sonra çeşitli hikâyeler anlattılar. Yılan insanları yakalayıp ölene kadar suda bekletip sonra onları yermiş. Her yılan 20 ziradan daha fazla büyüyüp kocaman olana

---

²⁹¹ 1 kantar = 56.320 kg’dır.

kadar denizde balık tutup yermiş. Sonra gemileri ters çevirip yiyebildiği kadar insan yiyormuş ve demir bile onu durduramıyor, tesir etmiyormuş.

Sonra bu yılanlardan birinin yanındaki bir çocuğun oltasına takıldığını gördüm. Çocuk onu sudan çıkarttı ve çok ilginç bir manzaraya şahit oldum. Arka deliğinin olması gereken yerde başı vardı ve altında da ağzı bulunuyordu. Boşaltım mahalli de kafasının olması gereken yerdeydi. Ağzından bıçağı sokup öldürdüler. Sonra derisini yüzdüler. Soğan zarından daha ince, hafif ve yumuşak olmasına rağmen elimle çekiştirdim, saçı tıraş edebilecek bıçağı süttüm ama hiçbir şey olmadı. Hatta bir parça olsun koparamadım. Eti pişmiş kemiksiz koyun kuyruğu gibiydi, ama yenilmiyordu. Yalnız oltanın ucuna takarak balık avlıyorlardı. Çünkü balıklar bu eti çok severmiş.

Deniz suyunun çekildiği bir gün öğleden sonra deniz kenarındaydım. Sahile yakın bir yerde bir dağ belirdi. Üzerinde, sanki dalından şimdi koparılmış gibi kırmızı taze narenciyeler gördüm. Kendi kendime, bunlar gemilerden düşmüş olmalı, dedim. Ardından oraya gittim ve onlardan birini elimle almaya çalıştım. Ama kayaya yapışmıştı ve bir hayvan elime vurdu ardından hareket etti. Ben de hemen onu bıraktım. Dikkatlice baktım ki, ağzı narenciyenin ağaca asılı duran yeşil yeri gibiydi ve yeşil bir delik vardı, yumuşaktı. Elbisemin kolunu elime sardım ve onu tekrar tutarak hızlıca çektim, ağzından çokça su geldi ve kendisini büzdü. Onu yerinden kopartamadım. Yanımdaki bıçağı çıkardım ve bıçakla denedim, olmadı. Tekrar tekrar denememe rağmen beceremedim ve ümitsizce bıraktım. Bu da Allah'ın ilginç yaratıklarından biridir. Onun bütün halde hareket ettiğini gördüm ve ağzı dışında gözü ya da başka bir organı (deliği) yoktu. Bu canlının ne işe yaradığını en iyi Allah bilir.

Bir gün teknenin üzerinde denizi izliyordum. Birden teknenin yanından bir zira uzunluğunda bir ağ parçası geçti. İpleri ters örülmüştü ve kareli gözleri, boğum yerleriyle avcılarının ağının bir parçasıydı sanki. Onu elime alınca hareket etti, bende hemen onu denize geri bıraktım ve denize daldı. Bu da deniz canlılarından biridir ve çok acayibime gitmişti.

Bir gün sahilde bol taneli bir siyah üzüm salkımı buldum. Sapı yeşildi sanki yeni koparılmış gibiydi. Kış vaktiydi ve ben bazı akrabalarımın bulunduğu "Timsâmân" denilen Berberi şehrindeydim. Orada kış vakti üzüm olmazdı. Sevinçle onu elime aldım ve yemeye niyetlenerek tanelerden birini tutup çektim. Yumuşaktı fakat salkımdan onu ayıramadım, demir gibi sağlamca tutunuyordu, şaşırdım. Büyük bir kuvvetle üzüm

tanesine asılmaya başladım, siyah üzüm tanesinin kabuğu gibi olan dışı soyuldu. İçi de daha tam olgunlaşmamış, kabuğu soyulmuş ve çekirdeği gözüken şeffaf üzüm tanesine benziyordu. Etinin ıslaklığı ile tam bir üzüm tanesiydi. Bana onun deniz üzümü olduğunu söylediler ve balık gibi kokuyordu.

Kış vakti rüzgârlar estiği, dalgalar kabardığı zaman (Allah'ın sebebiyle) karaya, hamamdaki parlak cam gibi taşlara benzeyen yuvarlak ve yumuşak canlılar vurur. Bir müddet hareket ettikten sonra çabucak ölür. Çocuklar da onları birbirleri üzerine atarak oynarlar, bu esnada parçalanırlar. Onun da ne işe yaradığını en iyi Allah bilir.

Denizde kafası öküz kafasına benzeyen, aslanlarınkı gibi köpek dişi olan bir hayvan yaşar. Derisi öküz derisi gibi kıllıdır. Boynu, göğsü ve karnı, iki tane de kurbağa ayağı gibi ayakları vardır.²⁹² Bu ayaklarla kurbağa gibi zıplar ve elleri yoktur. “Yahudi Balığı” olarak bilinir. Çünkü Cumartesi akşamı güneş battığında kendini karaya atar ve Pazar akşamı güneş batana kadar yemek yemeden, hareket etmeden karada kalır. Öldürseler bile oradan kalkmaz ancak Pazar akşamı güneş battığında denize girer. Gücü, hafifliği ve derisinden ötürü gemiler ona yetişemez. Onun derisinden ayağında hastalık olanlar için sandalet (terlik) yaparlar ve hasta iyileşir. Onu giydiği sürece ayağında her hangi bir ağrı hissetmez. Bu da dünyanın ilginç canlılarından biridir.

Denizde kanatlarıyla uçan canlı çeşitleri vardır. Bir zira uzunluğunda siyah renkli, karnı beyaz bir balık gördüm. Denizden çıkıp, havada bir süre uçtuktan sonra tekrar denize daldı. Onu sorduğumda isminin Hattaf olduğunu söylediler.

Rum Denizi'nde uzunluğu 100 ziradan fazla, dişleri küçük bir filinki kadar olan bir balık cinsi yaşar. Bu balığın dişleri alınır ve Rum pazarlarında satılır ve buradan dünyanın diğer yerlerine pazarlanır. Bu dişler fildişinden daha güzel ve kuvvetlidir. İçini yardığınızda bazılarının içinin delinerek nakşedilmiş olduğunu görürsünüz. Bu dişlerden Acemlerin “Dendan” dedikleri bıçak sapları yapılır, üzerine çeşitli nakışlar işlenir. Çok güçlü olması ve renginin güzelliğiyle birlikte kurşun gibi ağırdır.

Rumlar bu balığın derisini tabakalar, böylece deri kar gibi beyaz, yumuşak ve sağlam olur, bunun yanı sıra çokta sağlamdır. Onu bir parmak genişliğinde şerit gibi uzunlamasına keserler ve bir parçasının uzunluğu 20 bağdan daha fazla olur. Bulgar ve Sakâlibe diyarlarında satarlar. En sağlam derilerden biridir, yumuşaklığına rağmen

---

²⁹² Müellif fok balığını tasvir etmektedir.

demir gibi sağlamdır. Bu balığın etini de yiyorlar ve en güzel etlerden olduğunu iddia ediyorlar.

Rum denizinde Şimşek adlı bir balık varmış. (Yapılan tarife göre onun aynından Mısır'daki Nil'de de mevcut. Derisinden başa takke yapıyorlarmış ve baş ağrısını geçiriyormuş.) Balık bir ağa takıldığında o ağı tutanları güçlü bir titreme sarar, aynı hummalı gibi titremeye başlar, elini ağdan çektiğinde titreme geçermiş. Tekrar elini ağa ya da ağa bağlı olan herhangi bir şeye dokunduğunda titreme yeniden başlarmış. Bu da yine dünyanın ilginçliklerinden biridir.

Rum Denizi'nde "Bulbu" denilen kol kadar bir balık vardır. Avlanıp yakalandığı zaman insanların elinde ne kadar kalırsa kalsın maşallah hiç ölmez ve ellerinde sağa sola hareket eder durur. Onu irili ufaklı parçalara ayırdıkları halde hareket etmeye devam eder. Onun bir parçasını ateşe atsalar, hemen kendini ateşin dışına atar, bazen insanların yüzüne bile çarpar. Ateş gibi kaynar suyla dolu bir tencereye koyulsa dahi yine hareket eder, hatta tencereyi bile devirir. Onu pişirirken tencereye ağır bir taş ya da kaya bağlanır çünkü o pişmediği sürece hareket eder. Bu da garip mahlûklardan biridir.

Yine Rum Denizi'nde, Türkler'in Derbend'de²⁹³ imal ettikleri ve yağmurdan korunmak için taktıkları, beyaz yünden yapılıp kafayı saran uzun beyaz takkeleri gibi bir balık vardır. Bu canlının ne gözü ne de ağzı bulunur. Ağa takıldığı zaman yüzgeçleriyle hızlıca vurur ve siyah divit (mürekkep) gibi bir sıvı salgılar. Suyun rengi değişir, kokusu da çok kötüdür. Bu su elbiseye değerse yıkamayla ya da başka bir şeyle çıkmaz. Eti yenilebilir ve besili bir devenin kıkırdağına benzer ama bağırsakları (iç organları) yenmez.

İki denizin birleştiği yerin doğusunda Musa ve Yuşa'nın gidip de balıklarını unuttukları kayalık vardır. Musa ve Yuşa balığın boydan yarısını yemişlerdi ve buna başının yarısı ile gözü de dâhildi. Allah onlara, ölünün dirildiği yerde Hızır'la karşılaşacaksınız demişlerdi. Kayanın yanına vardıklarından balığın yarısı pişmiş olduğu halde canlandı. Bu balığın neslinden tek gözlü, bir tarafı yenmiş gibi kılçıkları gözükken tek taraflı balıklar türedi. Açık tarafı ince bir deri ile kaplıydı. Sol tarafı sağlamdı ve o en güzel balıklardandı. Aynı bu balıklar gibi olup, 4 karış uzunluğunda, 1 karış genişliğinde irili ufaklı balıklar vardır ve bunların nesli de iki deniz arasındaki o

---

²⁹³ Müellifin bu cümlesinden, Derbend'de Türkler'in yaşadığını öğreniyoruz ediyoruz.

kayadan gelir. Yahudi ve Hıristiyanlar bu balıklardan bereket için memleketlerine götürürler ve onlar lezzet bakımından en güzellerindendir.

Atlas Okyanusu'nda kurtlar gibi dişleri olan yırtıcı, koyu siyah renkte, kurtlardan daha zeki, daha kuvvetli ve daha zararlı balıklar yaşar. Bunlar arasında 10 zira uzunluğunda "Kusec" adında bir balık vardır. Bileğlenmiş testereden daha keskin ve parçalayıcı yedi sıra dişi vardır ve alt çenesi üstten biraz daha kısadır. Bu dişlerden her biri keskin bir kılıçtan daha keskindir ve büyük nehirlerin kenarlarında yakaladığı insanı ikiye bölebilir. Hangi hayvanı yakalasa göz açıp kapayıncaya kadar onu da parçalar. Çoğunlukla yaz sıcağından dolayı Temmuz ve Haziran aylarında Basra Nehri'nin kenarına çıkıp, suya giren ve su içen insanların ellerini ve ayaklarını parçaladıkları bilinir.

Orada, denizde Tenin diye bilinen, yılan gibi uzun, siyah renkli kırmızı gözlü yırtıcı bir balık yaşar. Mızrak gibi dişleri vardır ve kılıç balığından daha tehlikeli ve kuvvetlidir. Denilene göre kılıçbalığı ondan kaçır. Allahu Âlem. Sudan dışarı fırlayıp karadaki canlıları avlar. (Bu büyük bir felaket). Küçükken bir ağa takıldığında onu alıp öldürürler ve felçli hastalara yedirirler. Etinin sıcaklığından dolayı felçlilere ve soğuk algınlığına iyi gelir.

Denizde ismini bilmediğim daha nice canlı yaşar. Bu denizde büyük bir kalkana benzeyen yuvarlak, beyaz bir canlı yaşar. Yine burada balığa pek benzemeyen bir canlı gördüm. Gövdesinde bir kafası ve ağzı vardı. Dişleri, kısa geniş kuyruğu, iki tarafa doğru genişleyen ince kanatları vardı ve suda onlarla hareket ediyordu. Kalkan gibi yuvarlak bir şeydi. Kocaman bir karnı vardı ve onun karnını yarıklarını gördüm. Karnını yarıp iç organlarını çıkardılar. Büyük bir böbreği, kalbi ve kırmızı ciğerleri vardı. Besili bir koyunun sakatatları gibiydi. Çokça yağlıydı, eti beyaz ama balıketine benzemiyordu. Onun ne olduğunu sorduğumda bana "İnek Balığı" olduğunu söylediler.

Rum Denizinde bir sürü ada vardır. Orada Sirdiniye²⁹⁴ diye adlandırılan ve çok büyük olan adada küffar milletinden bir halk yaşar ve çok cesurdur. Buldukları denize Lazkiye Denizi denilir ve Konstantiniye'nin arkasındadır.(Konstantiniye tarafındaki Rum Denizi'yle bağlantılıdır)

---

²⁹⁴ Sardunya Adası.

Rum Denizi'nde Sakaliyye²⁹⁵ denilen bir başka ada daha vardır ve burada denize yakın bir dağ bulunur. Dağdan ateş çıkar ve geceleri 10 fersah uzaklıktan gözükecek şekilde etrafını aydınlatır. 511'de İskenderiye'ye giderken Sakaliyye Adası'na uğramıştım.

Bağdâdlı Şeyh İmam Zahir Ebû Kâsım b. Hakem Sakâlî'ye o ateşi sorduğumda bana şunları söyledi:

“O ateş 10 fersahlık bir çevreyi aydınlatır. O yerde kimse yolunu aydınlatmak için başka bir ışığa ihtiyaç duymaz. (Ateşin çokluğu sebebiyle çevresindeki köy ve yollarda aydınlatma yapmazlar.) Bu ateşten etrafa pamuk ipliğinin lifleri gibi büyük közler saçılır ve bazıları parçalanarak beyaz hafif bir taşa dönüşür. Hafifliğinden dolayı su üzerinde yüzer. Denize düşenler ise delikli siyah taşlara döner. İnsanlar onu banyoda ayaklarına sürerler ve o da su üzerinde yüzer. Bu saçılan közler taşa ya da kuma isabet ettiğinde taş ve kum tutuşur yanmaya başlar, böylelikle o da küle döner. Bu köz canlıları ve taşları yakar ama bitkiler ve elbiseleri tutuşturmaz. Bu ateş, Allah'ın ayetinde “Yakıtı insan ve taşlardır”²⁹⁶ dediği cehennem ateşine benzer. Allah bizi onun azabından korusun. Âmin. Ey Âlemlerin Rabbi!”

Bu denizde Müslümanların yaşadığı ve kimsenin yaşamadığı adalar da vardır. Yine bu denizde “Calita” denen büyük bir ada ve bu adada sahibi olmayan besili koyunlar vardır. Gemiler oradan koyun getirmek için sürekli o adaya giderler. Sonu olmayan bu koyunlardan istedikleri kadar alır, keser ve gemilerini doldururlar ama koyunlar hiç tükenmez.

Hint ve Çin denizine gelecek olursak oralarda bazıları meskûn, bazıları ıssız binlerce büyük ada vardır. Bunlarda sayısız bitki, canlı ve nimetler bulunur. 512 yılında Mısır'daydım. Daha önce 40 yıl Hint ve Çin topraklarında yaşamış Hicazlı Şeyh Ebû Abbas ile görüştim. İnsanlar onun hakkında çok garip hikâyeler anlatıyorlardı. Ona:

“Ey Ebû Abbas senin hakkında birçok ilginç rivayetler işittim ve şimdi ben senden, Allahın yarattığı ilginçlikler hakkında bir şeyler anlatmanı istiyorum.” dedim.

O sırada Şeyh İmam Ebû Bekir B. Velidî Fihri de orada bulunuyordu. Sonra Ebû Abbas şöyle dedi:

²⁹⁵ Burası Sicilya Adası'dır ve bahsettiği ateş çıkan dağ da Etna Yanardağı'dır. (Ana Ramos, *Tuhfat al-albab : (el regalo de los espíritus)*, Madrid 1990, s. 1).

²⁹⁶ *Kur'an*, 2/24.

“Birçok şey gördüm ama bunları insanlara anlatamıyorum. Zira çoğu bunların yalan olduğunu düşünüyor.”

İmam Ebû Bekir:

“Bunlar avamdan olan cahil insanlardır ancak ilim ehilleri ile akıl sahipleri mümkün ve imkânsızın ne demek olduğunu bilirler.”

Ardından Allah’ın kudretinin delili olarak ilginç mahlûkatlardan konuşmanın müstehaplığı ve bu varlıklar hakkında konuştu. Sonra Ebû Abbas ona:

“Serendip²⁹⁷ Adası’na gittim. Çok büyük bir adadır. Ortasında Hz. Âdem’in indiği Rahun dağı bulunur. Bu dağın etrafı sık ve büyük ağaçlarla çevrilidir ki, bu sık ağaçlı büyük ormanda hurma ağacının gövdesi büyüklüğünde yılanlar yaşar. Yılanlar insanları, inekleri ve koyunları yutar, sonra da yuttuğu canlıyı hazmetmek için büyük ağaçlara dolanır ve bu esnada içindekinin kemiklerini de kırar. Bu dağa insanların gitmesi imkânsızdır. Bu adada vücuda sürüldüğünde, o vücudu demirin bile işlemediği güce kavuşturan bir yağın olduğunu duymuştum. Kralın kız kardeşine çeşitli hediyeler vererek Krala ulaşmak istedim. Bana yumurta büyüklüğünde yuvarlak iki taş verdi. Biri kırmızı noktalı beyaz bir taşı, diğeri de siyah noktalı sarı bir taş idi. Dedi ki: ‘Cezeri alınır, yarısı eriyene kadar kaynatılır sonra bu iki taş yağın içine koyulur. İşte bu yağ ile vücudunu yağlayan birisine yıkanana kadar demir tesir etmez. Bundan 10 dirhemlik için bir insan eğer süt içmez ve süttten yapılan bir şeyi yemezse, ona demir asla zarar vermez.’

Bir çocuk ondan içmişti sonra dostlarım onun kolunu ve boğazını kesmek istemişlerdi ama demirin ona hiçbir etkisi olmadı. Başka bir Çin Kralı bana ezme(reçel) gibi bir yağ verdi. Bununla yaralar yağlandığında çok daha hızlı iyileşiyor ve ağrılar dinliyordu.”

- Ey Ebû Abbas, neden onlardan bir parça getirmedi, bunlar birçok paradan daha yararlı şeyler. Dedim.

O da:

---

²⁹⁷ Serendip, Doğu Afrika ve Güney Asya arasında, okyanus yolunun üzerinde bulunduğu için tüccarların tabii bir uğrak yeri olmuş bir adadır. Bölgenin târihi M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzamaktadır. Adanın ilk olarak ismi Yunanca “bakır renkli” demek olan Toprobane idi. Arap fetihlerinden sonra, Arapça “beklenmedik şeylerin ülkesi” anlamına gelen Serendip denildi. Sonraları 1972 yılına kadar kullanılacak olan Seylân ismini aldı. (http://www.turkcebilgi.com/sri_lanka/ansiklopedi - 10.07.2010).

- Onlardan çokça getirdim, ama mallarımın çoğu gitti. Çin ve Hint Denizi'nden, Kulzüm Denizi'ne²⁹⁸ 10 gemiyle yola çıktım ve onlardan yalnızca, içinde hizmetkârlarımın olduğu küçük bir gemi kaldı. Mallarım ve sakladığım değerli eşyalar gittikten sonra onu da saldım gitti. Dedi.

Ebû Abbas'ın, Mısırın sahibi olan, orduların Emiri'nin oğlu Afdal'a paha biçilemeyecek değerde Çin mallarını hediye ettiğini duydum. Mısır'ın sahibi ona: "Benim memleketimi güzelleştirmeni istiyorum" demiş. Afdal'a hediye edilenlerden birinin mum gibi mühürlenmiş siyah Hind mamulü üd parçası olduğunu duydum. 50 minnenlik kıymetsiz bir parçaymış. Ayrıca yakuta benzer işlemeli çok güzel Çin kazanlarından hediye etmiş.

Ebû Abbas Mısır'ın Kâhire şehrinde hamamlar, hanlar ve bol kazancı olan dükkânlar almış. Çinli, Hindistanlı, Habeşli, Serendibli, Sulianipli cariyelerden yedi tane çocuğu olmuş. Bu Sulianip adası Hindistan'ın en güzel adasıdır ve orada her zaman yaz vardır, kış asla olmaz. Bu sebeple ağaçların yaprakları da hiç dökülmez.

Abbas'ın çocukları her dili konuşuyordu ve bana yakın olanları vardı. Bana çok güzel üd ağacı dalı ve Çin kâğıtları verdiler. Bu kâğıtlar kırmızı ve mavi renkteydi ve üzerinde Çin işlemleri vardı. Kabartmalı Rum kumaşlarından daha güzeldi. (Allah'ın rahmeti onların üzerine olsun.)

Çin Denizi'nin adalarında "Rahha" diye bilinen bir kuş vardır. Bir kanadı 10 Ba uzunluğundadır. Câhiz "*Kitanbu'l Hayvan*"ında" bu kuştan söz eder. Mağripli bir tâcir vardı ve bu adam Çin Adaları'na gidip, bir müddet orada kalmıştı. Sonra yanında muazzam mallarla beldesi olan Mağrib'e geri döndü. Yanında Rahha'nın kanatlarından biri vardı. Bir kırba suyu içine doldurabiliyordu. Bunu gören insanlar ise çok şaşırıyordu. Çinli Abdu'r-Rahîm olarak bilinen bu adam çok garip şeyler anlatıyordu. Deniz yolu ile Çin'e giderken rüzgârın onları büyük bir adaya attığını söyledi. Gemi halkı odun ve su bulmak için adaya çıkmış ve insanlar adada 100 zira yüksekliğinde bir kubbe görmüş. Şaşkınlıkla ona doğru yürüdüklerinde onun Rahha kuşunun yumurtası olduklarını anlamışlar. Yumurtaya taş, sopa ve baltalarla vurmaya başlamışlar, yumurta kırılınca içinden Rahha'nın civcivi çıkmış. Dağ gibi olan bu civcivin tüyünün birinden tutup çekerek onu kopartmışlar. Taha tam olgunlaşmamış olan civcivi öldürmüşler ve

---

²⁹⁸ Kızıl Deniz

etinden taşıyabildikleri kadarını alıp gemiye götürmüşler. Bazıları da etini adada tencerede pişiriyormuş ve çöple karıştırıyorlarmış. Sabahladıklarında aralarında bulunan yaşlı adamların sakallarının siyahlaştığını görmüşler. Bu eti yediklerinden ötürü de saçları beyazlamamış. Tencereyi karıştırdıkları dal parçasının gençlik ağacından olduğunu söylediler. Allahu Âlem.

Hikâyeye devamla şöyle anlattı:

“ Güneş yükseldiğinde Rahha'nın büyük bir bulut gibi süzülerek geldiğini gördüler. Ayaklarında gemiden daha büyük, bir ev gibi kaya parçası taşıyordu. Gemi hareket edince üzerine bıraktı ve gemi hızlı olduğundan kıl payı kurtuldu, taş da suya düştü. Allah bizi kurtardı.”

Çin ve Hint adalarında gergedan diye bir hayvan var. Uzunluğu 100 ziradır ve ikisi kulaklarının üzerinde birisi gözlerinin arasında olan üç de boynuzu vardır. Boynuzuyla file vurur ve onu öldürür, bir müddet de göz göze kalır.

Yavrusu annesinin karnında dört sene kalır. Bir senesi dolduğunda kafasını annesinin karnından dışarı çıkartıp ulaşabildiği otlardan otlamaya başlar. Dört sene dolduğunda annesinin karnından yere düşer ve düşer düşmez hızlıca annesinden uzaklaşır. Annesinin onu yalamasından korkar. Çünkü dilinde kalın bir diken vardır ve canlılardan birini yakaladığında bir anda etini kemiğinden ayırır. Çin kralları işkence yapmak istedikleri şahsı gergedana yalaması için bırakır. Kemiğinin üzerinde bir parça bile et kalmaz.

Zene memleketinde eşekler vardır. Bütün eşeklerde sanki itabi elbisesi vardır. Siyah ve beyaz olan çizgiler şerit halindedir ve siyahı çok siyah, beyazı da ibrişimden daha beyazdır. Mısırdaki bunlardan bir eşek vardı ama öldü. Derisini pamukla doldurdular, özel günlerde sergiliyorlardı. Bu da dünya harikalarından biridir.

Gergedan boynuzu dikine yarılsa ortasında geyikler, kuşlar, insanoğlu, ağaçlar ve birçok değişik şekiller çıkar. Kralların yataklarını süslemede kullanılır.

Harun Reşid'in soyundan Hârûnî olarak bilinen değerli bir zat bana denizde bir tavuzkuşu gördüğünden bahsetti. Normal tavuzkuşundan daha güzel renkleri varmış. Onu görünce tekbir getirmişler. Tavuzkuşu kanatlarını açarak kendine ve kuyruğuna saatlerce bakarak yüzmüş ve sonra denize dalmış.

Mısır'daki Nil'de timsah olarak bilinen bedeni 6 zira uzunluğunda bir hayvan yaşar. Kuyruğu da bir o kadar vardır. Karnı kaplumbağa gibidir, elleri ve ayakları da

kertenkeleninkine benzer. Ağzının altında 40, üstünde 40 diş vardır. Üst çenesini hareket ettirir fakat alt çenesinin kemiği göğsüyle birleşiktir. Arka deliği yoktur ve diğer hayvanlar gibi işemeyip, atıkları tenasül uzvundan sıvı şekilde atar. Sudaki en yırtıcı canlıdır. Doyduğunda ve karnı dolduğunda karaya çıkar ve güneşlenir. Bu sırada ağzını açar, kanbere benzer bir kuş türü timsahın midesine girer. Bu kuşun kafasında gagaya benzer uzun bir kemik vardır. Timsahın midesindeki yer, doyduğunda dışarı çıkar ve sırayla diğerleri girer, ta ki midesinde bir şey kalmayana kadar. Timsah ağzını kapattığında kuş tepesindeki kemikle midesine vurur ve ağzını açmasını sağlar, kuş da çıkar. Suphanallah, Nil’de ne çok ilginçlikler var.

Nil’de kafası beyaz, gövdesi siyah bit kuş gördük. Ona “Deniz Kartalı” diyorlar. Akbaba büyüklüğündeki bu kuş, Nil’in üzerinde uçarken kendisini suya bırakır ve suya dalar, çıktığında pençelerinin arasında büyük bir balık olur. O balığın Nil’deki en lezzetli balık olduğunu söylerler. Kuş balıkla birlikte havalandığında çevresine diğer kuşlar toplanır ve kartalın tuttuğu balığı yerler. Kartal da yüksek bir sesle Allah diye çığlık atar ve insanlar onun sesini uzaktan bile duyarlar. O Nil’de olan çeşitli türlerden biridir.

Yukarısında Taberistan’ın olduğu Hazar Denizi, Cürcan nahiyelerine, oradan Türk memleketlerine ve Hazar’a kadar yayılır (uzanır). Küçük bir denizdir ve çevresinin 300 fersah olduğu söylenir. Nehirlerden oluştuğu bilinir. Hazar Denizi’nde çok sayıda ada vardır ve bunlardan birini Cinlerin inşa ettiği söylenir. İnsanlar orada sürekli cinlerin sesini duymuş ve hiçbir hayvan da yaşamamış.

Cinlerin oturduğu bir başka ada daha vardır ve orası yılanlarla doludur. Kuşlar onların arasına yumurtalarını bırakır ama yılanlar yumurtalara hiçbir zarar vermez. Biz gemi ile oradan geçerken gemidekiler adaya çıkıp yılanların arasından geçip kuşların bıraktıkları yumurtaları alıyorlardı ve yılanlar hiçbirisine zarar vermiyordu.

Yine Hazar’da zift (katran) gibi siyah bir ada vardır. Suyu çok tuzlu, acı ve kötü kokuludur. Buna rağmen oranın çevresindeki sudan kare biçiminde sarı renkli taşlar çıkar. İnsanlar onu tartılarda ağırlık olarak kullanmak için alırlar. Bu adanın karşısında, denizin kenarında üzeri otlarla kaplı, zift (katran) gibi siyah topraklı bir yer vardır. Burada her çeşit yabani hayvan yaşar. Şirvan’ın topraklarından Bakü’ye yakın olan bu bölgede siyah zift ile beyaz ve siyah petrol çıkar. Gece olunca bu topraklarda kibritin alevi gibi mavi bir ateş belirir ama bitkileri yakmaz, sıcaklığı da yoktur. (Üzerine

yağmur yağarsa alevler daha da yükselir, insanlar onu uzaktan bile görebilir, ama sabah olduğunda ondan eser kalmaz. Bu topraklarda geyik avlarlar, sonra geyiği kendi derisinin içine doldurup, içi boş bir de kamış bağlayıp, bu siyah toprağa gömerler. Et, toprağın içinde pişmeye başlar, yağlar bağladıkları borudan dışarı süzölmeye başlar ve yağın akması durduğunda et pişmiş demektir. Ancak deri sağlamdır ve sıcak da değildir.) Bu ateş tıpkı mide ateşi gibidir. Bu da dünya harikalarından biridir. Bu denizin kenarında ve adalarında çeşitli altın mihenk taşı bulunur. Ebû Hasan Ali b. Ubeydan diye tanınan Esterabadlı²⁹⁹ bir arkadaşım vardı. Hizmetkârı altın mihenk taşı bulunan adaların birine gitmiş ve bu taşlardan çokça toplamış. Onların içinde üzerinde beyaz bir hatla Ali ve Muhammed yazan bir taş vardı. Ağırılığınca altın teklif ettim, kabul etmedi. Bu denize İtil³⁰⁰ (İdil) diye bir nehir dökölür. Karanlık (kuzey bölgeler) civarındaki Bulgar'ın yukarı taraflarından gelir ve Dicle'nin yüz katı büyüklüğündedir. Denize akan yetmiş kolu vardır ve her biri Dicle kadardır. Saksın (Saksin) yanında büyük bir deniz gibi su göllenir ve kış vakti donarak tıpkı yer gibi olur ki, ben kış vakti onun üzerinde yürümüşüm. İnsanların yanı sıra atlar, develer, öküzler ve diğer hayvanlar da üzerinde yürüyebilirler. Genişliği 1840 adımdan fazladır ve içinde birbirine benzemeyen birçok balık çeşidi yaşar. Hortumu ve küçük bir ağzı olan 100 minne ya da daha fazla uzunlukta bir balık vardır. Ağzına parmak sığar, kılçıksız, kemiksiz ve dişsizdir. Midesinden yağ çıkar ve dünyanın her yerine gönderilir. Kızartılır ve etin altına koyulduğu gibi bunun da altına pirinç (pilav) koyulur. Bütün etlerden daha lezzetlidir ve dünyanın her yerinde yenir. Altına koyulan pirinç de tavuk gibi etlerin altına koyulan pirinç gibi olmaz, daha iyidir. Etin kokusu ve yağı da yoktur. Bu dünya harikalarından biridir.

525 yılında Saksın'a (Saksin) gittiğimde yanıma ilim ehlinde olan ve onların dışında bir takım insanlar toplandı. Bunların arasında yaşlı, zayıf, yırtık elbiseli bir adam önüme 40 miskal ağırlığında altın bilezikler attı ve "Bunları ne yapabilirim?" diye sordu. "Bilmiyorum, sana bunlarla ne yapacağını söyleyemem." dedim.

Adam; "Tussuc da az bir balık satın aldım, karnından bu bilezikler çıktı." dedi. Ben de insanlara duyurmasını söyledim. Adam bunun üzerine; "Üç sene boyunca

²⁹⁹ Taberistan bölgesinde bir şehirdir (Neşr. dipnotu).

³⁰⁰ Kraşikovsky onun Volga Vehri olduğunu söylüyor (Neşr. dipnotu).

yollarda, evlerde, mescitlerde, özellikle de Ukaz çarşısında insanlara duyurdum, ama sahibi olduğunu iddia eden birisi çıkmadı.” dedi.

Ben de o malın kendisine helal olduğunu ve kendisi için harcayabileceğini söyleyince kızdı; “Vallahi beni bu malları yerken göremeyeceksin!” dedi. Niye böyle dediğini sordum. “Ayakkabı yaparak geçimimi sağlayabilecek kadar kazanıyorum.” dedi. Ben de; “Onunla Türkler’in elindeki esirlerin fidyesini öde!” dedim. Adam da rahatlayarak; “Allah seni bereketlendirsün, üzerimden büyük bir yükü kaldırdın.” diye karşılık verdi. Orada onu yönlendirecek ilim ehli kimselerin olup olmadığını sordum. “Külçeleri bize ver biz ne yapacağımızı biliriz, diyen ilim ehli kimseler var. Böylece onu yemek istiyorlar.” diye cevap verdi.³⁰¹

Saksın’ın üzerinde, kuzeydeki son İslam ülkesi olan Bulgar’da³⁰² yazın kırk gün boyunca 20 saat gündüz, 4 saat gece; kışın ise 20 saat gece 4 saat gündüz olduğunu işitmiştim. Kışları çok soğuktur öyle ki, kışları biri öldüğü zaman gömmek için 6 ay beklenir. Çünkü soğuktan toprak demir gibi sertleşir. Ölü de bu sürede taş gibi kalır. Orada kışın sonlarına doğru bir oğlumu kaybettim ve onu gömmek için 3 ay bekledim.

Bulgar tâcirler Visu³⁰³ adlı küffar beldesine giderler. Oradan iyi kunduz getirirler, karşılığında da onlara temrenleri Azerbaycan’da imal edilen ve Azerbaycan’da dört tanesi 1 dinara satın alınanlardan farklı olan kılıçlardan götürürler. Onların temrenlerini sicimle asana kadar bolca sularlar ve üzerlerini oyarlar. Bu onlar için gayet uygundur ve Bulgarlar bunlarla kunduz satın alırlar. Visulular (Veysuvalılar) da bu kılıçlarla Karanlık Denizi’ne³⁰⁴ hâkim konumdaki (yukarıdaki) karanlıklara³⁰⁵ yakın olan beldelere giderek samur derisi karşılığında kılıçları onlara satarlar.

---

³⁰¹ Ramazan Şeşen, “Hazar Denzine İtil adında bir deniz dökülür...” diye başlayan yerden itibaren buraya kadar olan yerin bir kısmını tercüme ederek eserinde yayınlamıştır (Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, s. 178-179).

³⁰² İdil Bulgarları.

³⁰³ Visu, Kuzey Buz Denizi yakınlarında bir şehirdir. İbn Fadlan bu şehirde yaz vakti gecelerin 1 saatten az olduğunu aktarmaktadır. (Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, s. 27). Bu bilgi, Visu şehrinin Bulgarlar’ın kuzeyinde bir şehir olduğunu destekler.

³⁰⁴ Gırnâti burada “Bahru’l-esved” yani Karadeniz için de kullanılan kelimeyi söylemiştir. Ama burada Bahru’l-zulûmât yani Karanlık Denizi demek istediği anlaşılıyor. Çünkü aynı meseleyi ekler bölümünün 17. kısmında da anlatıyor ve burada Bahru’l-zulûmât diyor. Zaten anlattığı bölgede kışın 40 gün gece olması anlattığı denizin Kuzey Buz Denizi olduğunu ortaya koyuyor.

³⁰⁵ Ebû Hâmid el-Gırnâti, Rusya’nın Kuzey Buz Denizi’ne yakın kısımları kış mevsiminde günlerce karanlık olduğundan o bölgelere “Karanlıklar”, Kuzey Buz Denizi’ne de Bahru’l-zulûmât, yani “Karanlıklar Denizi” demektedir.

Onlar bu kılıçları Karanlıklar Denizi'ne (Kuzey Buz Denizi) atarlar, Allah da onlara dağ gibi büyük bir balık gönderir. Onun peşinden de ondan kat kat büyük bir başka balık onu avlamaya gelir. Kaçan balık kendini sığ sulara atar ve geri dönmesi imkânsızdır. Ardından insanlar teknelerle ona doğru gidip aylarca etini parçalar ve evlerini balığın etiyle doldururlar. Sonra onları kuruturlar. Bazen sular yükselir, bu balık da denize geri döner. Onun etiyle yüz bin ya da daha fazla ev dolabilir. Eğer gelen küçük bir balıksa ve etini keserek kemiğine ulaşmışlarsa insanlar balığın çığlık atmasından korkarak kadın ve çocuklarını bu sesi duymamaları için denizden uzağa götürürler.

Tüccarların bana anlattığına göre, senelerin birinde büyük bir balık onlara doğru gelmiş ve onun kulağını delmişler, ipleri kulağına bağlayarak çekmeye başlamışlar. Ardından balığın kulağından kara saçlı, al yanaklı, kadınlarından daha güzel bir cariye (kız) çıkmış. Yaratılıştan göbeğinden bacaklarının yarısına kadar, vücudunu kaplayan elbise gibi beyaz bir deriyle kaplı, avret mahalli ve vücudunun üzeri de şal varmış gibi örtülüymüş. Adamlar onu karaya çıkarmışlar ve o dövünerek kendi yüzüne tokat atmaya başlamış. Saçlarını yoluyor, kolunu ve göğsünü ısıtıyormuş. Çığlık atarak dünyadaki kadınlar gibi davranıyormuş ve bu ölünceye kadar devam etmiş.

Allah'ın duyup görmediğimiz ne acayip mahlûkatı var. Zülkarneyn'in Bulgar'ın üstünden Ye'cüc ve Me'cüc'e gittiği söylenir. Allahu Âlem. Bu anlattıklarım birçok şeyin içinden sadece birkaçıdır. Allah her şeyi bilir ve O her şeye kadirdir. O'ndan başka ilah yoktur.

DÖRDÜNCÜ BÂB

Kabir ve Kazılan Kuyuların Özellikleri ile Kıyamet Gününe Kadar İçinde Barındırdıkları Kemikler

Allah Azze ve Celle şöyle dedi: “ Sonra onun canını aldı ve kabre soktu.”³⁰⁶ Hz. Peygamber de : “ Ahretin ilk durağı kabirdir.” diye buyurmuştur.

Kabirlerin dış görünüşleri aynı olsa da içleri farklıdır. Bu konuda Peygamber (a.s) şöyle buyurmuştur: “Kabir, ya cennet bahçelerinden bir bahçe, ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur.” Orada Allah tarafından nimetlendirilen mümine iyilik ve rahmet vardır. Sonu cehennemlik olanlar için ise zorluk ve azap vardır. Allah (a.c) insanlara hazırlamış olduğu azapların bazılarını dünyada gösterir. Bir de Allah dostlarından olanlar için hazırladıkları vardır. Ey kardeşim, şimdi sana bunlar hakkındaki hikâyelerden şahit olduklarımı anlatacağım.

Allah’ın cömertliğine değinecek olursak, benim şehrim Endülüs’teki Gırnata büyük bir şehirdir. Ashab-ı Kehf’in Kralı Dikyanus’un şehri olduğu söylenir. Şehre 3 fersah uzaklıkta Levşe denilen küçük bir şehir ve şehrin yakınlarındaki dağın eteklerinde bir mağara vardır. Güneş doğduğunda sağ kapısından girer ve batarken kuzeyinden çıkar.

Mağaranın içinde 7 gencin naşı bulunmaktadır. Bunlardan altısı sırtlarının, biri de sağ tarafı üzerinde uyumuş vaziyettedir. Ayaklarının ucunda da bir köpek yatar. Uzunlarından ve saçlarından hiçbir şey kaybetmemişlerdir. Dünyanın her tarafından onları ziyarete gelirler ve onların üzerlerine elbiseler örterler. Mağarada çok heybetli bir mescit vardır ve Ashab-ı Kehf oldukça nurludur ve orada edilen dualar kabul olur. Bu Allah’ın dünyada insanlara gösterdiği açık bir kerametidir. Bu keramet onlar ve ruhlarının ikrama mazhar olduğunu gösteren bir delildir. Allah Teâlâ : “ Fakat Allah’a yakın olanlara ise, ona artık güzel rızık ve Nâim cenneti vardır”³⁰⁷ buyurmuştur. Bu Allah’ın mukerreb müminlere ahretten önceki ikramıdır. Aleyhisselam şöyle

---

³⁰⁶ Kur’an, 80/21.

³⁰⁷ Kur’an, 56/88-89.

buyurmuştur: “Şehitlerin ruhları yeşil kuşların kursaklarındadır ve bu kuşlar cennet meyveleriyle beslenir. Arşın altında asılı olan kandilleri yuva edinirler.”

Zalimlerin kabrinde azap çektiklerinin delili ise, kabirlerinden ateş ve dumanın görünmesidir. Benim şehrim Gırnata’da zalim, insanları haksız yere öldüren Gırah adında katil bir Emir’in kabrini görmüştüm. Öldüğü zaman kabrinin üzerine fildişi gibi bembeyaz mermerden bir kubbe yapılmıştı. Bu mermerler parçalandı ve kapkara oldu. Kabirden çıkan dumanlarla fırın gibi karardı. Yanına kimseyi defnetmediler. İnsanlarla birlikte ibret almak için onun kabrine gidiyordum ve fırından çıkan duman gibi olan kara dumanından alıyorduk. İşte bu açık bir azaptır. Dünyada bunun gibi bir sürü örnek vardır.

Rivayete göre; Nebi (s.a.v.) döneminde Abdullah b. Ömer develerin üzerinde yolculuğa çıkmış. Bedir’den, Mekke müşriklerinin öldürüldüğü yerden geçerken yer yarılıp içinden kapkara, baştan aşağı alevler içinde bir adam çıkmış. Arkasında sürüklediği bir de zincir varmış. Adam: “Ey Abdullah bana su ver! Ey Abdullah bana su ver!” diye inliyormuş. Abdullah b. Ömer: “ Beni tanıyor muydu, bilmiyorum.” demiş. Devesi bu durumdan korkarak kaçmış ve adamın arkasından zincirin diğer ucunu tutan bir başka adam da: “Ey Abdullah ona su verme! O, Allah düşmanlarından Ebû Cehil’dir.” demiş. Sonra onu kabre sokana kadar kırbaçlamış, ardından yer adamın üzerine kapanmış.

Abdullah b. Ömer bu durumdan korkarak, yolculuğundan geri dönmüş ve gördüklerini Nebi’ye (s.a.v) anlatmış. Nebi de kişiye, tek başına yolculuğa çıkmasını yasaklayarak şöyle buyurmuş: “ Bir kişi bir şeytandır, iki kişi iki şeytandır, üç kişi yol arkadaşı olabilir.”

528/1133-34 yılında Taberistan’ın kıyı şehirlerinden Ceylan halkından bir genç bize geldi. İsmi Abdulvâhid b. Ali’ydi. Din ve doğruluk ehli birisiydi ve evime yakın olan mescide doğru gidip geliyor, Kur’an okuyor, oruç tutuyor, ibadetle meşgul oluyordu.

Ona; “Ey Abdulvahid niçin evini barkını bırakıp buralara geldin?” diye sordum.

O da; “Efendim benim genç bir amcaoğlum vardı. Vilayetimizin yöneticisine hizmet ediyordu, amcaoğlum öldü ve onu üzülererek gömdük. Defnettüğimizin ikinci günü kardeşlerim ve akrabaları ile ziyaretine gittiğimizde kabrinden gelen sesleri duyduk. Sanki birisi tahtayla tabuta vuruyordu. Sevinçle ‘Onu bir sessizlik alınca öldü

diye gömmüşüz!’ dedik. Tabutu dışarı çıkartana kadar uğraştık. Sandığı açtığımızda sırtüstü yatan amcaoğlumu gördük. Kefeni göbeğini örtüyordu ve gece gibi kapkara olmuştu. Gözleri yanaklarına akmıştı. Göğsünün üstünde ayak bileği kalınlığında iki zira uzunluğunda kara bir yılan yatıyor, ağzından ölünün ağzına sanki bir şey akıtıyor, onun da kafası titriyordu. Kuyruğuyla da sandığın sağına soluna vuruyordu. O duyduğumuz ses kuyruğunun sesiymiş. O sırada ölünün kardeşi keskin mızrağıyla yılanı vurdu ama yılanı isabet etmesine rağmen ona hiçbir şey olmadı. Ardından yılan ölünün göğsüne girdi. Elinde mızrak olan bütün kardeşleri yılanı vurdularsa da bir işe yaramadı. İlim ehli bir zat, ‘Bu Zebani Meleği’dir, bu ölüye azap çekirtmek için görevlendirilmiş, toprağı geri örtün!’ dedi. Ben de şehrimden kaçtım ve bir gemiye binerek bu şehre ulaştım. Amcaoğlumun çektiğı o azabı gördükten sonra bir daha o şehre dönmem” dedi.

Bir süre benimle kaldıktan sonra hacca gitti. Allah’ın rahmeti onun üzerine olsun.

Şa’bî *Siyeru’l-Mülûk* (Meliklerin Hayatları) adlı kitabında zikrettiğine göre, Ali b. Ebû Talib (r.a) bir gün Kûfe dolaylarında otururken Yemenli bir bedevi oraya doğru yaklaşmış, insanlara selam vermiş ve “Müminlerin Emiri olan hanginiz?” diye sormuş. İnsanlar Hz. Ali’yi göstermiş ve adam O’nu selamlayıp Hilafetini kutlamış ardından; “Ya Müminlerin Emiri, Allah’ın sana öğrettiğı dininde faydalı olabilecek şeyleri öğretmen için Yemen’den geldim” demiş. Emirü’l Müminin Ali ona Yemen’in hangi beldesinden olduğunu sormuş. O da, Ölü Hadra’dan geldiğini söylemiş. Ali; “El-Ahkaf’ı biliyor musun?” diye sorunca adam, “Sanırım Nebi Hûd’un (a.s) küçük çukurunu diyorsun” diye karşılık vermiş. Ali (a.s) “Evet” deyince, adam şöyle devam etmiş:

- Ya Emirü’l Müminin, gençlik yıllarımda ben ve bir arkadaşım birlikte yüz merdiveni olan bir dağın içinden bir kuyuya indik. Kuyuda içeride büyük bir kubbeyle karşılaştık. İçinde mermerden bir yatak, üzerinde de kaya parçası gibi bir adam vardı. Tıpkı canlı insanlar gibiydi, hiçbir değişiklik yoktu. Güzel yüzlüyü, cesedi azametli ve üzerinde Yemeni elbiseler vardı. Kafasının yanında mermerden bir levhada şiirsel bir dille şunlar yazılıydı:

Bu takva sahibi doğruya itilmiş ve doğruya ileten bir peygamberdir,
Âd kavminin azgın tiranlarına gönderilmiş;

Sadece Allah'a kul olsunlar, onun yerine başkasını anamasınlar,
Zıddı ve eşi olan her şeyi reddetsinler diye;

Ama onlar karşı çıktılar ve onun sözüne beyinsizce cevap verdiler,
Terör estirmekle, sürgünle korkuttular;

Derken, Allah uğuldayan bir rüzgâr gönderdi üzerlerine,
Gök gürlemeleri ve şimşekler ile yeri göğü inleterek;

Sonunda evlerinden başka hiçbir şey görünmez oldu,
Elbette kul günah işler ve Allah da gözetler;"

Ali (a.s) anlattıklarından hoşnut oldu ve ona ikramda bulundu, ona ilim öğretti ve gidene kadar onu yanından ayırmadı. Allah her şeyi en iyi bilendir.

Şa'bî (Allah rahmet etsin) şöyle rivayet eder. " Ölü Hadra dağında Âd kavminin ileri gelen melikler ile kudretli olmayan meliklerin kabirlerini barındıran oyuklar vardır. Allah Teâlâ cesetlerinin azametliliği ile yiğitlikleri, kuvvetlerinin çokluğu ve sultanları ile onları ayrıcalıklı kılmıştır. Bu dağdaki Şeddâd'ın kuyusunu buldum. Oraya her biri 10 zira olan merdivenlerden inilerek ulaşılır." İçinde altınla işlenmiş mermerden büyük bir yatağın olduğu yer altındaki kubbeli mezara ulaşmışlar. Yatağın üzerinde Şeddâd b. Âd'ın koyu kırmızı ve acıyla bezenmiş, kaya parçası gibi olan cesedi duruyormuş ve cesetten hiçbir şey düşmemiş, canlı gibiymiş. Kafasının yanındaki altından levhada şu şiir yazıyormuş.

Ben Âd oğlu Şeddâd'ım,
Muhkem ve ulu sarayın sahibi;

Şiddetin ve savaşın kardeşi,
Ve upuzun yaşamın;

Yeryüzü halkı topluca boyun eğdiler,
Bana, tehdidimden korktukları için;

Bütün insanları ezdim topluca,
Sanki hepsi kölelerim benim;

Derken Hûd dosdoğru yol³⁰⁸ getirdi,
Ama biz Hûd'un sözünü de tutmadık;

İsyan ettik Hûd'a, oysa boyun eğdik,
Her inatçı zorbaya;

Sonra bir çığlık, geldi çöktü üstümüze uzak ufuklardan,
Döndürdü bizi ekine çölün ortasında harman edilmiş gibi.

Altın levhayı alıp oradan uzaklaştırdılar ve gördüklerine çok şaşırılmışlardı.

Onların yine yerin altında büyük bir kubbeli mezar buldukları rivayet edilir. Birçok merdivenle oraya inmişler. Yerin altında süslenmiş mermerden bir yatak, üzerinde de kaya parçası gibi (taşlaşmış) bir adam bulmuşlar. Bu cesetten de hiçbir şey düşmemiş, canlı insanlar gibiymiş ve onun da kafasının yanında bir levha varmış ve o levhada da şu şiir yazılmış.

Kim beni tanımıyorsa, onca yıl aradan geçti diye,
Bunca sıkıntıdan, olup bitenden sonra;

---

³⁰⁸ Rüşt.

Bilsin ki ben Şeddâd'ın oğluyum, ardından Kral olan,
İki yüzyıl, akabinde bir yüzyıl daha;

Çöl ordularım ve Casim günlerinde,
El Aruz'dan Saffan'a yayılan;

Aslanlar gibi Cadis ve Tasm kabilelerimiz,
Ve Umman körfezine kadar, Hicaz halkı;

Savaş için atıma bindiğimde,
Çevremde görürüm bunlardan;

Sabırsız atların üstünde,
Dizginlere yapışmış milyonlarcasını;

Anlaşma yapan kavimlerin hepsi bana boyun eğdi,
Şeddâd'tan sonra isyan etmek üzere;

Doğu ve batının halkı isyan etmişlerdi bir zaman,
Nankörlüğe tutunup olmuşlardı hep düşman;

Kazandığım malın haddi hesabı yok,
Hayat ne getirir bilinmez diye sakladım onu;

Denizin derinliklerindeki toprağın altına,
Ama dilediğim ölümsüzlük, zamanla uğraşamam;

Görünüyor ardımdan öyle toplumlar gelecek ki,
Birbirine takva ile bağlı, hepsi kardeş tas tamam;

Her erdemin sahibi Muhammed gelecek onlara,
Çarpıcı ayetler getirecek okunan Kuran'dan;

Keşke onun önünde bulunsam,
Her savaş meydanında ve mızrakların vurulduğu anlarda;

Ey beni şimdi bir çukurda bağlanıp kalmış gören,
İman ile yaşa, uzak dur küfür karanlığından!

Mekke dağlarında yerin altında kubbeli mezar bulunur. İçinde güzel suretli olan, kayadan (taşlaşmış) bir adam ve bir kadın cesedi bulunur. Onların başında da mermerden bir levha vardır ve üzerinde şu şiir yazılıdır:

İftiharın yuvası Sâf b. Amr'ım ben,
Her asırda canlıların baharıyım ben;

İster Cürhüm'den ol, başkan sayılırim,
Emrettiğim zaman emrim emirdir;

Hükmüm altındaydı onlar, benim hükmüm,
Allah'ın şu evini hacceden her kulu bağlar;

Şu önümde gördüğünüze âşık oldum,
Onu mihr vermeden koynuma aldım;

Beni kim görürse ilişmesin bir kadına,
Kocası varken, kimseyi de ezmeye kalkışmasın.

Bu adam bu kıza âşık olmuş ve onunla Kâbe'de zina etmiş. Allah da onları ibret olması için taşlaştırmış. Kureyşliler onları oradan çıkartmış ve görenlere ibret olsun diye adamı Safa tepesine, kadını da Merve tepesine götürmüşler. Ancak uzun süre sonra onlara tapınmaya başlamışlar. Allahu Âlem.

Şeddâd b. Âd amcaoğlu el-Dahhâk b. Alvân'ı 10 bin tane dev³⁰⁹ askerler ile Irak'a göndermişti. Askerlerinin arasında Lam b. Amir³¹⁰ adında imanını gizleyen ve Hud'a (a.s) inanan bir mümin vardı. El-Dahhak insanlara çeşitli işkenceler yapıyor, tencerelerde kaynatıyordu. Lam b. Amir onu bu işten vazgeçirmek isteyerek: “ Onlar da bizim gibi insan, biz güç ve kuvvet olarak onlardan üstünüz. Allah bu yaptıklarından razı olmaz.” dedi. Melik El Dahhak ona kızarak,“Sanırım sen Hûd'un dinindensin, Melik'in dinine karşı geliyorsun.” dedi. Lam korku içinde malını ve ehlini alıp, ava çıkarmış gibi kuzeye doğru yola çıktı. Dahhâk'ın bundan haberi olmadı. Lam b. Âmir, Sakâlibe ve Bâşkirt topraklarına, oradan da batıya, Rum topraklarına vardı. Karadeniz kıyısında temiz havalı, kaynakları bol, bitki örtüsü çok, yabani hayvanların olduğu bir yerde durdu. Orada siyah kurşun madeni buldu ve siyah kurşundan dağ gibi bir kubbe yaptırarak oraya gömülmeyi vasiyet etti. Sonra, başucundaki taşla Arapça ile şu beyitleri yazdırdı:

Lâm bin Amir'im ben...

Vermişim Şirkin karanlığını, yerine ihlâsı almışım;

İdris'in Rabbi olan Allah'a inanıyorum,
O, Hûd'un da Rabbi'dir, kıssaya da inandım;

Diyerek ben “Ondan başka tanrı yoktur!”
Başkası yok, kendisine sığındığım rabbimden;

Sonra inkârcı Dahhâk benden istedi,
Körlükte ve haddi aşmada onun gibi olmamı;

Sonunda tamamen terk ettim ülkemi,
Boşalttım onun için yerimi yurdumu;

³⁰⁹ Burada geçen kelime dev kelimesidir. Ancak zorba, tiran, her şeye gücü yeten manaları da vardır. Bu sebeple bunların dev yerine güçlü insanlar olduğunu düşünebiliriz. Fakat ileride el-Gırnâtî bunlardan birisini tasvir ederken çenesi 17 zira demektir. Buradan anlaşıldığı üzere bunlar gerçekten iri yapılı insanlardır.

³¹⁰ Burada Lam b. Amir olarak geçen isim ekler kısmındaki yerlerde ise Lâm b. Âbir olarak geçmektedir. Biz ikisini de yazıldığı gibi alacağız.

Oturdum uzun bir süre yalnız ıssız çöllerde,
Korkarak ve günahkârlardan kaçarak;

Ve inşa ettim gördüğünüz bu yapıyı,
Kudretli Rabbimin yardımıyla, kurşundan levhalarla;

Ve emrettim çocuklarıma beni defnetmelerini,
Bunun içine gömleklerim ve yorganlarımla;

Benden sonra bir peygamber gelecek bir zamanda,
Haşim oğullarından, hem koruyucu hem sığınak;

Sen çok ibadet edersin şefkatli, merhametlisin,
Aç açık zavallılar ve de yetimler için;

Keşke ömrüm olsa da görsem onu,
Ulaştım hayalime, seçkinlere verilen bu ihsana;

Sonra el-Dahhâk, Lam b. Amir'i sordu. Onun evlatları ve yardımcılarıyla birlikte kuzeye doğru gittiği haberini verdiler. Dahhâk, iki komutanından birini askerleriyle birlikte Bulgar beldesine, diğerini de Bâşkirt'a yolladı. Dahhak'ı ifritlerin (cin) öldürdüğü söylenir. Allahu Âlem.

Sonra o devler Bâşkirt ve Bulgar kentinde ikamet etmişler ve orada ölmüşler. Bâşkirt'ta kabirlerini görmüştüm.³¹¹ Birisinin ön dişinin uzunluğu 4 karış (eşbar), genişliği iki karıştı. Bâşkirt'ta iken benim yanımda, eskiden kesilip, alt çenesinden

---

³¹¹ İbn Fadlan'da Bulgar topraklarında bulunduğu sıralarda Bulgarlar'ın topraklarında bu devlerin varlığı ile ilgili bir rivayet aktarır. Fadlan'ın rivayet ettiğine göre, Bulgar hükümdarı idil nehri civarında olan bir dev insanlara zarar verdiği için asarak öldürmüştür. İbn Fadlan da onu görmek isteyince hükümdar onu devin cesedinin yanına götürmüş ve devin cesedini İbn Fadlan'a göstermiştir. İbn Fadlan, bu devin kafasının arı kovanı gibi büyük olduğunu ifade etmektedir (Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, s. 33-34).

çıkarılmış ön dişinin yarısı vardı. Bu yarım dişin genişliği 1 karış ve ağırlığı 1200 meşgaleydi. Ben onu ölçmüştüm ve o şimdi benim Bâşkirt'teki evimdedir.

Bu çenenin çevresi 17 zira idi. Bâşkirt'teki bazı arkadaşlarımın evinde uzunluğu 8 zira olan azı dişleri var. Kaburga kemiklerinden her birinin genişliği mermer levha gibi olup 3 karıştır (eşbar). Bana yanında olan çürümüş bir bileğin yarısını gösterdiler ama ben onu yerden tek elle kaldırmaya güç yetiremedim, iki elimle bir den tuttum. Bulgar beldesinde buna benzer kemikler vardır. Şa'bi'nin de “*Siyerü'l Mulûk*” isimli eserinde dediği gibi; “Yaratılıştta ve zenginlikte sizi üstün kıldı.”

Bulgar'da 530 senesinde Âd'ın soyundan Danka adında 7 zira uzunluğunda bir adam gördüm. Üzerine binilen atı, küçük bir insanı alır gibi koltuğunun altında alıyordu. Kuvvetli olduğundan, atın bacaklarını eliyle kırıyor, vücudunu bakla parçalar gibi parçalayabiliyordu. Bulgar Hükümdarı (Sahibi) ona öküzlerin taşıdığı bir zırh almıştı, bir de kazan gibi kafa zırhı vardı. Çarpışmaya girdiğinde sütun gibi bir ağacı eline alır, file vursa öldürürdü. Ancak mütevazı birisiydi. Benimle karşılaştığında bana selam verir, bana ikramda bulunurdu. Allah ona rahmet etsin.

Bulgar'da herkesin girdiği bir tane hamam vardı. O da oraya geliyordu. Âdemoğullarının en gariplerindendi, ondan daha ilginçini görmedim. Onun gibi bir de kız kardeşi vardı, Bulgar'da çok kez görmüştüm. Bulgar'daki Kadı Yakup b. Numan bana: “ Bu Âd kavminden olan uzun kadın, adı Âdem olan kocasını öldürdü. O Bulgar'ın en güçlülerindendi. Göğsüne bastırmış ve adamın bütün kemikleri kırılmış, adam da o anda ölmüş.” dedi.

İlginç Mezarlar ve Ölüler:

Mısır'da yerin altında, içinde Hıristiyan Rahiplerin olduğu bir ev vardır. Evin altında, ip ile gergin bir şekilde eski bir deri ile sarılmış ölü bulunan tahtadan küçük bir yatak vardır. Bu yatağın üzerinde ise büyük bir sürahi gibi yeşil emaye çömlek, içinde de fitile sahip bakırdan bir boru bulunur.

Eğer fitili ateşlenirse o, lamba haline gelir, borudan berrak, güzel, saf yağ çıkar. Hatta bu kap yağ ile dolar ve lamba, bu yağın çokluğu ile söner. Eğer sönerse yağdan bir şey çıkmaz. Eğer ölü yatağın altından çıkarılırsa ortaya yağla ilgili bir şey çıkmaz.

İnsanlar bu kabı kaldırır ama altında bir şey göremez. İçinde delik olan bir bölüm de yoktur.

O ruhbanlar bu yağı satarak geçimlerini sağlarlar. İnsanlar da bu yağı onlardan satın alır ve kullanırlar. Söylendiğine göre bu da dünyanın ilginçliklerindedir.

Konya yolunda, içinde Hıristiyan bir topluluğun yaşadığı, yerin altında bulunan bir mağara, bu mağarada da, bazısı kıyam, bazısı rükû ve bazısı da secde halinde duran ölü adamların içinde olduğu büyük bir ev vardır. Onların hangi milletten olduğu bilinmez. Üzerlerindeki elbiseleri de bozulmamıştır. Hıristiyan ve Müslüman insanlardan onları görenler hükümdarlarından ihsan beklerler.

İsmi Davud b. Ali olan Başkırtlar'dan bir adam bunlar hakkında beni haberdar etmişti. Dedi ki:

“ Ben o mağaraya girdim, adamları gördüm. Rükû halindeki adamlardan birine yaklaştım ve boynundan tutarak boyum seviyesine kadar yukarı kaldırdım. Sonra bıraktım ve hemen ardından eskisi gibi rükû haline döndü. Mağaranın içinde, onların grubundan birçok ölünün olduğu büyük bir ev vardı. Birde yanında, beşik içinde bir bebek olan kadın bulunuyordu. Kadın çocuğun üzerine eğilmiş, sanki onu emziriyordu. Ancak kadın da ölüydü ve cesedinden hiçbir şey düşmemişti.”

Ömer b. Hattab zamanında Yemen'de bir kazı yapıldı. Üzerinde elbisesiyle oturan, bozulmamış bir adam buldular. Eli bir canlı gibi başının üzerindeydi. Elini başının üzerinden kaldırdılar hemen ardından başında olan yaradan kan aktı. Elini bırakınca, eli tekrar balındaki yaraya döndü ve kan kesildi. Elinde, üzerinde 'Abdullah b. Tâ'm yazılı gümüş bir yüzük vardı. Ömer b. Hattab (r.a) rahiplerin önde gelenine bu olayı sordu ve Rahip dedi ki:

“Ya Emirü'l Mü'minin bu, İsa'nın (a.s) dinine tabi havarilerle birlikte iman etmiş olan kavmin halkından bir kişidir ve onun ashabındandır. Allah'ın Kuran-ı Kerim'de de zikrettiği üzere Yemen Hükümdarı onları yakmıştı. Allah Teâlâ dedi ki: 'Kahrolsun Ashab-ı Uhdud³¹² ve tutuşturulmuş o çıralı ateşin sahipleri, onlar da başlarına oturmuşlar müminlere yapmakta oldukları zulmü seyrediyorlar.'³¹³ Abdullah b. Etâm öldürüldü ve halkın omuzları üzerinde defnedildi.

---

³¹² Hendek sahipleri.

³¹³ Kur'an, 85/ 4.

Ömer bunu duyunca hiç vakit geçirmeden onu önceki haline getirmelerini ve düşmanlarının bulmamaları için eski yerine gizlenmesini emretti. Onlar da bu emri yerine getirdiler.

Yine Ömer b. Hattab zamanında meşhur sahabelerden Ebû Musa el-Ensari (r.a), Horasanı fethetti ve Sus Şehri'ne girdi. Kalesinde, üzerinde asma kilit olan bir ev buldu. Kilidi açtı ve içinde bedeni bozulmamış bir adam olan mermerden bir sandık buldu. Ardından Ebû Musa, Ömer b. Hattab'a mektup yazarak bunu haber verdi. Ömer b. Hattab da bu olayı rahiplerin önde gelenine sordu. Rahip dedi ki:

- Ya Müminlerin Emiri bu Danyal Peygamberdir.³¹⁴ Kudüs yıkıldığında Buht'n-nasr (Buhtunnasr)³¹⁵ Danyal Peygamber'i (a.s.) esir almıştı. Danyal, Buht'n-nasr'ın yanındaydı ve Buht'n-nasr bir rüya gördü, ancak ondan korktu ve unuttu. Sonra rüyasını ulema topluluğuna sordu. Onlar 'Bizim gayba dair bir bilgimiz yoktur, senin unuttuğunu biz nasıl bilelim? dediler.

Danyal ise:

- Rabbim senin rüyandan beni haberdar etti ve rüyanı bana yorumladı" dedi.

Buht'n-nasr:

- Bana anlat ya Danyal!

Danyal:

- Başım semada, ayakları yeryüzünde bir put gördüm. Yukarısı altın, göğsü gümüş, iki baldırı bakır, iki bacağı demir, ayakları emayedendi. Sonra semadan putun başına doğru inen küçük bir taş gördüm. Bu taş, putun vücudunun tamamını parçalara ayırdı toz haline getirdi. Sonra bu taş kocaman oldu hatta sema ile yeryüzünün arasını doldurdu.

Buht'n-nasr:

- Doğru söyledin ya Danyal, bu rüyanın yorumunu söyle bana!

---

³¹⁴ İsrail milletinden bir peygamber olup, İslam tarihinde adı çok az geçer. Danyal peygamber, Buht'n-nasr tarafından Kudüs'te esir alınmıştı. Bundan sonra Danyal Keyhüsrev'e hak dini kabul ettirmiştir. Keyhüsrev'de Danyal'a vezirlik makamını vermiştir. Ancak Danyal hükümdardan İsrailoğulları'nın Kudüs'e tekrar dönmelerini istemiş, Keyhüsrev ise bu isteği yerine getirmiş fakar Danyalı yanında alıkoymuştur. Danyal da Keyhüsrev'in ölümünden sonra gidebilmiştir. Dünya saltanatıyla ilgili de önemli bir kehanetinin olduğu zikredilir (B. Carra de Vaux, "Danyal", *İA*, III, s. 479).

³¹⁵ Buht'n-nasr (Buhtunnasr) (M.Ö. 604-561), Babil Hükümdarlarından olup, Mısırlıları Filistin ile Suriye'den kovmuştur. Bu tarihten sonra Yahudiler Bâbil esaretine girmiştir. Geniş bilgi için bkz. (B. Carra de Vaux, "Buhtunnasr", *İA*, II, 774).

Danyal:

- O put, sizin Acem Halkı'na olan yönetiminizdir. Altın, Hükümdarlardır. Gümüş, onların vatandaşları; bakır, onların hizmetçileri; demir, orduları; emaye, onların küçükleridir. Taş ise, ahir zamanda çıkacak olan Nebi Muhammed'dir. Yönetimlerinizi yıkıyor, öyle ki ondan yeryüzünde hiçbir iz kalmıyor. Yer ve gökyüzü arasını diniyle dolduruyor ve orada olan her şey onun ümmeti hâkim oluyor.

Bunun üzerine Buht'n-nasr, Danyal'ı ve yanındaki İsrail halkından³¹⁶ (Yahudilerden) olan esirleri azat ederek onlara iyiliklerde bulundu. Ondan başka kimse de orada söz sahibi değildi.

Sonra Buht'n-nasr yine bir rüya gördü ve unuttu. Tekrar Danyal'a sordu.

Danyal:

- Üzerinde yedi dalı olan büyük bir ağaç gördün. Her bir dal üzerinde, sayılamayacak ve hesap edilemeyecek çeşitli hayvanlardan oluşan dallar vardı. Sonra hükümdar semadan indi ve bu ağacın dallarını söktü ve büyük bir kaygıyla onu bıraktı.

Buht'n-nasr:

- Rüya budur. Yorumu nedir?

Danyal:

- O ağaç sensin, Allah (Azze ve Celle) seni bu ağacın üzerindeki bütün hayvanların suretine çevirecek ve yedi sene öyle kalacaksın. İlk olarak kartal suretine, son olarak da sinek suretine dönüştürüleceksin. Sonra sarayına geri döneceksin ve Allah Teâlâ seni eskiden olduğu gibi tekrar insan suretine çevirecek.

Buht'n-nasr korktu ve “ Ya Danyal bu dönüşümün işareti nedir ?” diye sordu.

Danyal:

- Kolunun üzerinde yeşil tüy gördüğünde, sen yedi sene sonra tekrar dönene kadar oğlunu hükümdarlığına yönetici olarak ata!

Günlerden bir gün Buht'n-nasr koluna baktı ve kolunun derisinin altında yeşil tüyü gördü. Sonra karısı ve oğlunu da alarak halkının karşısına çıktı. Oğlunu

---

³¹⁶ Kullanılan kelime Benî İsrail'dir.

memleketine yönetici yaptı. Ardından kendisi dönene kadar, oğluna Danyal'dan ayrılmamasını ahdedti. Danyal Dünya'nın en âlim kişisidir.

Sonra Buht'n-nasr silkelendi ve kartala dönüşüp havada uçmaya başladı ve insanlar onu gördü ardından yedi seneliğine kaybolup gitti. Bu yedi sene içerisinde çeşitli hayvanlara dönüştü ve son olarak sineğe dönüştü. Sonra Buht'n-nasr sarayına geri gelerek tahtına oturdu. Ardından tekrardan silkelendi ve eskiden olduğu gibi âdemi oldu. Ülkesinin halkı ona secde etti ve onun dönüşüne oldukça sevindiler. O Allaha hamd etti, onu övdü ve Hakk'ın Hakikatine şahitlik etti. Danyal'a iman etti ardından onla birlikte halkı da ona iman etti. Nasır o gece öldü. Danyal de ondan sonra vefat etti.

Ömer'in (r.a.) halkı Danyal'ın cesediyle yağmur duasına çıkarlarmış ve eğer yağmur yağmazsa Ömer (r.a) bu olaya çok şaşırırmış. İnsanların onun cesedine ulaşmamaları için Ebû Musa'nın, onu suyun altına defnettirdiği yazılmıştır.

Ebû Musa emretmiş ve defnedildiği yerden alınıp, Sus Nehri'nin ortasına kabri kazılarak, mermer levhalardan oluşan bir sanduka ile bu nehrin altına gömülmüş. Taş ve kireçle sağlam bir mezar inşa edilmiş, öyle ki su bile cesede ulaşamıyormuş. Sonra nehir mezarın üzerinden akıtılmış. Onun yakınına sahil kıyısında mezar boyunca büyük bir mescit yapılmış. Bu mescit, "Mescidu'n Danyal" diye bilinmektedir.

Danyal'ın mezarının çevresinde sınırı belirli bir alan içerisinde büyüklü küçüklü birçok balık çeşidi vardır. O sınırlar bellidir. Eğer bu sınırı bir balık geçerse, onu almakta bir sakınca yoktur. Ancak, birisi Danyal'ın sınırı belirli olan o haram bölgesinden bir balık alırsa onun başına büyük bir felaket gelir. Orada insanlar tarafından unutulmuş, büyük hayvanlar gibi balıklar da vardır. Eğer insanlar bu suya girer ya da ellerini sokarlarsa balıklar gelip onların elinden ekmek yerler. Ancak onların helal olanlardan başkasını yemediklerini söylüyorlar.

Dedi ki:

- Belki zalimlerin bazılarında giderler ve zalimlerde onlara ekmek atarlar, ama balıklar nehrin dibine doğru dalıp, o ekmekten bir lokma bile yemezler. Malları helal olan bir adam yanında somunla geldiğinde ise bu somuna doğru savaşıp atarlar.

Orada kulağında küpe olan koyun gibi büyük bir balık vardı. Onun kulağına niye halka taktıklarını sordum.³¹⁷ Dediler ki:

- Bazı emirler (yöneticiler) geldi ve yiyeceklerinden bu balığa attı ama balık ürküp kaçtı, o yiyeceklerden hiçbir şey yemedi. Hal böyle olunca adam kızdı, bu balığı mızrağıyla dövdü. Bundan dolayı adamın eli o anda kurudu. Bunun üzerine Allah'a itaat ve tövbe ederek zalimlikten çıktı. Elinin iyileştiğini söyledi ve bu balığın kulağına altından bir küpe yapıldı. Balıklar içerisinde meşhur olan bu balık yaralıydı ve elinin iyileşmesinden sonra suya girip o balığı onun için tuttular. Kulağına altın küpeyi yapana kadar da bırakmadılar.

Bu da Allah'ın (c.c.) mucizelerindendir.

Sonuç olarak bu balık insanlardan kaçmaz, onlara alışıktır. İnsanlar da Danyal'ın türbesinin olduğu bu yerleri gezerler ve buralarda çokça vakıf bulunur. Hizmetçileri ziyaretçi ve yabancı komşulara hizmet ederler. Her şeyi bilen Âlemlerin Rabbi'ne hamd olsun.

Kayrevan yakınlarında Yukarı Mağrib'te Muhammed Hoca denilen salih bir adamın mezarı bulunur. Duası kabul olunan zahitlerdendi. Bu adamın mezarına uğrayan herkes onun toprağından alırdı. Gemi ile denize açıldıkları zaman deniz kabarıp, fırtına çıkıp, dalgalar yükseldiğinde bu topraktan bir tutam çıkarıp denize atarlar ve Yüce Allah'a dua ederlerdi. Bunun üzerine deniz sakinleşir, fırtına diner ve Yüce Allah yolculuklarını kolaylaştırırdı.

Arkadaşlarımızdan bir adam onun toprağından almıştı. Sonra onu, yanında bulunan altın dolu bir keseye koyarak Akdeniz yolculuğuna çıktı. Geminin yan tarafındayken keseyi çıkardı. Bu esnada yelkenler gemiyi kuş gibi uçuruyordu. Adam keseyi kucağına koydu ve unuttu. Dalgınlıkla ayağa kalkınca kese denize düştü ve kayboldu. Kese ve altınlar gidince adam önce bağırdı, ardından da ağlamaya başladı. Bununla birlikte bütün umutlar da yitirilmişti. Gemide adamın o torbadan başka bir şeyi de yoktu. Çünkü Mağrib halkı haç yolunda ticaret yapmayıp, giderlerini karşılamak için sadece altınla yola çıkarlardı. Şimdi bu adam fakir olduğuna kanaat etti. Şimdi bu

---

³¹⁷ Bu cümle burayı gördüğünü, Danyal'ın mezarını gezdiğini kanıtlar. Ancak buralardayken duyduğu bazı rivayetleri de anlatmaktadır. Bunlar da kendini belli etmektedir.

keseinin bulunacağından ümidi kesilmişti. Çünkü o artık denizin ortasındaydı, gemi ise kuşun uçuşu gibi hızlıydı.

Akşam olduğunda yelken direğini kaldırdılar ve altınla birlikte o keseyi direğin altına sarılı olarak buldular. Sahibi onu aldı ve çok sevindi. İnsanlar da bu duruma çok şaşırarak “Bu Zâhid Muhriz’in toprağının bereketindedir” dediler. Allah ona Rahmet etsin.

Mısır’ın merkezinde, içinde Affan denilen bir adamın mezarı bulunan bir camii vardır. Onun demir pencerelerinin önünden geçen herkes ona “ Allah sana Rahmet etsin Ya Affan!” diyor. Ben bu ilginç olayı Mısır’ın âlimlerine sordum, onlar da dedi ki: “ Affan terziydi. Bir gün genç zenci bir köle (hizmetçi) aldı ve onu çalıştırmaya başladı. Bir gün Affan ona ekmek pişirmek için fırını yakmasını söyledi ve o da fırını yaktı. Ateş kıvama geldi, zenci de ateşin çıtırtısıyla sevinçten coştı. Sonra ateş, Affan’ın giyiniş kuşandığı sarık ve elbiselerine ilerledi. Ardından onları da fırına atarak hepsini yaktı. Affan kölenin yaptığını gördü ancak Yüce Allah ona bir sabır ve hoşgörü ihsan etti. Bu yüzden Affan köleyi oradan çıkarttı, ona erzak vererek azat etti ve buna dair şahit tuttu, sonra evine döndü.

İnsanlar, zencinin Affan’a yaptığını, Affan’ın ise bu olay karşısında zenciye bir şey yapmadığını duymuştu. Bundan dolayı insanların kalbinde Affan’a karşı bir muhabbet oluştu. Zira Allahu Teâlâ onun için hayır ve güzellikler istiyordu.

Sonra bir gün Affan’a tüccarların büyüklerinden bir adam geldi ve : “Benim Hintliler için uygun mallarım var. Ben senin bu mallarla gitmeni ve onları satarak kâr etmeni istemiştim.” dedi. İkisi anlaştıktan sonra tâcir Affan’ı hazırladı. Ardından Affan bu adamın mallarıyla birlikte yola çıkarak Hindistan’a ulaştı. Yanındaki malları sattı ve onunla kâr etti. Sonra oradan ayrılarak gemiye bindi. Ardından bir fırtına çıktı ve onları Zencilerin ülkesine savurdu. Tâcirler can derdine düştüler ve batmaktan korkarak şehre girmek zorunda kaldılar. Kara parçasına ulaştıklarında zencilerle karşılaştılar. Zenciler onları birer birer Melik’in huzuruna götürüp sonra tekrar gemiye getiriyorlardı. Affan’ı alıp Melik’in önüne çıkarana dek, Melik onlarla bir şey konuşmadı. Ancak Affan’ı gördüğünde ayağa kalktı ve ona yönelerek Affan’ın elini ve iki ayağını öperek elleri arasında durdu. Affan ise bu olaya şaşırıp korktu. Melik tercümana yönelerek dedi ki:

- Ona de ki; Sen Mısırlı terzi Affan değil misin? Zenci bir köle almıştın ve o köle senin elbiselerini yakmıştı, sense onu azat ettin, onu giydirip süsledin,

dövmedin ve ona eziyet etmedin. O da sana bir kötülük yapmamıştı, değil mi?

Affan:

- Evet, ey Melik!

Melik:

- Ben senin azat ettiğin kölenim, Allah Teâlâ bana senin iyiliğinin bereketiyle bu nimetleri verdi. Bu memleketin hepsi senindir. Ben onların melik'iyim sen de benim Melik'imsin. Allah'a hamdolsun.

Affan:

- Ya Melik, sen benim oğlum gibisin, ama havasının sıcaklığından dolayı benim ve insanoğlu için uygun değil.

Melik onun için bir gemi emretti ve ona sayılamayacak çoklukta mallar verdi ve ona taşımacılık yaptırdı. Ona ülkesine giderken eşlik etmesi için kölelerinden verdi ve Affan yanında sayılamayacak çoklukta mallarla oradan ayrıldı. Affan onları reddetmemişti, onlarla daha sonra çokça evler, hanlar, dükkânlar, hamamlar yaptı. Bu yaptıklarının hepsini Müslüman fakirlere vakfetti.

Bu yapının içinde bir mescit yapıldı, onun içine de Affan'ın kabri inşa edildi. O her gece kabrinde namaz kılar.

Malının hepsi şimdi kabrinin üzerinde durmaktadır. Her pazartesi ve Perşembe günü oranın görevlisi nezaretinde erkek, çocuk ve kadın elbiseleri koyulur. Sonra mescidin duvarlarına yapılan demir parmaklıklara (pencerelerine) dışarıdan fakirler gelir ve onlara burada çokça mal dağıtılır. O vakit orada bulunan kadın, erkek ve çocuklardan binlercesi “ Allah sana her gün ve gece rahmet etsin ya Affan” diye dua ederler.

Ben onun kabrinin yanındaydım. Affan'a her saat rahmetle dua edenleri gördüm. Öyle ki, dua edenler arasında 2 ve 5 yaşları arasındaki küçük çocuklar bile vardı. Ben çok şaşırılmıştım. Ancak Allah onun için hayatı ve ölümü kolaylaştırmış ve hayırlı kılmıştı.

Mağrib halkından olup, Mısır'a giden bir adamdan bahsetmiştim. Hac etmek ve Mekke'ye komşu olmak istiyordu. Yanında bilerce mal ile Amr b. As Camii'nin önüne gelmişti. Oranın uleması içinde salih bir adam vardı. Tüccar ona gitti ve ; “ Efendim,

haç için önce size geldim. Size sevap, bana da yardım gerekli. İhtiyaçlarımı karşılamanızı ve beni reddetmemenizi istiyorum sizden.” dedi.

Adam:

- Yaparım inşallah.

Tâcir:

- Ben hacca gitmek istiyorum ama yanımda çokça mal var ve ben hacdan dönene kadar bunları size emanet etmek istiyorum, çünkü onların güvenliği konusunda korkuyorum.” dedikten sonra fakih o malları alıp mahzenine koydu. Malların sahibi de Hacc’a gitti.

Fakih imamın büyük kızları vardı. Onun, çeyiz olarak kızlarına verebileceği bunun gibi malları olmamıştı. Karısı ona, “Bu mallar sende emanet olarak duruyor. Onlarla kızlarımıza gerdanlık ve takılar alıp, çeyizlerini tamamlayalım. Böylece kendilerine yakışan eşlerle evlenebilirler. Biz de bunun kaygısından kurtuluruz” dedi. Kızlar evlenip eşlerinin yanına yerleştikten sonra malın sahibi gelip parayı isteyince, bu takıları toplarız, bozdurup altın yaparız ve adama iade ederiz. Böylece kızların kocalarının yanında kalır” dedi. Bunu söyledikten hemen sonra adam hemen eşinin dediğini yaptı. Bütün kızlarını evlendirdi. Kızlarından hangisi evlendiyse bu takıların hepsini ona taktı.

Malların sahibi üç sene sonra gelip camiye girdiğinde ona selam verdi. O da mal sahibini hoşça karşılayarak, “Mallarımı yarın vereceğim” dedi.

Adam, “Ne zaman istersen?” diye karşılık verdi.

İmam sıkıntılı bir şekilde eve giderek ailesine, “Benden kimsenin haberi olmaması için yarın Mısır’dan ayrılıp çölde (sahrada) olacağım, malların sahibi gelmiş ve ben bu rezaletten çok utanıyorum” diye konuştu.

Gece olduğunda İmam kaçma isteğiyle çıktı, ardından Affan sokağına gelerek kapalı olduğunu fark etti. Sonra Affan Camii’nin açık olduğunu gördü ve hemen camiye girdi. Affan da evinden gizlenmiş olarak çıktı, o da camiye girdi ve imamı orada gördü. Yanına gidip selam verdi ancak ikisi de birbirini tanımıyordu. Bundan dolayı Affan onun kim olduğunu sordu. İmam da, “ Sen kimsin?” diye karşılık verdi.

Affan, “Ben garip bir adamım” dedi.

İmam sakinleştikten sonra, “Ben Amr b. As Camii’nin imamıyım. Başıma bir musibet geldi, halim bundandır. Ben de bu şehirden kaçmaya karar verdim. Kınanmaktan korktuğumdan oraya geri dönmeyeceğim” dedi.

Affan, “ Ya da Allah sana ve bana bunun için bir kolaylık sağlar” diyerek, kalktı ve oradan çıktı. Kapıyı da, imam içerdeyken dışarıdan kapattı. Sonra evine girdi. Ardından, imamın sıkıntısını gidermek için, içinde tıpkı imamdaki emanetlere benzer altınlar olan bir torba getirdi. İmama, “ Bendekileri borç olarak al, mal sahibine gönder. Sen yüzüğü satana kadar da kimse bunu bilmez” deyince imam rahatladı ve evine döndü. Malları ellerinin arasında götürdü ve Allah Teâlâ’ya hamd etti ve Affan için O’na dua etti³¹⁸.

Malların sahibi öğle yemeği vaktinde geldiğinde imam malları ona verdi ancak adam; “Ya imam bunlar benim mallarımla aynı değil, adedi ve ağırlığı bir ama ben mallarımı neyle değiştirdiğini bana söyleyene kadar bunları almam. Seni buna ne zorladı?” dedi. İmam da başından geçen olayı ona anlattı.

Mal sahibi, “Ya şeyh, mallara gelince; Hakk, Allah Teâlâ’dır, ben de ondan yardım istedim ve seni buldum. Bu mallar senin hakkındır” dedi.

İmam Allah’tan başkasına şükretmedi, kendi ile ailesi rahata kavuştu ve Allaha hamd ettiler. Olaydan sonra İmam çıkararak malları Affan’a götürdü ve bu olaydan ona bahsetti.

Affan, “Seni sevindiren ve zenginleştirip elini genişleten Allah’a hamd olsun. Bu malları geri bana getirirken için sana vermedim. Sana, yalnızca Allah’ın kabul etmesi için karşılıksız olarak verdim” dedi.

Böylece imam Affan’ın bereketiyle zenginlerden oldu ve tıpkı Affan’ın daha önce sevindiği gibi o da oldukça sevindi. Meşhur Affan Mısır’da ve Mağrib’in tamamında yolcuların iyisine, iyilerin mükâfatının yok olmayacağını emretti.

O, Allah Teâlâ’nın dünya ve ahrette, biz ve Müslümanların hepsinin hayır ile mühürleyip kapattığı nefisleri için dünyada cimrilik yapan ve hayatta olan meliklerin (yöneticilerin) çoğundan daha hayırlı bir ölüdür.

---

³¹⁸ Arapça metinde “Affan için onu çağırdı” yazıyor. Ancak Allah’ı çağırması, onun için dua etmesi manasında da kullanılabilir.

H.z. Ali b. Ebû Talib'in (r.a) Hikâyesi:

Bu kitabı Müminlerin Emir'i Ali b. Ebû Talib'in gerçek ve ilginç hikâyesiyle bitireceğiz, Allah O'nu şereflendirsin. Bu hikâyenin ilginçliği Aleyhisselam'ın mezarının kıssasındadır. O, 530 sene sonra Belh Şehri'nin nahiyesindeki El-Hayr denilen büyük bir köyde ortaya çıktı.

Oranın halkından olan salih kişiler, uykularında Nebi'yi (s.a.v) görmüş. Nebi (s.a.v) onlara: “ Amcaoğlum Ali b. Ebû Talib bu topraklardadır” deyip, onlara bu köyün yakınlarını işaret etmiş.

Bu rüya onlarda sürekli yinelenir ve bu rüyayı gördüklerinden tebessüm ederler. Hatta el-Hayr köyü ve diğer yerlerin salihlerinden bu rüyayı görenlerin sayısı dört yüzden fazlayı bulur.

Onlar Sultan Sencer zamanında Belh Valisi (Sahibi) Kumac'a gidip gördüklerini ve Nebi'den (s.a.v) duyduklarını anlattılar. Sonra Âlimler toplandı ve onlara söyledikleri ile şahit olduklarını arz ettiler.

Âlimler de: “ Kim beni görmüşse, o gerçekten beni görmüştür. Çünkü şeytan asla benim kılığımaya giremez.” dedi. Ancak onlardan, fakih olan bir başkası: “ Ya Emir böyle bir iddianın doğru olması mümkün değildir, Peygamber de imkânsızı söylemez. Zîra Ali b. Ebû Talib (r.a) Kûfe'de öldürüldü” dedi. İnsanlarda bundan dolayı O'nun kabri hakkında ihtilafa düştü. Bir diğeri, “Kûfe Camii'nin minaresinin altına defnedildi” dedi, bir başkası: “ Kerzâzûd'a, bir diğeri Gadir'e ³¹⁹ defnedildi. Üzerine türbe yapıldı, bin fersah ya da daha fazla olan bir yerden Belh'e nasıl gelebilir ki? Bu mümkün değil.” dedi. Ardından insanlar tartışmayı bıraktı.

Gece yarısı olduğunda bu fakih evinden çıktı, çocukları ve arkadaşları da onunla birlikteydi. O Emir Kumac'a gelene kadar bağırarak ve yardım isteyerek geldi. Kumac onun alınmasını emretti ve içeri alınınca; “ Ne oldu sana?” diye sordu.

Fakih:

- Yüzüme ve vücuduma bak! Dedi.

---

³¹⁹ Bazı nüshalarda Bulgarya diye geçer. Gadir-i Hum'da olabilir. Gadir, Gadiri Hum: Mekke ve Medine arasında bir bölgedir. Orayla Mekke'den Medine'ye giden yol üzerindeki Çuhfe adındaki büyük köy arasında 2 mil vardır (Neşr. dipnotu).

Onlar da mum ile ona baktılar. Bir de ne görsünler, yüzü ve vücudunun çoğu siyahmış. Ancak dövülmemiş, tokat ve yumruk da atılmamıştı. Başladı ağlamaya. Ardından Emir Kumac; “Bunu sana kim yaptı?” diye sordu.

İmam, “Evde uyuyordum, Alevilerden kimisi salınmış uzun saçlı, kimisi örülmüş saçlı bir topluluk geldi. Üzerlerinde beyaz elbise vardı ve genç, orta yaşlı, çocuk ve yaşlılardan oluşan bu topluluk bana “Sen Resulullah’ı (s.a.v) yalancılıkla suçlayansın ve Müminlerin Emiri burada değil diyorsun. Öyle değil mi?” dediler. Ardından beni aldılar, açık kabrin önünde durana dek lanet ederek beni sürüklediler. Az sonra Ali b. Ebû Talib’i mezarın üstünde oturur halde gördüm. Saçları ve sakalları beyazdı. Dediler ki: “ Bu Emirü’l Mü’minin değil mi?” Sonra beni elleri ve ayaklarıyla öldüresiye dövmeye başladılar. “ Ya Emirü’l Mü’minin bana merhamet et!” dedim ve Ali (a.s) onlara eliyle işaret eder etmez beni bıraktılar. Sonra uyandım. Bütün uzuvlarım kırılmış gibiydi. Ben Allah’tan af diledim ve söylediklerim için tövbe ettim” dedi.

Bu durumu görünce Kumac, askerlerinin tümüyle o toprağa doğru çıkıp gitti. Resulullah’ın (s.a.v) onlara söylediği yeri kazdılar. Mermerden iki levha buldular. Emirü’l Mü’minin de onun içindeydi. Kesinlikle hiçbir şey eksilmemişti. Kefeni eksiksizdi. Emir Kumac ve ulema onu gördü. Yan tarafının altında parmakla, “ Bu Nebi’nin aşığı (dostu), Ali’dir. Allah onu şereflendirsin” yazılı kırmızı bir tuğla buldular. Üzerine Meşhed el-Gadîr’den daha güzel bir türbe yaptılar. Bu tuğla, ipek bir torba içinde türbenin mihrabına asılıdır. Hayatta bu rüyayı görenler de çoktur.

Horasan, Belh ve Semerkand şehirlerinin tümünden insanlar gelip burayı ziyaret ediyorlar. Yeri bilinmeyen Hz. Ali’nin kabrinin aradan 500 yıl geçtikten sonra Belh taraflarında ortaya çıkmış olması, kabirlerle ilgili ilginçliklerdendir.

Bu konuda âlimlerden biri şu şiiri okumuştur:

Gadir’de sadece Muğire var,
Sırları en iyi bilen Allah’tır;

Haydar’ın kabri Irak’ta değildir,
Şam’da, Cezire’de hiç değil;

Allah onun kabrini emanet etti,
Kendisi gibi hayırlı bir toprağa;

Ne mutlu ne kutlu Belh şehrine ki erişmiştir,
Onun nurlu türbesinin komşuluğuna;

Bu salih bir adamın gördüğü bir rüyadır,
Halkının içinde birçokları da gördü öyle;

Peygamber o rüyada söyledi onlara,
Yatıyor amcamın oğlu bu çukurlukta;

İşte bu Ali o burada, işte,
Gayret Hire halkı, haydi;

Kazın buraları haydin çalışın,
Derken lahdin yüzü göründü;

Müminlerin Emîri içindeydi,
Öğle vaktindeki güneş gibiydi;

Onu hiçbir şey eskitememiş bozamamıştı,
Hâşa ona bir şey zarar verebilir mi?

Başının altında bir kitabe vardı,
Yuvarlak çizgilerle yazılar vardı;

İşte bu Muhammed'in aşığıdır,
Toplumu içinde sadece o, vasiyetin sahibidir;

Bu onun sevdiklerinin babası,
Hep ona destek olmakla yaşadı;

Düşmanlarının kökünü kazıdı,
Peygamberin veziri diye çağırıldı;

Bu onun ilminin ummanıdır,
Basiret sahibidir herkesin dostu (efendisidir);

Hem kardeşıydi hem de damadı oldu,
Dostu idi, onun gibisi hiç oldu mu?

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ HÂMİD EL-GİRNÂTİ'NİN ASYA VE AVRUPA ÜLKELERİNE SEYAHATLERİ (EK METİN)

I

...Yol iz bilmeyen yabancı misafirler çoktu, ilim ehli onları alıp evlerine götürüyordu. Onların Ebû Kâsım diye bilinen yöneticilerinin yanına iniyordum. Benim için her gün koyun kesen hizmetçisi³²⁰ vardı. Onlara dedim ki: Koyundan başka bir şey kalmadı mı? Dediler ki: Evet var ama efendimiz bize bunu emretti.

II

O Emir Ali, Mahamali'nin Kitab el-Makna' isimli fıkıh kitabını okuyordu.- Allah ona rahmet etsin- birçok farklı dili konuşabiliyordu. Örneğin; Kazan dili Tablan dili, Feylan dili, Zeakalan dili, Haydak dili, Gamik dili, Serir dili, Alaana dili, Arsa dili, Zakhakaran dili, Türk dili, Pers dili, Arap dilini bilirdi. Bu farklı milletlerden yanımıza gelenler oluyordu ve her biriyle kendi dillerinde konuşabiliyordu.

III

Bu Emir'in kız kardeşi bir gün beni misafir olarak davet etti ve kardeşine dedi ki: Bu adama sor bakalım. Eşimle beraber olunca ihtilam oluyorum bu yüzden gusül abdesti almam gerekiyor mu? Bu soru karşısında şaşırdım ve dedim ki: "Söyle ona, Ensar kadınlarından biri Rasulüllah'a (s.a.v.) buna benzer bir soru sordu, dedi ki: Eğer sıvı-su görünürse yıkansın mı? Bunun üzerine Allah'ın Resulü: "En iyi kadınlar, Ensar'ın kadınlarıdır! Dini öğrenmede hayâ onlara engel değildir" buyurdu.

---

³²⁰ Hizmetçileri.

IV

Hazar bölgesinde denize girdim ve büyük bir nehre ulaştım Dicle'den kat kat daha büyüktü tıpkı içinden nehirler çıkan (fişkiran) denize benziyordu. Orada Saksın denilen bir şehir vardı. Şehirde en az 40 Oğuz (Guz) kabilesi ve her kabilenin başında göze çarpan, bir Emir vardı. Onlar, büyük evlere ve her ev, büyük kubbe gibi hirkatlara sahipti. Bir tanesinin boyu yüz adam veya daha fazla kişinin boyu uzunluğunda keçeyle sarılmış-kaplanmıştı. Bu şehirde farklı milletlerden yabancılar, tâcirler ve Mağribli olan binlerce batılı çocuk vardı.

Hazar beldesinde Cuma namazı kılınan birçok cami ve yine farklı milletler vardır. Bu şehrin ortasında Bulgar halkından bir Emir, ve onların Cuma namazı kıldıkları kendilerine has büyük bir camileri vardır. Caminin çevresinde ise Bulgarlar'dan oluşan farklı gruplar bulunur.

Başka bir cami daha var ki, orada kendilerine Savar halkı denilen ve sayıca çok olan bir kavim bulunur.

Bayram günü birçok minbere çıkarlar, her yönetici kendi milletine namaz kıldırır ve her milletin kendine has kadıları, fakihleri ve hatipleri vardır. Çoğu Hanefi mezhebine mensuptur, Mağripliler Maliki, yabancılar ve benim hanem, çocuklarımın anneleri, çocuklarım ve kızlarım da Şafii'dirler.

V

Bu vilayetin soğuğu şiddetlidir. Bu nehirde daha önce dünyada eşini benzerini görmediğim balık türleri gördüm mesela öyle bir balık var ki, güçlü bir adam ancak taşıyor ve öyleleri de var ki, güçlü bir deve³²¹ ancak taşıyabilir. Tabi ki küçükleri de var. Kılçıksızdır ve başında kemik, ağzında diş yoktur. Sanki tavuk etiyle doldurulmuş kuzunun budu gididir. Besili kuzu etinden daha güzel ve lezzetlidir. Bu balığın içine pirinç doldurulur ve kızartılır. Böylece besili kuzu etinden ve tavuk etinden daha güzel olur. Bu balık bize³²² yüz yarım danik³²³ bedeli ile satılır. Bu balığın karnından çıkarılan yağ lamba için bir ay yetebilir. Midesinden de bizim ağırlığımızın yarısı kadar tutkal çıkarılıyor. Bu balığın eti et tuzlanarak kurutulur ve dünyada ki bütün kurutulmuş

³²¹ Dipnotta “kuzu (حمل)” şeklinde belirtilmiş. Muhtemelen c harfinin (جمل - deve) noktasını koymayı unutmuştur. Aksi halde kuzu yük taşıyan bir hayvan olmadığından örnekte misal verilemez.

³²² Burada “من” kullanılmış, dipnotta ise aslının “منا” yani bize olması gerektiği vurgulanmıştır.

³²³ Kelime Farsça olup, dirhemin altıda birine karşılık gelir.

etlerden daha güzel olur. Saf, kırmızı kehribar renginde olup, ekmekle beraber yenir. Pişirmeye ya da kızartmaya gerek yoktur.

Para birimleri olarak beyaz kurşunu kullanıyorlar. Her sekiz kurşun, Bağdâd dinarıyla bir dinarı karşılıyor. Kurşundan yaptıkları bu paralarla meyve, ekmek, et gibi ürünleri satın alıyorlar. Et orada çok ucuzdur. Öyle ki; kâfir tüccarların kabileleriyle getirdikleri koyunlardan bir tanesi yarım danik karşılığında satın alınabiliyor. Kuzu da çeyrek danik bedeline satılıyor. Onlar da çok farklı türden meyve bulunuyor. Çok tatlı kavunlar ve kışın insanları sıcak tutan yiyecekleri vardır.

VI

Orada kış, şiddetli geçer ve kışlık evler çam ağacındandır. Büyük kütükleri (gövdeler) üst üste koyarlar. Çatıları ve tavanları düz tahta plakalardan oluşur. İçeride ateş yakarlar. Bu evlerin koyun derisi ile kaplanmış küçük kapıları vardır. İçerideki sıcaklık tıpkı hamam gibidir. Onların yakmak için odunları çoktur.

Oradaki nehir, kışın donar ve toprak gibi sert olur. Atlar, danalar ve diğer bütün hayvanlar bu donmuş nehrin üzerinde gezinip ve boğuşurlar. Nehir donduğunda bende genişliğince yürüdüm. Bu nehrin eni kendisinden ayrılan nehirler hariç benim adımlarımla yaklaşık bin sekiz yüz kırk küsur adımdı.

VII

Süleyman'a cinler o nehrin kenarında bin nehir kazdılar, her nehir bir mil uzunluğundaydı. Bu kazdıkları nehirlerin topraklarını çıkardılar ve bu topraklar o nehrin etrafında dağlar tepeler oluşturdu. Bu tepelerin genişlikleri bir ok atımı kadardı. Nehrin etrafında bin dağ bin nehir daha vardı. Derin nehirler, bu nehirden besleniyordu. Nehirde balıklar çoğalıyor, toprak gibi oluyorlardı. Bu nehirlerden herhangi birine gelen gemiler, ağlarını nehrin ağzına kapatıyor, gemilerini balıkla doldurup, dönüyorlardı. Yüz gemi gelse bile, bu bir nehirden birçok farklı balık türüyle dolu olarak dönebilirdi. Kaynağı bilinmeyen bu nehir, eşsiz bir nehirdir.

VIII

Bu nehirlerin ve dağların arkasında birkaç gün mesafede kırmızı, beyaz, mavi ve çeşitli renkler de kar vardır. Gemiler oralardan doldurulur ve Bulgar'a bu nehir üzerinden taşınır. Saksın ve Bulgar arası bu nehir üzerinden 40 gün sürer.

IX

Bulgar da büyük bir şehirdir. Bütün binaları (direkleri) çam ağacından, duvarları ise meşe ağacından yapılmıştır. Bu şehrin etrafında uçsuz bucaksız topraklar ve kavimler vardır. İklimi, yedi iklimin haricindedir. Gündüz uzadığında (yaz vaktinde), süresi yirmi saat, gece ise dört saattir. Eğer kış mevsimi ise, gecenin uzunluğu yirmi, gündüz ise dört saattir. Yaz mevsiminde şiddetli sıcak vardır. Hele bir de gün ortasında ise dünyanın hiçbir yerinde böyle sıcaklık yoktur. Akşam ve geceleri hava öylesine soğur ki, çok elbiseye ihtiyaç duyulur. Ben o şehirde yazın ramazan ayı orucumu tuttum ve çok zorlandım.³²⁴

İçinde kaynak suyu bulunan yer altında bir eve giriyordum. Kış mevsimi çok soğuk oluyordu. Öyle ki; soğuğun şiddetinden ağaçlar kesiliyordu. Melik ise, bu soğuğun şiddetli olduğu vakitte kâfirlere saldırıp, onların kadınlarını, çocuklarını, kızlarını ve atlarını esir etmek için baskına (fethe) çıkıyordu. Bulgar halkı soğuğa karşı insanların en sabırlı ve dayanıklı halkıdır çünkü onların yiyecek ve içeceklerinin çoğu baldan oluşur ve bal orada ucuzdur.

X

Orada Âd Kavmi'nden kalma kemikler vardır. Bir dişin genişliği iki karış, boyu ise dört karıştır. Başından boynuna kadar ki bölüm ise beş kulaçtır. Kafası tıpkı büyük bir kubbe gibidir ve bundan orada çok bulunur. Bir de yerin altında fildişlerine benzer dişler vardır. Kar gibi beyaz, kurşun gibi ağırdır bir tanesinin ağırlığı 200 minna gelir.³²⁵ Hangi hayvandan kesilip alındığı bilinmez. Buradan Hârezm ve Horasana taşınır. Bu

³²⁴ Burada kullanılan kelime; فتعديت kelimesidir. Lübnan basımında bu kelimeye dipnot düşerek, kelimenin anlamsız olduğu söylenmiştir. Ancak تعدد kelimesi "artmak" anlamına gelmektedir. Burada geçen kelime ile de büyük benzerlik göstermektedir. Bu sebeple saatin artması, işin artması, kat kat olması anlamlarını düşünerek, cümlenin de manasına uygun olarak, "zorlandım" diye tercüme etmeyi uygun gördük.

³²⁵ Ramazan Şeşen, bunların Hutüvv denen mamut dişleri olduğunu söylemektedir (Şeşen, a.g.e., s.182).

malzemeden fildişinden elde edildiği gibi hokka ve mandallar elde edilir. Fildişinden daha sağlamdır kırılmaz.

XI

Bu vilayette sayısız kavimler yaşar ve Bulgar kralına cizye öderler. Bulgar'ın manası, “bilge adam”dır. Bu adam (Bulgar), Müslüman tüccarlardan biri olup ticari amaçla oraya gitmiştir. Fakih ve tıbbi bilgilere vakıftır. Melik'in hanımı ve Melik şiddetli bir hastalığa yakalanırlar. O günün şartlarında bilinen mevcut ilaçlarla tedavi olurlar, fakat hastalık artar ve ölmelerinden endişe edilir. Bu Müslüman onlara “Eğer sizi tedavi edersem ve sizde iyileşirseniz dinime girecek misiniz?” der. Onlarda kabul ederler ve böylece onları tedavi eder, onlar da şifa bulur iyileşirler. Bunun akabinde o vilayetin halkı da Müslüman olur. Bir gün Hazar kralı bunu duyunca büyük ordusuyla savaşmaya gelir ve onlara der ki: “Bu dine benim emrim olmaksızın niçin girdiniz?” O Müslüman da haklına seslenerek “Korkmayın ve tekbir getirin! Onlar da: “Allahuekber, Allahuekber, Allahuekber, ve lillahil hamd, Allahumme salli ala Muhammedin ve alâ âli Muhammed!” diyerek bu kralla savaşır ve askerlerini hezimete uğratırlar. Bu Kral da onlarla anlaşma yapar, dinlerine girer ve der ki: “Savaş esnasında kır atlar üzerinde büyük adamlar görüyordum. Arkadaşlarımı öldürüyor ve beni hezimete uğratıyorlardı.”

O fakih adam onlara seslenerek: “Onlar Allah'ın (a.c) ordusudur.” dedi. Bu âlimi onlar “Balâr³²⁶” diye isimlendirdi ve o yerin adı da böylece “Balâr” kaldı. Manası ise, “bilge adam” demektir. Araplar bu ismi arapçalaştırıp, “Bulgar” diye isimlendirdiler. Bu ismi ben el-Kâzi'l Bulgari'nin “Tarihu'l Bulgar'ında” (Bulgar Tarihi'nde) (isimli eserinde) gördüm. Bu kadı, Ebû el-Meali el- Cüveyni'nin (r.a.) arkadaşlarındandır.

XII

Onlara vergi ödeyen vilayetler vardır. Bunlardan Visu³²⁷ vilayetiyle aralarındaki mesafe yürümeyle bir aydır. Bir diğeri de Uru denilen bir vilayettir. Uru'da kunduz,

---

³²⁶ “بَلَّار” şeklinde olan kelime “Biler” ya da “Bilar” şeklinde okunması da muhtemeldir. İslam in Rusia: the Four Seasons isimli kitapta bu kelime “Balar” şeklinde okunmuştur. (Ravil Buhharev, *Islam in Rusia: the Four Seasons*, New York 2000, s. 97).

³²⁷ Ramazan Şeşen bu kelimeyi Veysuva ve ya Visu şeklinde okumuştur. (Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 1985, s. 179).

kakım³²⁸ ve iyi cins sincaplar avlanır. Orada gündüzler yaz günleri yirmi iki saat uzunlukta olur ve oradan Bulgar'a haraç olarak değerli kunduz kürkleri gelmektedir.

XIII

Kunduz acayip bir hayvandır. Büyük nehirlerde yaşar ve yuvalarını nehir kıyılarına yaparlar. Yuvasını yüksek yerlerde seçer, dışının yuvası kendininkinin sağında ve biraz daha alçağında olur. Solunda da yavrularının yuvası vardır. Köle kunduzların yuvası ise, efendi kunduzun yuvasının alt taraflarında bulunur. Kunduzun yuvasından nehre bir çıkış ve karaya yükseltilere bir çıkış kapısı olmak üzere iki kapısı vardır.

Bazen funda ağaçlarının dallarını yer ve parçalarını eşlerine ve çocuklarına dağıtır. O vilayetteki ve Bulgar'daki tüccarlar köle kunduzu tanırlar. Çünkü köle kunduzlar, efendileri için funda ağacının dalından koparır ve ağzıyla efendisine uzatır. Bu işi yapan köle kunduzların boyunlarındaki sağlıklı sollu tüyler dökülür. Tâcirler onları tanıyıp: “Evet, bu bir köle kunduz” derler. Çünkü efendi kunduzlarda tüy dökülmesi olmaz, Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Ona fücürü ve takvayı ilham etti.”

XIV

Visu (Veysuva) vilayetinin ötesinde Karanlık Denizi üzerinde (yakınlarında) Yura diye tanınan bir vilayet vardır. Orada yaz günleri çok uzun olur. Öylesine uzun olur ki, orayı görmüş tüccarlar güneşin kırk gün batmadığını söylerler. Kışın ise, geceler böyle uzun olurmuş.

Bu tüccarlar, Karanlık Ülkesi'nin yakınına gittiklerini anlatırlar ve Yura Kavmi'nin bu karanlıklara ellerinde meşalelerle girdiklerini söylerler. Köy büyüklüğünde bir ağaç bulmuşlar ve üzerinde kocaman bir hayvan varmış. Bunun kuş olduğunu söylüyorlar.

Tüccarlar onlarla ticari mallarını taşır ve bu malların üzerine hangi tüccara ait olduğuna dair işaretler koyarlarmış. Malın kime ait olduğu üzerindeki bu işaretten bilinirmiş. Tüccarlar malları orada bırakıp ülkelerine döner ve mallarının eksiksiz bir

---

³²⁸ Kakım, sansargillerden bir hayvandır. Bu hayvanla ilgili bilgi çalışmamızın giriş kısmında verilmiştir. İbn Fadlan bu sansar derisinin Hazarlara bağlı bir Türk kavmi dediği Burdaslar'ın kullandığını ifade etmektedir. Fadlan'ın belirttiğine göre; Burdaslar'la Hazarlar arasında 15 günlük mesafe vardır. Paralarının çoğu da sansar derisidir. (Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, s. 73).

şekilde ülkelerine ulaştığını görürlermiş, ama bu malların nasıl geldiğini ne satan, ne de satın alan bilirmiş.

XV

Tüccarlar İslam beldelerinden Zencan'da, Ebher'de, Tebriz'de Isfahan'da yapılmış kılıç götürürler. Bu kılıçlar demir ocağından çıktıkları halleriyedir. Süsleme ve kabzaları yoktur. Ateşte o kadar dövülmüş ve incelmışlerdir ki, bir ipe, halata ya da tahtaya değdikleri vakit uzun bir süre tınlarlar. Yura'dan istenen kılıçlar böylesi kılıçlardır. Yuralılar'da savaş olmaz binek ve büyükbaş hayvanları yoktur. Büyük ağaçları vardır, çokça bal bulunan petekleri vardır. Samur orada oldukça fazladır ve sürekli samur eti yerler. Tüccarlar oralara bu kılıçları, inek ve koyunları taşır, karşılığında samur kürkleri alır ve oldukça iyi kazançlar elde ederler.

XVI

Yura'ya giden yol sürekli karlıdır. İnsanlar ayaklarına oyma ahşaptan kızaklar takarlar. Bu kızaklar bir adım uzunluğunda ve bir karış genişliğinde olup önleri ve arkaları kalkıktır. Kızağın ortasında ayakların koyulabileceği oymaklar vardır. Bu oymağın etrafındaki deliklerden deriden yapılma kayışlar olup ayakları kızağa sabitlemeye yarar. Bu iki kızağı birbirine bağlayan ve at eğerine benzeyen bir düzenek vardır. Bu düzeneği sol eliyle tutar, sağ elinde insan boyunda bir değnek olup, değneğin başı yünden yapılma bir bezle sarılıdır. Bu sarılı kısım insan kafası boyutundadır ve hafiftir. Bu değnekle kızağı kayak küreğinde olduğu gibi sağa sola yönlendirirler. Bu sayede kar üzerinde çok hızlı gider, bu hile olmasa o yolda kimse yürüyemez. Çünkü kar toprağı kum gibi kaplamıştır ve ayaklar girdiğinde kolay kolay çıkmaz. Oradan geçmeye ve yürümeye çalışan hayvanlar kara batar ve içinde ölür. Köpek ya da tilki ve tavşan gibi hafif hayvanlar kara batmaz. Bu hayvanlar hızlı ve hafif yürürler, orada ki tilki ve tavşanların derileri beyazlaşır pamuk gibi olur. Kurtlarda öyledir, Bulgar'ın öte tarafındaki kurtların derileri de kış mevsiminde beyazlaşır.

XVII

Kılıçlar İslam beldelerinden Bulgar'a taşınır ve oldukça fazla kar elde edilir. Sonra Bulgarlar bu kılıçları Visu'ya, kunduz ülkesine götürürler. Visulular da bu

kılıçları Yura'ya götürür ve karşılığında samur kürkleri, cariyeler ve köle alırlar. Yura'da yaşayan herkes, her yıl bir kılıç almak ihtiyacındadır. Yuralılar bu kılıçları Karanlık Denizi'ne atarlar ve Allah onlar için denizden dağ büyüklüğünde bir balık çıkarır. Bu balığı yemek için kovalayan ve ondan kat kat daha büyük olan bir başka balık vardır. Küçük balık büyük balıktan kaçır ve karaya yaklaşır ve öyle bir alçaltı suya girer ki, artık denize dönmesi mümkün olmaz ve orada sıkışır kalır. Büyük balık küçük balığın sıkıştığı yere gelemir.

Büyük balık tekrar Karanlık Denizi'ne döner, Yuralılar teknelerle suya dalır, balığın etrafını parçalar. Ancak balık bunu hissetmez bile ve hiç yerinden kıpırdamaz. Evlerini bu balığın etiyle doldururlar ve balığın dağ büyüklüğündeki sırtına çıkarlar. Balık uzun süre orada kalır ve etini parçalamaya devam ederler, Yuralılar denize attıkları kılıç sayısına göre bu balığın etlerini pay ederler. Eteri o kadar parçalanmış ve gövdesi hafiflemiştir ki sular yükseldiğinde karanlık denizi balıktan kalanı içine çeker. Tabi yüz bin ev de bu arada balığın etiyle doldurulmuştur.

XVIII

Bulgar'da bana anlatıldı ki, bir defasında bu balıklardan birinin kulağını oymuşlar, kulağına (solungacına) halatlar takıp onu karaya çekmişler ve kulağı açılmış içinden insana benzeyen bir cariye çıkmış. Teni beyaz, yanakları al, saçları kara, eşi bulunmaz kadınların en güzeli imiş. Yuralılar onu almış ve karaya çıkarmışlar. Bana anlatıldığına göre bu cariye kendi yüzünü tokatlıyor, saçlarını yoluyor ve çılgınlık atıyormuş. Allah onun bedeninin orta yerinde beyaz deriden bir kapalılık yaratmış. Güçlü safik kumaşından bir elbise gibiymiş ve ortasından aşağıya dizlerine kadar avret yerlerini örten bir elbise yaratmış. Onu yanlarında ölene kadar barındırmışlar. Allahın kudreti sonsuzdur.

XIX

Dediler ki: "Eğer Yuralılar denize her yıl bahsedilen kılıçları atmazlarsa, onlar için denizden balık çıkmaz ve açlık nedeniyle helak olurlar." Visulular'ın ve Arvalıların yaz aylarında Bulgar'a girmeleri yasaklanmıştır. Çünkü yaz aylarında bunlardan biri sıcak bir hava da Bulgar'a girse havalar ve sular sanki kışmış gibi soğumaya başlar. Bulgarlar'ın ekinleri bozulur. Bu Bulgarlar tarafından denenmiştir.

Bulgar'da kış vakti bunlardan bir grup insanı gördüm. Renkleri kızıl, gözleri mavi, saçları keten gibi ve beyaza çalıyor. O soğuk havalarda keten elbiseler giyiyorlardı. Bazılarının üzerinde kunduz derisinden kürkler vardı. Bu kunduzlar dışa doğru ters -düz edilmiş şekilde olurdu. Sirke gibi olan asitli arpa suyu içerler ve bu ruh halleri için onlara iyi gelir. Kunduz, sincap eti ve bal yerler.

Şehirlerinde uzun gagalı büyük bir kuş cinsi vardır. O kuşun gagası sağa veya sola doğru büküktür. Üst taraf 6 karış sağa bükük, 6 karış sola büküktür. Bu şekilde lam elif harfini andırır. Bu kuş yemek yediği veya bir şey içtiği zaman ağzını kapatır ve o şekilde yiyip içer. Bu kuşun eti böbrek ve mesane taşlarına karşı yararlıdır. Parçalanmış olarak Bulgar'a getirilir. Onun yumurtası buz ya da karın üstüne düşerse, ateşin eritmesi gibi buzu ya da karı eritir. Bu sadece toprağın veya tahtanın üzerinde durur.

XX

Bulgar'dan çıkınca Sakâlibe'ye vardım ve suyu Bahru'l Zulumât gibi siyah olan Sakâlibe Nehri'nde (İdil Nehri) bir gemiye bindim. O su tatlı, güzel ve saf bir sudur ama içinde balık değil büyük siyah yılanlar vardır. Sayıları balıklardan daha çoktur ama birbirlerine ya da başka birisine karşı zararsızdırlar. Bunlar dışında, küçük kedi gibi bir hayvan vardı. Derisi siyahtı ve su samuru deniliyordu. Bu nehirde bulunan bu hayvan Bulgar ve Saksın'a (Sicisin) ihraç edilir.

XXI

Onların topraklarına ulaştığımda geniş bir belde gördüm. Orada çokça bal, buğday, arpa ile daha güzelleri olmayan büyük elmalar vardı ve bu nimetler orada ucuzdu.

Onlar arasında pek fazla bilinmeyen eski sincap derisi ticareti yapılır ve o herhangi bir şey de kullanılmaz, kullanışlı da değildir. Onların hesabına göre 18 sincabın kafa derisi ve ellerinin derisi sağlam olarak bulunursa 1 gümüş dirhem eder. O derileri paketleyip, ona "Hukan" adını verirler. Bu derilerden her biri kuvvetli bir adama yetecek ölçüde olup, yuvarlak (yufka gibi) ekmek şeklinde mükemmel bir deridir. Onunla hizmetçi, köle, altın, gümüş, kunduz ve bu gibi mallara benzer şeyler alınabilir. O deriler herhangi başka bir ülkede bulunsa ve ondan bin yük versen bir hububat tanesi bile alamazsın. Kesinlikle hiçbir işe yaramaz.

Eğer o deriler evlerde bozulacak (parçalanacak) olursa, onu parçalanmış bir halde heybeler içine koyup, çarşıda bu işlerle uğraştığı bilinen zanaatkârların önüne koyarlar. Zanaatkâr onları, her 18 tanesi bir demet olacak şekilde bir ip ile sağlamca birleştirir. İpin ucuna siyah kurşundan bir parça geçirir. Ve onun üzerine Melik'in resmi olan bir sikke ile mühür vurulur. Tamirci her bir mühür karşılığında bir tek deri alır. Bütün derileri mühürleme işi bitene kadar bu işlemi devam ettirir. Onu sökmeye kimsenin gücü de (yasal anlamda) yetmez. Eşyalar bununla alınıp satılır.³²⁹

XXII

Sakâlîbe'nin³³⁰ azim siyasi hayatı vardır. Birisi, bir başkasının cariyesine, çocuğuna ya da binek hayvanına kötü muamele ettiğinde ya da herhangi bir saldırı ile zulmettiğinde, bu saldırgandan belirli bir miktar mal alınır. Eğer parası yoksa bu suç karşılığında onun evladı ve ailesi satılır. Karısı ve çocukları yoksa bizzat kendisi satılır. Kime satıldıysa diyetini ödeyene veya ölene kadar efendisine köle olarak hizmet etmeyi sürdürür. Efendisine yaptığı hizmetten dolayı onun lehine bir ücrette tahakkuk ettirilmez.

Şehirleri güvenlidir. Müslümanlardan biri onlardan biri ile ticaret yaptığı sırada eğer Sakâlîbeli iflas ederse kendisi, evi ve çocukları satılır, sonra bu tâcire verilir. Sakâlîbeliler cesurdur, Hıristiyan olup, Rum mezhebinden Nasturidir.

XXIII

Oradaki ağaçlar çevresinde oturan bir millet vardır. Sakallarını tıraş ederler.³³¹ Büyük bir nehir üzerindedirler ve bu nehirde kunduz avlarlar. Onlardan daha önce bahsetmişim. Her 10 senede bir meydana gelen bir sihir onların üzerine kötülük getirir ve kadınları sihirli bir yaşlılıkla bozular, kötüleşir. Beldelerindeki bütün yaşlı kadınları alırlar ve elleri ile ayaklarını sıkıca bağlayıp o nehre atarlar. Bıraktıkları yaşlı kadınlar suya çöker, bunun sihirden olmadığını anladıklarında suya terk ettiklerini ateşle

---

³²⁹ Bu derileri ilkel bir para olarak kullandıkları anlaşılmaktadır.

³³⁰ İdil Bulgarları.

³³¹ Müellifin burada yaşayan kavim için "sakallarını tıraş ederler" ifadesini kullanması, buradaki milletin Türk kavminden olduğunu bizlere gösterir. Bu aynı ifadeyi İbn Fadlan'ın eserinde de görmekteyiz. Faldan; "Türkler'in hepsi sakallarını tıraş eder, bıyıklarını bırakırlar" demektedir. (Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, s. 15).

yakarlar.³³² Ben onlar arasında uzunca bir süre bir kabile ile birlikte kalmıştım. Onların şehirleri de güvenlidir. Bulgarlar'a haraç (vergi) öderler. Dinleri yoktur. Çeşitli ağaçlar büyütürler sonra onlara secde ederler.

Böylelikle onların hallerinden bilinenleri anlatmış oldum.

XXIV

Sakâlibeli'lerin bir şehrine ulaştım. Onlara Gurkuman³³³ denilir. Orada Türker'in suretinde binlerce mağribli yapıları vardır. Türk dilini konuşurlar. Tıpkı Türkler gibi ok atarlar. Bu beldedekiler şefkatli olarak bilinirler.

Bağdâdlı bir adama rastladım. Adı Abdülkerim b. Feyruz el-Cevheriyye idi. O Müslümanlardan biri ile evlenmişti. Ben de o Müslümanlar için orada kaldım ve onlara hutbe öğrettim. Ama hepsi öğrenememişlerdi.

XXV

Bazı öğrenci arkadaşlarım onların yanında kaldı oraya yerleşti. Ben de Sakâlibe'nin 14 gün yukarısındaki Bâşkirt'a gittim. Orada sayısız ırkta kâfir millet yaşıyordu. Onlar büyük ağaçlar ve çayırlar arasındadır. Ben meyvesi olmayan bu ağaçların benzerlerini dünyanın hiçbir yerinde görmedim.

XXVI

Bir gün bu ağacın gövdesinde el ve ayakları dala benzer bir hayvan gördüm. Sanki Allah onu Cin'den çıkartmıştı (yaratmıştı). Tıpkı (Basra'nın saflığını tükettiği) saf kırmızı yakuttan, bir benzerini görmediğim saf temiz altından yapılmış gibiydi. O sanki büyük bir sanatla düzenlenmiş ve oluşturulmuştu. Güzelliğinden dolayı çok şaşırdım. Arkadaşlarım atlar üzerinde onun çevresini sardılar. O sihirli bir bakışla baktı sonra kafasını (sağa doğru) bize çevirdi. Hareket etmiyordu ve bizi umursamıyordu.

---

³³² Ramazan Şeşen, Türkler'in özellikle de Sibiryâ bölgesinde oturan kısmının yaşlanmayı da bir hastalık olarak kabul ettiklerini ifade etmektedir. Ramazan Şeşen'in belirttiğine göre, Şaman kültürüne bağlı insanlar hastalanmayı da ölümle bir tutarlardı. Hastalanan insanın içine kötü bir ruh girdiğini düşünür ve hastalanan insanı su ile tedavi etmeye çalışırlardı. Burada bahsedilen milletin yaşlı kadınları nehre atmasının izahatı bu şekildedir. Hazarlar ise hakanları ihtiyarlayacak olursa onu öldürürlerdi. Kimekler arasında ise 80 yaşına gelenlere ibadet edilirdi. Zira bu yaşlara kadar hayatta kalmak çok az rastlanan bir durumdu. (Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, s. 121).

³³³ Gurkuman şehrinin, Kiev veya Kiev civarında bulunan bir şehir olduğunu düşünüyoruz.

XXVII

Sonra Ankuriyye'ye³³⁴ vardım. Orada Bâşkirt³³⁵ denilen bir millet yaşıyordu. Orası Türk beldelerinden ilkiydi ve Frenkler'in topraklarına kadar giriyordu.

Onlar cesur ve kahraman bir millettir. Nüfusları da çok kalabalıktır. Toprakları Ankuriyye diye bilinir ve 87 şehri vardır. Her şehrinin kaleleri, kasabaları, köyleri, dağları, ormanları ve çokça bahçeleri bulunur. Orada Bâşkirtlar dışında binlerce mağribli (Faslı) ve Hârezmlî insanlar da yaşar. Hârezmlîler (Havarizm) Meliklere (Rum Yöneticileri) hizmet ederler ve Hıristiyanlar ile birleşip, yardımlaşır. Müslüman olduklarını gizlerler (İslam'ı gizlerler) ancak Mağribliler, Hıristiyanlara harp vakti dışında asla hizmet etmez ve onlarla birlik olmazlar. Müslümanlıkla bilinirler, dinlerini gizlemezler.

XXVIII

Bâşkirt bölgesinde yaşayan Mağribliler'in arasına girdiğimde bana hürmet ettiler, ben de onlara bildiğim ilimlerden öğrettim. Bazılarına Arapçayı yeniden öğrettim. Onlarla birlikte namazın farzlarını ve diğer ibadetler hakkındaki bilgileri sık sık tekrar ettik. Onlara Hacc meselesini, miras ilmi ve paylaşımı konularını da kısaca özetledim. Bazıları bana: "Ben Kur-an'ın kopyasını çıkartmayı ve onu başkalarına öğretmeyi istiyorum" dedi. Bunu söyleyenin lisanı gayet güzeldi. Ben de ona: "Kur'an-ı ezberlemek ve anlamak için çok çalışmalısın, Kitâb (Kur-an) üzerine senetsiz asla konuşmamalısın, böyle yaparsan istediğine ulaşırsın" dedim. O bunun üzerine: "Sen, 'Nebi ilmi kitaplarla sınırlamayın buyurdu' demedin mi?" dedi. Ben de ona: "İlim yazıda, kitapta değildir. Kitap ilme delalet eder. Eğer ezberlersen öğrenirsin ve ilim olur. Çünkü ilim Âlim'in bir parçasıdır" deyip ona şu şiiri okudum:

---

³³⁴ Giriş kısmında da belirttiğimiz üzere burası, Macar toprağı olan Hungarya bölgesidir. Buradan itibaren Bâşkirt adı ile anlatılan rivayetler İdil Bölgesindeki Bâşkirtlar ile değil, Karadeniz'in kuzeyindeki ve kuzeybatısındaki Macarlar, Peçenekler ve Kumanlar gibi Türk kavimleri ile alakalıdır.

³³⁵ İbn Fadlan, Bâşkirtlar'ın Türk olduklarını ancak onların Türkler'in en kötü, en belalı, en katili olduklarını söylemektedir (Şeşen, a.g.e, s. 19). Ancak Ebû Hâmid, Bâşkirtlar hakkında böyle bir ifade kullanmamaktadır.

Bilgi kitaplarda değildir, bilgi kalptedir,
Eğlence ve oyuna aşkla kaptırma kendini.

Yine benim bir şiirim şöyledir:

Bilgiyi yazıyor ve sepete atıyorsun,
Sonra onu ezberlemiyor, hiç sonuç alamıyorsun;

Ancak bilgiyi ezberleyen başarılı oluyor,
Onu anlayıp, yanlıştan sakındıktan sonra.

“Ezberlediğinde ondan aklında kalanı yaz, o zaman kitaptan olan ilmini yazmış olacaksın. Eğer kitaptan direk yazacak olursan o vakit bir nüsha yazmış olacaksın ve o ilim olmayacaktır. İlim budur işte.” dedim.

Onlar Cuma’yı da bilmiyorlardı, onlara Cuma Namazını ve hutbe okumayı öğrettim. Onlara Nebi’nin (s.a.v) “Cuma yoksulun Haccı’dır, kimin Hacc’a gitmeye gücü yetmiyorsa (o kişi) Cuma Namazı’nda bulunsun. Muhakkak ki ona Hacc sevabı yazılacaktır,” buyurduğunu naklettim. Bugün için onların zahir veya batın olarak Cuma hutbesi okunan 10 binden fazla yerleri vardır. Çünkü toprakları çok geniştir.

XXIX

Onların yanında üç sene kaldım ve şehirlerinin sadece dört tanesini gördüm. O vilayet Büyük Roma’nın Konstantiniyye sınırındadır. Onların topraklarında içinden altın ve gümüş çıkan bir dağ vardır. O belde bolluk, refah ve nimetler açısından diğerlerinden en üstün olanıdır. Bir koyun orada 20 dinar gelir. Kuzu ve oğlaklar 3 dinardır. 500 rıtl bal 1 dinar, güzel bir cariye 10 dinardır. Ama seferberlik zamanında iyi bir cariye 3 dinara satın alınabilir. Rum köleleri (uşak) .....³³⁶ Ben babası, annesi ve kardeşleri hayatta olan bir cariyeyi efendisinden satın aldım. Kız 15 yaşındaydı ve aydan daha güzel, siyah saçlı ve siyah gözlü, kâfur ağacı gibi bembeyaz tenliydi. Yemek yapmayı, dikiş dikmeyi ve sayı saymayı biliyordu. Sonra bir Rum cariyesi satın aldım. Kız 8 yaşındaydı ve O’da 5 dinardı.

³³⁶ Lübnan neşrinde, burada yazma nüshanın okunamaz durumda olduğu belirtiliyor.

Bir gün yarım dinara balmumlu balla dolu habiyn (petek bal) satın almıştım. Kıza balın saf bir hale gelmesi için bir yerde muhafaza edilmesi gerektiğini, böylelikle balmumundan (peteğinden) ayrılacağını söyledim ve evin kapısından çıkıp çardağa doğru gittim. Orada insanlar toplanmışlardı, ben de onlarla bir müddet oturdum. Sonra eve geri girdim. Petek balların 5 tanesini altın gibi saf halde gördüm. Büyük bir testi dolusu sıvı bal olmuştu ve tıpkı gül suyuna benziyordu. Bal saflaşmıştı ve 1 saatte habiyn (içinde olduğu kabı) doldurmuştu.

O kızdan bir çocuk doğdu ancak öldü. Ben de onu azat ettim ve Meryem adını verdim. Sonra benimle Saksın'a (Sicisin-Saksin) gelmesini diledim ama benim Saksın'daki Türk evlatlarımın annelerinin ona bir zarar vermelerinden korktum.

XXX

Bâşkirt Melik'i her vakit Rum Beldeleri ile harp eder. Oradaki Müslümanlara Rumlarla olan harpte Bâşkirt Meliki ile içtihat etmelerini, bunun onlara Cihat sevabı olarak yazılacağını söyledim. Onlar da Melik ile birlikte Konstantiniyye Ülkesi'ne doğru yola çıktılar. Rum Meliki'nin on iki askerini hezimete uğrattılar ve Konya askerlerinden olan Türkmenlerden bir cemaat ile geri döndüler. Getirdikleri askerlere neden Rum Meliki'nin askeri olduklarını sordum onlar da, “ Bizim her birimizi 200 dinara kiraladı, bizim de bu topraklarda Müslümanların olduğuna dair bir bilgimiz yoktu” dediler. Ben de onları Konya'ya dönmeleri için Rum Ülkesine geri gönderdim.

Konstantiniyye İmparatoru (Sahibi) sulh istemek için geldi. Çokça mal ve birçok Müslüman esir bağışladı. Rumların elinde esir olan Müslümanlardan bazıları Rum Ülkesinde olanlardan bazıalarını bana anlattı:

“Rum meliki sordu:

- Bâşkirt Meliği'nin, beldelerime gelip onlarla savaşma âdetinin sebebi nedir?”

Ona denildi ki:

- Bâşkirt Meliki'nin yanında Müslüman askerler vardır. O onları dinlerini yaymaları hususunda bırakmıştır. İşte onlar senin topraklarına ordu ile gelip ülkeni tahrip ediyorlar.

Rum Meliki:

- Yanımda benimle savaşmayan Müslümanlar da var..

Denildi ki:

- Sen onları Hıristiyanlığa zorluyorsun.

Melik:

- Müslümanları dinime girmeleri için asla zorlamayacağım. Hatta onlar için mescit yaptıracağım ki, benim yanımda savaşsınlar.

XXXI

Bâşkirt Meliki Kezâlî diye isimlendirilir. Malları (mülkü) Rum Meliki'nden kat kat fazladır. Ordusu sayılamayacak kadar çoktur. Şehirleri Rum şehirlerinden 20 gün daha büyüktür. O Frenklerin (Avrupalıların) dini inancındadır. Çünkü O (Bâşkirt Melik'i) Frenkler'den biriyle evlidir. Buna rağmen O, Frenk şehirlerini zapt eder ve onları esir eder. Bütün milletler ordusunun çokluğu ve cesurluğundan dolayı onun şerrinden korkar.

Melik benim, Müslümanları şarap içmekten, kadınlara nikâhsız yaklaşımdan men ettiğimi ve yakınlarımdan dört kişiyi özgürlüğüne kavuşturduğumu duyunca dedi ki: “Bu akıl işi değil. Çünkü şarap vücudu güçlendirir. Kadınların çoğu vücudu ve basireti zayıflatır. Demek ki İslam Dini akıldan yana değil.” Onun tercümanına dedim ki:

- Melik'e söyle! Müslümanların yolu, Hıristiyanların ki gibi değildir. Hıristiyanlar şarap içer ama sarhoş olmazlar, o onların gücünü artırır. Ama şarap içen Müslüman, sarhoş olur, akılgider, mecnuna döner, zina eder, katledilir, tanınmaz. Hayırsız olur, silahını ve atını kaybeder, yok olur gider. Ona zevk için meyleden buradaki ordunuza savaşmayı emrettiğinizde atları, silahları ve malları olmayacak. Çünkü şarap onları helak etmiş olacak. Sanırım demek istediğimi anladınız. Onları ister öldürün, dövün, kovun; ister at ve silah lütfedin yine de bozulacaklardır. Fakat senin askerlerinden olup cinsel ihtiyaçları için nikâh kıyan kadın ve yakınlarım bunlar dışındadır. Onların nesli çoğaldıkça, askerleriniz de çoğalacaktır.

Melik, “Bu Şeyh'e kulak verin! O kesinlikle akıllı bir insan. İstediklerinizle evlenin ve ona karşı gelmeyin” dedi.

Bu Melik rahiplere karşı çıktı ve cariyeleri herkese helal saydı. O Melik Müslümanları seviyordu.

XXXII

En büyük oğlum Hamid'i orada bıraktım. Onu bıraktığımda yaşı otuzdan fazlaydı. Orada edepli Müslümanlardan olan iki kadın ile evlendi ve iki çocuğu oldu. Onlar cesur ve faziletli çocuklardı. Ona küçükken, meseleler üzerine ezberlediğim bütün şeyleri öğretmişim.

XXXIII

Bâşkirt'ta fil gibi sığırlar vardır. Onlardan bir tanesinin derisi iki güçlü katırla ancak taşınır. Kafası ise tekerlekle (arabayla) götürülür. Onu avlıyorlar ve bu ilginç hayvana antilop diyorlar. Eti güzeldir besili ve yağlıdır, boynuzları filin dişleri gibidir.

XXXIV

O vilayette (Bâşkirt) Âd Kavmi'nden olan insanlara ait birçok mezar gördüm. Benim için onlardan birinin dişini çıkarttılar. Genişliği 1 karış, ağırlığı 1100 miskal idi. Kafası çok büyüktü ve o kafatasını (kemik) yerden tek elimle kaldırmaya güç yetiremedim.

Eş-Şa'bî *Kitâbu Siyeru'l-mülûk* isimli kitabında Sütunlar Sahibi İrem'i inşa eden Şeddâd b. İrem'i zikreder.

“El Dahhak b. Alvan b. Âd b. İrem b. Sâm amcasının oğluyla birlikte 10.000 tane dev göndermişti. Onu Irak ve Horasan'a yolladı. Onunla birlikte Hûd (a.s) ahabından bir mümin adam da vardı. Ona Lâm b. Âbir b. Âd b. İrem deniliyordu. Dahhak onun gözünü korkutunca Lam da ondan korktu. Çünkü Dahhak, Lam'a “ Sen Melik'e karşı çıktın (muhalefet ettin) ve Hûd'un dininden oldun” demişti. O da Dahhak'tan korkarak şehirden çıktı ve kuzey taraflarına doğru, Büyük Roma'ya varana dek en uç noktaya kadar gitti. İçinde hiçbir insanın olmadığı bir çölde bir kurşun madeni buldu. Kurşundan bir kubbe yaptı çevresini yine kurşun ile 4000 zira ördü. Yüksekliği 1000 zira idi. Sonra oraya defnedildi.

Dahhak, Lâm b. Âbir'i elinden kaçırınca onu aramaları için iki (yüksek) komutanını ve her bir komutanın yanına da yakınlarından bir grup asker verdi. Biri Bulgar'a, diğeri Bâşkirt'a ulaştı. Onu kuzey beldelerinde buldular (yakaladılar). Ama onun eserini görmediler. Sonra Dahhak öldürüldü, o devler de Bulgar ve Bâşkirt

topraklarına yerleştiler. Orada onların kabirleri bulunur. Kubbesinde Lâm b. Âbir'in yaptığı kurşunlar vardır. Kabrin üzerinde mermerden bir levha olup üzerinde şu şiir yazılıdır:

Lâm bin Âbir'im ben,
Verdim şirkin karanlığını, yerine ihlâsı aldım;

Diyerek ben "O'ndan başka tanrı yok"
Başkası yok kendisine sığındığım rabbimden;

Sonra inkârcı Dahhâk benden istedi,
Körlükte ve haddi aşmada onun gibi olmamı;

Sonunda tamamen terk ettim ülkemi,
Boşalttım onun için yerimi yurdumu;

İnandım İdris'in Rabbi olan Allah'a,
O Hûd'un da Rabbidir, inandım kısasa da;

Oturdum uzun bir süre yalnız ıssız çöllerde,
Korkarak, kaçarak günahkârlardan;

Ve inşa ettim gördüğünüz bu yapıyı,
Yardımla kudretli Rabbimin, kurşundan levhalarla;

Ve emrettim çocuklarıma beni defnetmelerini,
Bunun içine gömleklerim ve yorganlarımla;

Benden sonra bir peygamber gelecek bir zamanda,
Haşimoğulları'ndan, katışksız ve lider;

Sen çok ibadet edersin şefkatli merhametlisin,
Aç açık zavallılar ve de yetimler için;

Keşke ömrüm olsa da görsem onu,
Ulaşsam hayalime, seçkinlere verilen bu ihsana.

XXXV

Bulgar'da Âd neslinden 7 zira boyunda bir adam gördüm. Ben kasıklarına ancak ulaşıyordum. Çok güçlüydü ve bir atı boğazlayarak alıp kemiklerini kırabilirdi. Derisini ve sinirlerini bir anda parçalardı. Başkaları balta ile o hızda onu parçalayamazdı. Bulgar Melik'i onun için zırh yaptırmıştı. O zırhıyla birlikte savaşta araba üzerinde taşınırdı. Miğferi ise demirdendi ve büyük bir kazan gibiydi. Sağlam meşe ağacından yapılmış uzun ve büyük bir odun ile savaşıyordu. Güçlü bir adamın bile yerden kaldıramadığı o ağaç parçası onun elinde tıpkı bizim elimizdeki asa gibi kalıyordu.

Türkler o adamı çok yüceltip büyük saygı gösteriyorlardı. Onu karşıdan geldiğini gördüklerinde kaçıştılar. Ve dediler ki: bu rabbimizdir ve muhakkak bize kızmıştır. Bununla birlikte o dev nazik, namuslu ve barışçıldı. Bulgarlarda kapıları geniş ve yüksek bir hamam dışında, onun sığabileceği bir hamam yoktu.

XXXVI

Bâşkirt Meliki'nden Müslüman topraklarına doğru gitmeyi talep ettim. Saksın'a gitmeyi istedim ve dedim ki: "Çocuklarım ve ailem oradadır, sonra sana tekrar döneceğim inşallah."

O: "Büyük oğlun Hamid'i burada bırak. Yanında Müslüman elçilerle birlikte yola çık ve benim için Müslümanlar ile Türkler'den ok atmasını iyi bilen zayıf ve fakir adamlar toplayana dek orada kal!" dedi.

Sonra Sakâlibe Meliki'ne ithâfen bana bir mektup yazıp üzerini Melik'in sureti bulunan kırmızı bir altın ile mühürledi. Benimle birlikte İsmail b. Hasan denilen bir adamı beraberimde yolladı. O yüksek tahsil görmüşlerdendi ve dinini gizlemeyen yiğit Müslüman kadınların evlatlarındandı. Yanında bir uşak ile ashabından bir topluluk vardı.

XXXVII

Sakâlibe'ye vardığımda Melik'leri yanımdaki mektuptan ürkererek bu mektup sebebi ile bana saygı gösterdi ve beni şereflendirdi. Kışı onun yanında geçirdik. Sonra bahara doğru Türkler'in topraklarına yani yolunu tuttuğumuz Saksın'a gitmek için yola çıktık. Benimle birlikte Abdülkerim b. Feyruz el Cevheri de yanında karısı ve çocukları ile birlikte Sakâlibe'den yola çıktı. Karısını Saksın'da bıraktı ve Sakâlibe'ye geri döndü.

Sonra ben bu yolculuk için benden istenen ok atabilen Müslümanlardan bir grup adam topladım. Sonra onlar ile şeriata dair bilgiler ezberleyen ashabımdan iki öğrenciyi de onlarla birlikte (Bâşkirt'a) yolladım.

Dedim ki: “ Hacca gidiyorum size sonra Konya yolu ile geri döneceğim inşallah.

Onlar Bâşkirt'a gidince ben de deniz yolu ile (bir ay sürdü) Hârezm'e gittim. Bundan önce de oraya gitmiştim.

XXXVIII

Hârezm Ülkesi 100 fersahtır. Birçok şehri, köyü, kasabası (köy-rastık), kalesi, vardır. Orada öyle meyveler bulunur ki, gördüğüm beldelerin hiçbirinde onlar gibisi yoktu. Oradaki karpuzlar çok daha güzeldir, şekerden ve baldan daha tatlıdır. Karpuzlardan biri, kendisi kırmızı üzeri siyah noktalı olan çeşididir. İçi akik gibi kırmızı ve çok tatlıdır. Bir tanesi aşağı yukarı 10 minne (emnan) gelir. Evlerde kış boyu bozulmadan durur ve pazarlarda satılır.

Buna benzer bir meyve de hurma gibi olan beyaz ve kırmızı üzüm çeşididir. Kışın toplanır ve ucuzdur. Bunlar gibi olan elma, armut, nar da her vakit özellikle de bahar vaktinde dükkânları süsler. İnsanlara dalından yeni koparılmış gibi sunulur.

XXXIX

Hârezmliler kültürlü, bilinçli ve soylu bir kavimdir. Oranın hatibi el Muvaffak b. Ahmed el Mekkiyye bana Mevla Vezir Avneddin ile bir araya geldiğini bana anlattı. Dedi ki: “Vezirler içinde Avneddin'den daha mütevazı, daha iyi, daha dindarı ve kerimini görmedim. Vezirin hizmetçilerinden bir adam bana doğru geliyordu ve bana döndü. Ona Abdulhamid b. Feyruz el Cevheriyye deniliyordu. Ona çok teşekkür ettim.

Bir de bana Ehli Sünnet İmamı Şeyh Fakih Mahmut eş-Şafi hakkında bir şeyler anlattı. Dedi ki: Bağdâdlı müminlerin Emir'i Vezir Avneddin'in yanındaydım. Hatib, Vezir Avneddin'in huzurunda şiir ile Emir'i övüyordu. Divanda ona denildi ki:

- Okuduğun bu şiir ile Müminlerin Emir'ine isyan ediyorsun.

Ardından ben ve Hatip ayağa kalktık ve Müminlerin Emir'ine olan şiirini (methiyesini) bitirene kadar ve Avneddin'in huzurunda bekledik. Allah'ta okumasını devam ettirdi.

XXXX

Saksın (Sicisin-Saksin) yolunda Hârezm'in bir nahiyesi vardı. Hârezm'den 8 fersah daha yakındır. Orada büyük bir yol üzerinde büyük bir tepe bulunur. Bu tepenin üzerinde tıpkı mescit gibi üzeri kubbeli bir yapı vardır. 4 tane iki kanatlı büyük kapısı vardır. O mescidin içi altın tuğlalarla doludur. Yanında duran herkes onu görür.

Bu tepenin yanında oraya bitişik durgun bir su vardır. İçinde kış vaktinde yağmış olan kar ve yağmur suyundan başka bir şey yoktur. Suyun üzerinden, altındaki yer belli olur. Gözün gördüğü derinliği aşağı yukarı 2 zira kadardır. Üzeri yosunludur ve su kokmuştur. Kimse ona girmeye cesaret edemez, eli ya da ayağını sokamaz. O suya elde edilen ganimet ve altın gibi eşyalar koyulduğunda nereye gittiği görülemez. Bu suyun derinliği 100 zira oluverir.

Oraya Gazneli Mahmut gelmişti. Çok güçlü, karşı konulmaz bir Hükümdar idi. Orada bir müddet durdu. Ardından kayıkçıları da geldi ve o suya her sandal koyuşlarında sandal suya battı. Gazneli Mahmut askerlerine toprak, bambu, ağaç ve taşı birbirine bağlayıp, üzerine binek hayvan koyup suya bırakmalarını emretti. Ama onlarında nereye gittiğini göremediler. Sonra deri kaplarını, kırbalarını, ineğin mesanesini ve içi hava ile şişirilmiş kölesini suya bıraktılar. Ardından onlar da suda kayboldu ve onlardan da bir eser kalmadı. Hârezm Meliki Abdüdevle Hârezmşah - Allah ona rahmet etsin- orada bir süre kaldı ve oradaki hazine için çok uğraştı, ama onunla başa çıkamadı.

O suya bir hayvan düştüğünde asla çıkarılmadığı söylenir. Adamlar onu bir iple sıkıca bağlayıp çekseler bile yine de çıkaramazlar. Kuvvetli bir adam olsa yine de sudan çıkaramaz. Bir ok attığında suyun dibindeki altına ulaşır. Orada Hârezmliler'den sefer edenlerden ve kâfirlerden ona ulaşmaya çalışanların hepsinin şahit olduğu sayısız altın

vardır. Onda Allah'ın dilediğinden başka bir hile yoktur. O dünyanın ilginçliklerinden biridir.

Hârezmlî bazı fakihler Hârezm'in içindeki bazı kasabalılar hakkında bazı şeyler anlattılar.

Biri pazara yeşil zümrüitten bir kâse getirmiş. Öyle ki insanlar daha önce öylesini hiç görmemişler. Onu hemen Hârezmşâh'a götürmüşler. Hârezmşâh onu getirene nereden bulduğunu sormuş. Adam; " O hazineye bakmaya gitmişim, orada bu kâseye benzer büyük yeşil bir kubbe gördüm. İçinde bu yeşil zümrüt gibi olan mezar (kabir mozolesi), üzerinde de büyük kâseler vardı. Ağırılığı ve büyüklüğünden dolayı onlardan hiç birini alamadım. Bu elimdekinden daha küçüğü yoktu. Çıkarken kapısının üzerine de bir taşla işaret koydum" demiş. Ardından Hârezmşâh askerleriyle birlikte o köylünün (kasabalının) anlattığı yere gitmek için "Bu kesin Cinlerin işidir" diyerek yola çıkmış. O köylüye de biraz mal vererek gönlünü hoş etmiş. Ondaki alınan vergi yükünü hafifletmiş. O kâse onun için kıymetsizmiş, Allahu Âlem.

Hârezmşâh o yere ulaşmak isteyerek Ceyhun'dan bir nehir kazdırmaya başlamış ama tamamlayamadan ölmüş.

XXXXI

Şahit olduklarımdan sadece özetle bahsettim. Kitabın (mecmuanın) daha uzun olmaması için fazla açıklamadım. Bu özet bence yeterlidir.

Eğer bana sorular soran o yüce İmamlar bu cümleleri toplu bir hale getirmemi istemeselerdi ben bu mecmuayı hazırlamaya kalkışmazdım. Zira ben kendimi telif ehli görmüyorum.

Sonra 53³³⁷ yılında (553/1158-59) Başkirt'tan çıktım. 54 (554/1159-60) senesinde Saksın'dan Hârezm'e doğru yola koyuldum. 55 (555/1160-61) senesinin Şevval ayında Hacc'a gitmek için Hârezm'den ayrıldım. (...) ³³⁸. Hac ettikten sonra Bağdâd'a döndüm. İslam'ın yücesi, imamların temizi, insanoğlunun şerefli, devletin itibarı, ümmetin koruyucusu, Meliklerin ve Sultanların tâcı, vezirlerin efendisi, doğu ve batının komutanı, Halife'nin seçkini Müminlerin Emiri'nin -Allah düşmanını kahretsin,

³³⁷ Burada sadece 53 yazmaktadır. Biz bunun 553 yılı olduğunu düşünerek yanına köşeli parantez içerisinde belirttik.

³³⁸ Burası yazılmamıştır.

nimetlerini devamlı kılsın- yardımcısı olan el-Mevla Vezir Avneddin bana yardımcı olmuştu. Sayısız malı, ihsanı ve değerli hil'atları ile beni destekledi. Halife Hazretlerinden -Allah onun gölgesini doğudaki ve batıdaki ülkeler üzerine daim kılsın, düşmanlarını da zillete dûçar edip alçaltsın- benim için bir yazı aldı ve Konya Valisi İbn Melik Mesud'a (Allah rahmet eylesin) yolumun ora üzerinden Bâşkirt'a ulaşması için bir yazı yazdı. İnşallah Yüce Allah oraya varmayı, ailem ve çocuklarımla bir araya gelmeyi kolaylaştırır. Bu, Allah için zor olmayıp kolaydır. O her şeye kadirdir. Hamd olsun Âlemlerin Rabbine! Peygamberlerin sonuncusu olan Efendimiz Muhammed'e, onun ehline, ashabına, eşlerine ve soyundan gelenlerine selam olsun. Allah bize yeter, o ne güzel vekildir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ağarı, Murat, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul 2002.
- Anadol, Cemal – Abbaslı, Nazile – Abbasova, Fâzile, *Türk Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 2002.
- Bala, Mirza, “Erdebil”, *İA*, IV, s. 288-293.
- Barthold, W., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara 1975.
- Barthold, W., “Derbend”, *İA*, III, s. 532-539.
- Berend, Nora, *At The Gate of Christendom: Lews, Muslim and Pagans in Medieval Hungary 1000-1300*, Cambridge 2001.
- Bostan, İdris, “Ba‘lebek”, *DİA*, V, s. 9-11.
- Brockelman, C., “İbn Asâkir”, *İA*, V/2, s. 701-702.
- Buharalı, Eşref, “Hazar Türklerinin Kültür Tarihine Ait Bazı Notlar”, *Türk Kültürü*, sayı 340, (1991), s. 504-509.
- Buhharev, Ravil, *Islam in Rusia: The Four Seasons*, New York 2000.
- Cahen, C., *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler*, Türkçe terc. Yıldız Moran, İstanbul 1991.
- Carra de Vaux, B., “Danyal”, *İA*, III, s. 439.
- Carra de Vaux, B., “Buhtunnasr”, *İA*, II, 774-775.
- Çeçen, Anıl, *Türk Devletleri*, İstanbul 1986.
- Dávid, Géza, “Macaristan”, *DİA*, XXVII, s. 286-295.
- Devlet, Nadir, “İdil Boyunda İslamiyetin Kabulünün 1100. Yılı”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, XXXII, (1989), s. 42-45.
- Dubler, Cesar, *Abu Hamid el Granadino y su Relación de Viaje Por Tierras Euroasiaticas*, Imprenta y Editorial Maestre, Madrid 1953.
- El-Berkakî, Abdurrahman, *El-Arabî*, Dâru'l-Kitâb, Beyrut 1986.
- Eckhart, F., *Macaristan Tarihi*, Ankara 1949.
- Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-buldân*, Beyrut 2007.

- El-Manssoury, F., “Abû-Hamid: The Twelfth Century Granadan Traveller”, *International Journal of Islamic and Arabic Studies*, vol. V, İndiana 1988, s. 43-58.
- Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1980.
- Ferrand, Gabriel, “Le Tuhfat al -Albâb de Abu Hâmid al -Andalusî al -Garnâti”, *Journal Asiatique*, VII, (1925), s. 1-148, 195-303.
- Gömeç, Sadettin, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, (2000), s. 51-92.
- Golden, P.B. - Zuckerman C. - Zajaczkowski A., *Hazarlar ve Musevilik*, haz. Osman Karay, Çorum 2005.
- Guest, Ruhuvon, “İskenderiye”, *İA*, V/2, s. 1084-1088.
- Hopkins, J. F. P- Levtzion, Nehemia, *Corpus of Early Arabic Sources for West African History*, Princ 2000.
- Norris, H. T., *Islam in The Balkans: Religion and Society Between Europe and The Arab World*, Columbia 1993.
- Huart, Cl., “Taberistan”, *İA*, XI, s. 598-599.
- İşıltan, Fikret, “Sicilya” *İA*, X, s. 589-596.
- İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Türkçe terc. Murat Ağarı, İstanbul 2008.
- İbn Hurdazbih, *el-Mesâlikü'l-memâlik*, ed. M. J. De Goeje, Leiden 1967.
- İzzet, Met Çünatıkho, *Kafkas Tarihi*, Ankara 2008.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2006.
- Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lûgâti't-Türk*, Ankara 1990 (Basılmış yazma nüsha).
- Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lûgâti't-Türk*, Türkçe terc. Besim Atalay, I-IV, Ankara 1985.
- Kaflı, Kadircan, *Kuzey Kafkasya*, İstanbul 2004.
- Kafalı, Mustafa, *Altınordu Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976.
- “Kıptiler”, *DİA*, XXV, s. 424-426.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara 1992.
- Kitapçı, Zekeriya, “Başkurt Türk Boyları Arasında İslamiyet”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 157, (2000), s. 57-63.
- Köymen, M. Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1989.

- Köymen, M. Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara 1991.
- Kürenov, Sapar, *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri (Sovdurlar, İgdirlər Söyüncacılar)*, İstanbul 1997.
- Krachkovski, Ignati, *Istoria Arabskoi Geograficheskoi Literatury*, Moskova-Leningrad 1957.
- Krachkovski, Ignati, *Tarih el-Edeb el-Coğrafi el-Arabî*, Arapça terc. Selahaddin Osman Haşim, Kahire 1961.
- Krenkow, F., “Şa’bi”, *İA*, XI, s. 266-268.
- Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972.
- Kurat, Akdes Nimet, “Bulgar”, *İA*, II, s. 781-795.
- Kurat, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937.
- Kuzayev, R. G., *İtil-Ural Türkleri*, İstanbul 2005.
- Kuzmin-Yumanadi, Yakov - Kuleshov, Pavel, “Hazarlar”, *Türkler*, II, Ankara 2002, s. 464-472.
- Ligeti, L., *Bilinmeyen İç Asya*, I/II, İstanbul 1997.
- Magdalino, Paul, *The Empire of Manuel I Komenos, 1143-1180*, Cambridge 2002.
- Mercânî, Şehabeddin, *Müstefâdü’l-ahbâr fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar (Kazan ve Bulgar’daki Durum Hakkında Faydalanılan Haberler)*, Türkçe terc. Mustafa Kalkan, Ankara 2008.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2000.
- Merçil, Erdoğan, “Gazneliler”, *Türkler*, IV, Ankara 2002, s. 479-508.
- Merçil, Erdoğan, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu”, *Türkler*, IV, Ankara 2002, s. 597-633.
- Miftakov, Zufar Z., “İlk Bulgar Devlet Oluşumları”, *Türkler*, II, Ankara 2002, s. 617-624.
- Minorsky, V., *Hudûdu’l-Âlem mine’l-Meşrik ile’l-Magrib*, İstanbul 2008.
- Muhammedoğlu, Aliyev Salih, “Derbend”, *DİA*, IX, s. 164-166.
- Orkun, Hüseyin Namık, *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları*, Ankara 1938.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe terc. Fikret Işıltan, Ankara 1981.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1984.

- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971.
- Öngül, Ali, *Selçuklular Tarihi I*, Manisa 2007.
- Özdemir, Mehmet, “Ebu Hâmid el-Gırnâfî”, *DİA*, X, s. 128-130.
- Özaydın, Abdülkerim, “Hârizm”, *DİA*, XVI, s. 217-220.
- Özaydın, Abdülkerim, “Türker’in İslamiyeti Kabulü”, *Türkler*, IV, Ankara 2002, s. 239-262.
- Parmaksızoğlu, İsmet, *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, Ankara 1981.
- Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, İstanbul 1973.
- Pritsak, Omeljan, “Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa’nın Türk Göçebeleri,” *Türkler*, II, Ankara 2002, s. 509-521.
- Provençal, E. Lévi, “Abū Hāmid al-Gharnāfī”, *El²* (İng.), I, Leiden 1960, s. 122-123.
- Provençal, E. Lévi, “Sakâlibe”, *İA*, X, s. 89-90.
- Provençal, E. Lévi, “Tanca”, *İA*, XI, s. 702-705.
- Radloff, W., *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei*, St. Petersburg 1895.
- Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Ankara 1971.
- Rasonyi, Laszlo, “Tuna Havzasında Kumanlar”, *Bulleten*, (1939), s. 401-422.
- Ramos, Ana, *Abū Hāmid Al -Garnātī, Tuhfat al -albāb (el regalo de los espíritus)*, Madrid 1990.
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi*, Türkçe Terc. Aykut Kazancıgil, İstanbul 2007.
- Rudenko, Sergey İvanoviç, *Başkurtlar*, Türkçe Terc. Roza-İklil Kurban, Konya 2001.
- Safran, Mustafa, “Kuman/Kıpçaklar”, *Türkler*, II, Ankara 2002, s. 785-792.
- Seybold, C.F., “Gırnata”, *İA*, IV, s. 779-781.
- Shmitz, M., “Ka’b”, *İA*, VI, s. 4-5.
- Singh, Nagendra, *International Encyclopaedia of Islamic Dynasties*, New Delhi 1992.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar: Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara 1972.
- Stoletiy, İz Glubini, *Al-Garnati o Guzah, Peçenegah, Hazarah, Bulgarah*, Kazan 2000.
- Stoyanov, Valerie, “Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XIV. Yüzyıllar)”, *Türkler*, II, Ankara 2002, s. 798-809.
- Saray, Mehmet; “Bâşkirt”, *DİA*, V, s. 130-131.
- Şakiroğlu, Mahmut H., “Sardinya”, *DİA*, XXXVI, s. 133-135.
- Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985.
- Şeşen, Ramazan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, İstanbul 2010.

- Şeşen, Ramazan, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi*, İstanbul 1975.
- Şimşir, Sebahattin, *Dünden Bugüne Türkistan'da Türkler*, İstanbul 2009.
- Taneri, Aydın, "Hârizmşah", *DİA*, XVI, s. 228-231.
- Taşagül, Ahmet, "Sakâlibe", *DİA*, XXXVI, s. 3-4.
- Terim, Şerafettin, *Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkeslik Mefhumu*, İstanbul 1976.
- Tokatlı, Suzan, "Başkurt Türkleri", *Türkler*, XX, Ankara 2002, s. 81-87.
- Topsakal, İlyas, "İdil Bulgarlarının Kadim Tarihi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 137, (2002), s. 145-200.
- Tüysüz, Cem, "Türkmenler", *Türkler*, IV, Ankara 2002, s. 552-579.
- Tzvetkov, Plamen S., "Türkler, Slavlar ve Bulgarların Kökeni", *Türkler*, II, Ankara 2002, s. 599-605.
- Yazıcı, Nesimi, "İdil Bulgar Hanlığında İslamiyet", *Türkler*, IV, Ankara 2002, s. 394-408.
- Yolalıcı, Emin, "Türk Tarihinin Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2008), s. 471-484.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Ahmet b. Tolun", *DİA*, II, s. 141-143.
- Yüce, Nuri, "Bulgar", *DİA*, VI, s. 390-391.
- Yücel, Mualla U., "Balkanlar'da Peçenekler", *Türkler*, II, Ankara 2002, s. 714-726.
- Yver, G., "Gâna", *İA*, IV, s. 715-716.
- Yver, G., "Mağrib", *İA*, VII, s. 142-143.
- Wensinck, A. J., "İrem Zâtü'l-İmâd", *İA*, V/2, s. 1058-1059.
- Zimonyi, Istvan, "Bulgarlar ve Ogurlar", *Türkler*, II, Ankara 2002, s. 606-616.

İNDEKS

- Afrika: 1, 10, 15, 48, 49, 51, 74.
Akdeniz: 3, 126.
Ankuriyye: 26, 27, 146.
Bahr: 14, 15, 47, 73, 97, 98, 99, 143.
Bahru'l-esved: 14, 15, 48, 97, 98, 99.
Bahru'l-zulûmât: 14, 15, 47, 97, 98, 99.
Bağdâd: 2, 3, 13, 32, 68, 70, 71, 74, 75, 76, 91, 104, 137, 145, 153, 155.
Basra: 3, 71, 73, 75, 76, 97, 103, 145.
Bâşkirt: 2, 3, 12, 17, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 68, 120, 121, 145, 149, 150.
Bizans: 12, 18, 19, 25, 28, 68.
Bulgar: 2, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 27, 29, 32, 33, 35, 36, 37, 109, 110, 111, 120, 121, 136, 138, 139, 141, 142, 145, 150, 152.
Çin: 15, 16, 18, 19, 50, 51, 52, 67, 69, 70, 74, 76, 86, 97, 104, 105, 106, 107.
Dahhâk: 17, 29, 118, 119, 120, 151.
Derbend: 14, 39, 93, 94, 95, 102.
Dimaşk: 2, 4, 59, 93.
Endülüs: 2, 12, 50, 61, 66, 69, 112.
Erdebil: 14.
Hârezm: 3, 14, 18, 22, 27, 75, 95, 97, 135, 138, 146, 152.
Hârezmşah: 38, 95, 96, 154, 155.
Hazar: 10, 16, 18, 22, 24, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 75, 78, 96, 97, 108, 109, 136, 139.
Hind-Hindistan: 20, 54, 55, 74, 77, 102, 110, 131.
İdil: 21, 23, 32, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 113.
İtil: 23, 29, 109.
İskenderiye: 2, 5, 13, 15, 54, 86, 87, 104.
Kâhire: 1, 6, 21, 82, 106.
Karadeniz: 3, 15, 17, 19, 25, 26, 28, 33, 67, 69, 97, 98, 119.
Konstantiniyye: 25, 27, 71, 84, 88, 97, 104, 147, 148.
Krachkovski: 5, 6, 14, 39, 94.
Kûfe: 70, 72, 75, 76, 114, 131.
Macar: 21, 24, 25, 36, 146.
Mağrib: 3, 4, 17, 27, 43, 47, 51, 52, 61, 92, 106, 126, 128, 130, 136, 145.
Mısır: 13, 50, 70, 72, 73, 74, 77, 81, 82, 85, 88, 89, 90.
Musûl: 3, 4, 43, 72, 77, 79, 93.
-Oğuz: 23, 26, 28, 136.
Piramid: 81, 82, 83, 84, 88, 89.
Roma: 50, 67, 68, 147, 150.
Rustâk: 14, 96, 105.
Sakâlibe: 2, 10, 18, 23, 28, 34, 36, 47, 143, 144, 145, 152.
-Saksın: 8, 21, 33, 35, 36, 37, 95, 105, 110, 136, 138, 148, 152, 154.
Sencer: 17, 18, 131.
Şa'bî: 114, 115, 121.

Şam: 3, 13, 50, 69, 73,
75, 76, 77, 85, 91, 93,
133.

Taberislan: 39, 93.

Taberistan: 39, 75, 77,
78, 93, 108, 113.

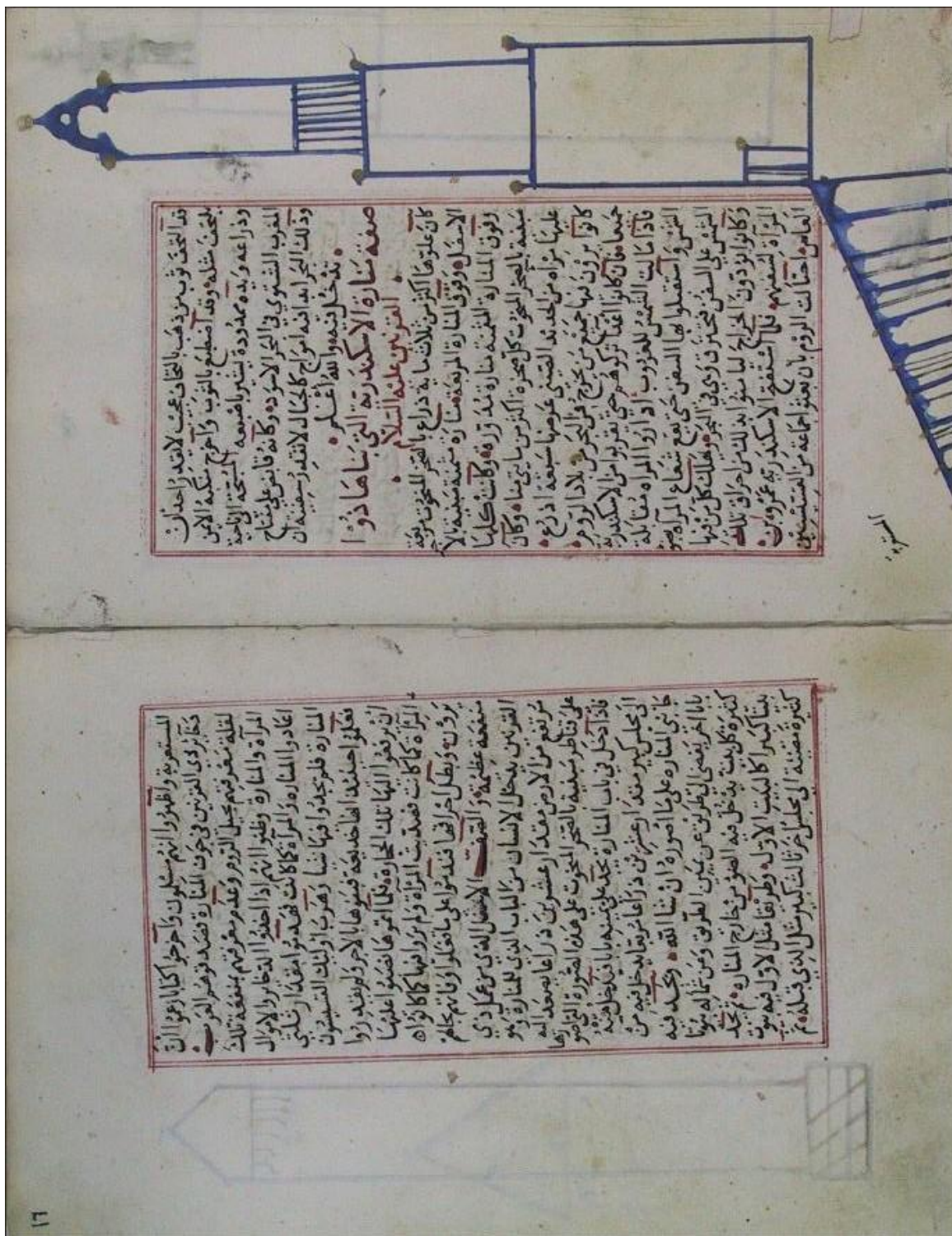
Türk-Türkler: 14, 17,
18, 19, 20, 21, 24, 25,
28, 29, 49, 70, 76, 95,
96, 101, 108, 110, 135,
145, 146, 148, 152.
Ye'cüc-Me'cüc: 9, 10,
47, 76, 77, 111, 147.

Yura: 28, 35, 36, 140,
141, 142.

Visu: 28, 29, 34, 35, 36,
110, 139, 140, 141, 142.

EKLER

Ek 1: Ebû Hâmid Muhammed el-Gırnâtî'nin *Rihletu'l-Gırnâtî*, *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb* isimli eserinin yazma eser nüshası, (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3148: *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, vr. 17).

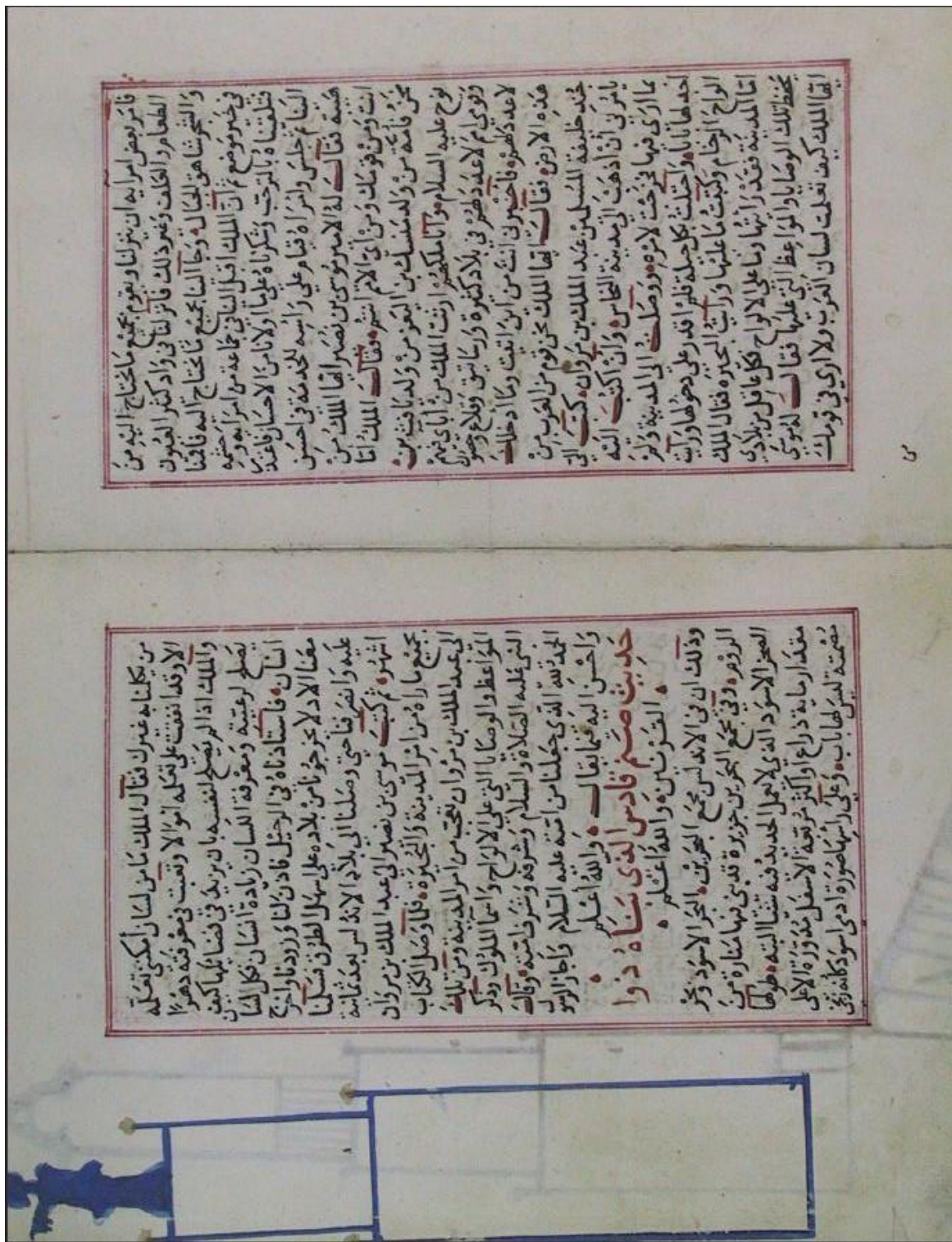

قد اتخذ قوم من ذهب بالتحاق عجب لاقته احدان
 بلحمن مثله وقد اضطلع بالتوب واخرج سكة الامن
 وذراعه وبده ممدودة يسير بالضمه كسجة الائمة
 المغرب الشوي في البحر الاسوده وكانه قائم على شام
 وذلك البحر ابد اذ له امواج كالبحال لا تلتد رسيه ان
 تدخل فيه والله اعلم
صفة منارة الاسكندرية التي بناها ذوال
القنين عليه السلام
 كان علوها اكثر من ثلاث مائة ذراع بالفتقر المخرت بوجه
 الاسفل وتوق المارة المربعة مائة وستة وستين الاس
 لوق المارة المربعة مائة وستة وستين مائة وستين
 سفينة البحر المخرت كل سفينة اكثر من مائة وستين وكان
 عليها مناره من الحديد الصبي عروسها سبعة اذرع
 كل ابرون منها جميع من يخرج في البحر لاداء الرور
 حتما فان كانوا اقلما تركوه حتى يفرقوا من الاسكندرية
 فاذا كانت الشمس للغروب اذ اربوا المارة منابله
 الشمس واستقلوا بها السفن حتى يقع شعاع المارة
 الشمس على السفن فحترق ويضيء في الجو ويهلك كل من فيها
 وكانوا يذوقون المارة لما سوا ذلك من حرارة تلك
 المارة لسفينةم قال اشتمت الاسكندرية عرويين
 العام وحتال الوقت بان يعنوا جماعة من العتريين

الستعرة والهدورا انهم سلكوا واحرقوا اكلوا وبعوا ان
 وكانوا يرمون القنين في حوت المارة فصدت نوحهم العرس
 لثمة شعرتهم جعل الرور وعدم معرفتهم بنسفة تلك
 المارة والمارة وظلوا انهم اذا احدثوا الدخار والاموال
 اعادوا المارة والمرارة كانت فهدتوا انهم ارسلوا
 المارة فله تجدوا فيها نسا وهرب اولئك المستعرون
 فكلوا احببتا انها خديعة فيسرها بالاجر ولوريقه ذوا
 ان يرفقوا اليها تلك المارة وعلى امورها نصوا اعلمها
 المارة كما كانت فصدت المارة ولم يروا فيها كما كانوا
 يرون وبطل خرافتها فهدتوا على ما نقلوا وانا منهم جلم
 سنسفة عظيمة والقنف الاضلال الذي عمل في
 القنين يدخل الانسان من الباب الذي للمارة وهو
 يرتفع من الارض عند اربعين ذراعا صعد له
 على قنطرة سنية بالفتقر المخرت على هذه الصورة الغرض
 فاذا دخل في باب المارة يجيد على يمينه بابا في يمينه
 التي جلي يرمي ارضين ذراعا شرقا يدخل فيه من
 جانبي المارة على ما الصورة ان شا الله وكسده فيه
 بالآخر يعني ان يكون من بين الطوق ومن تالمه بيتا
 كثيرة كل بيت يدخل فيه العور من خارج المارة ثم يجيد
 بيتا كسرا كالمبيت الاوله وطرفا مثل الاول فيه بيت
 كثيرة مقيمة التي جلي ثلث بيتا مثل الذي قبله ثم

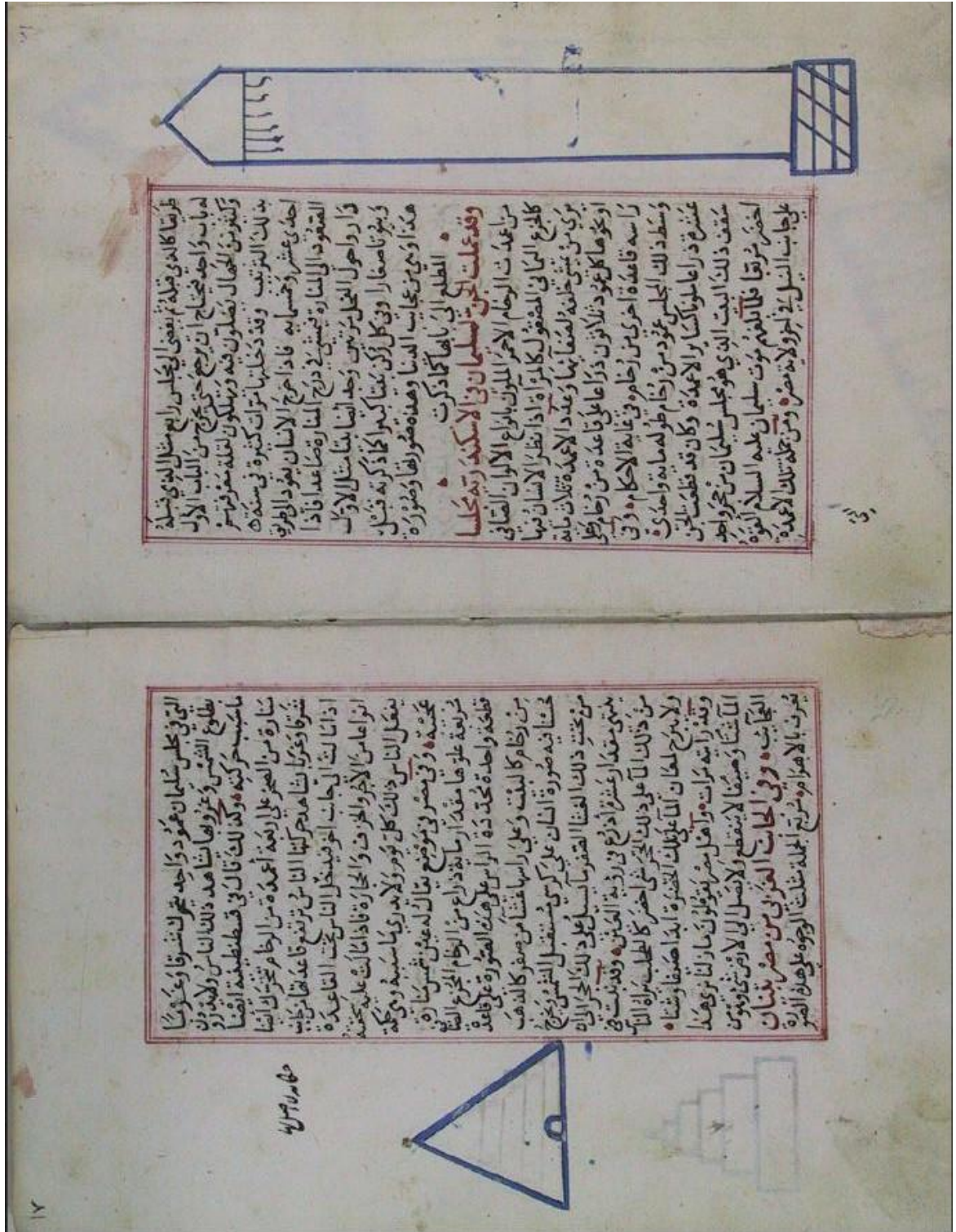

Ek 2: Ebû Hâmid Muhammed el-Gîrnâtî'nin *Rihletu'l-Gîrnâtî*, *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb* isimli eserinin yazma eser nüshası. (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3148: *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, vr.16).

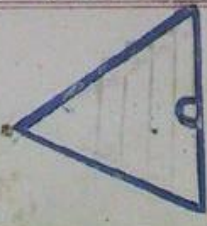

Ek 3: Ebû Hâmid Muhammed el-Gırnâtî'nin *Rihletu'l-Gırnâtî, Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb* isimli eserinin yazma eser nüshası. (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3148: *Tuhfetu'l-elbâb ve nuhbetu'l-a'câb*, vr. 18).

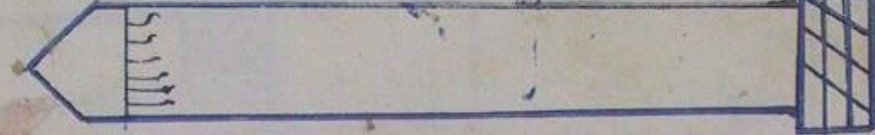

في مجلس سليمان محمود واحد يتحرك شرقا وغربا
 يطلق الشمس ويخروها نشاهد ذلك الناس ولابد
 ما عيب حركته وقد قال في قسط طيبة ايضا
 سارة من الصغر على رعدة اعمدة من الرطام تتحرك ايضا
 شرقا وغربا يشاهد حركتها الناس ترتد قاعدتها بين
 اذا نزلت الى جانب الخويض دخل الناس تحت القاعدة
 انواع من الاجر والحرف والحجارة فاذا نزلت على حجة
 يدعمل الناس ذلك كل يوم ولا يدري ما سببه وهي حجة
 محجة وفي مصر في موضع يقال له عين شمسان
 شرقة على قاعدتها اربعة اذراع من الرطام الخرج الساق
 فطعة واحدة تحدة الاس على حجة العترة على قاعدتها
 من رطام كالبنت وعلى راسها قنطرة من صفر كالدفع
 حجة فيه ضرورة انسان على كرسى مستعمل الشمس يخرج
 من تحت ذلك الغنا القنطرة على ذلك الحرف والانه
 يمشي مقدا وعشرا اذرع في رتبة العين وقد ثبت في
 من ذلك الا على ذلك الحرف حصر كما طلب من الك
 ولا يخرج المعان الا على تلك القنطرة اذها صغرها وشده
 وقد رايته مرات واهل مصر يقولون ما زالنا نرى هذا
 المشا وحينئذ لا ينقطع ولا ينزل الى الارض شي ويؤمن
 العجايب وفي الحجاب العزلي من مصر بستان
 يعرف بالاهرامه شرح الجملة مثلثة الوجه على هذه الصورة

طاهر راسل

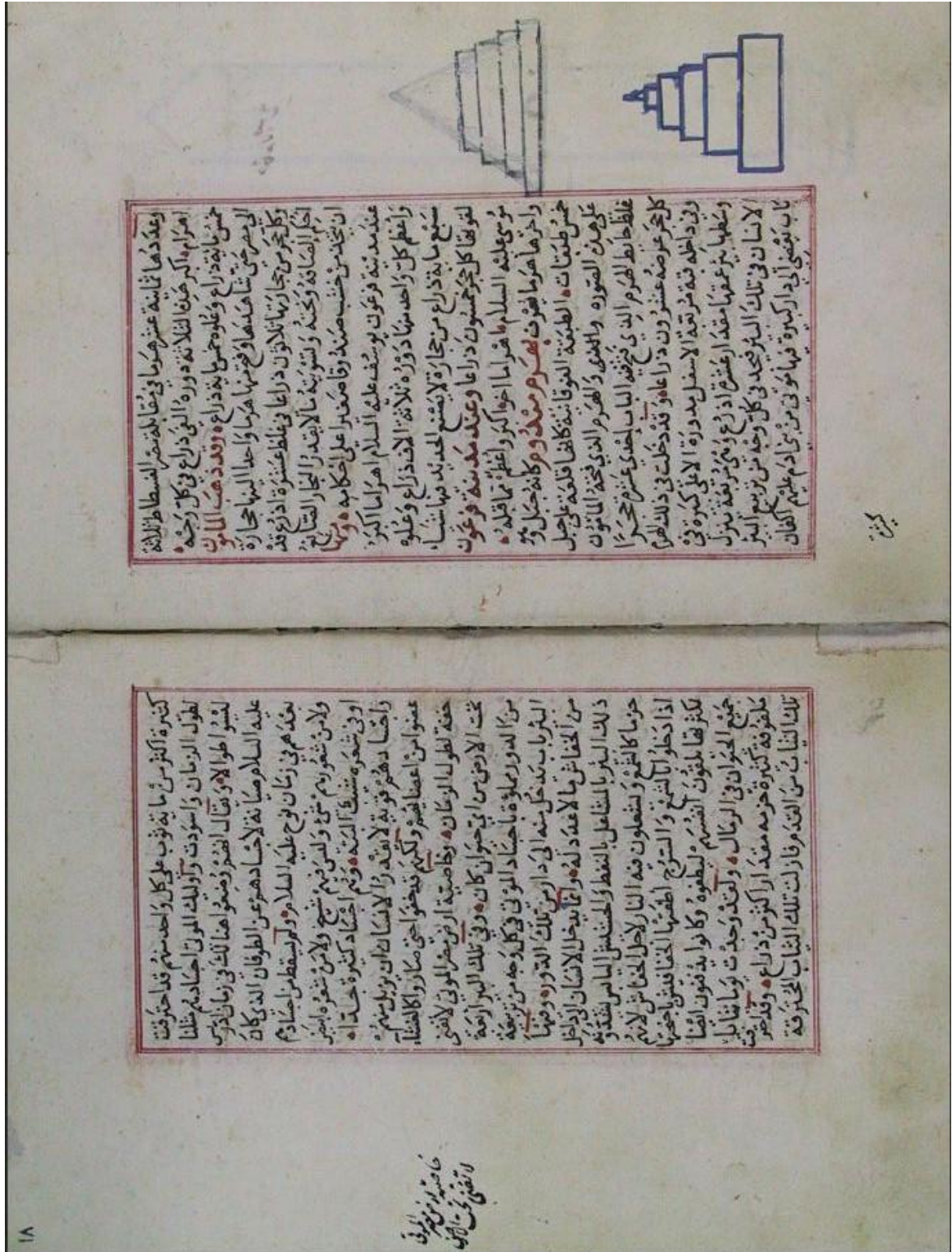

وقد عملت في السلطان في الاسكندرية مجلسا
 الطلمح الي بابها كما ذكرت
 من عمدات الرطام الاجر المليون بالاربع الالوان الصافي
 كالخروج السما في المصفول كالمزاة اذا نظر الانسان فيها
 يري من بين حدة لعمقها وعدد الاجمدة ثلاثة مائة
 او نحوها كل نحو ثلاثون ذراعا على قاعدتها من رطام
 راسه قاعدة اخرى من رطامه في غاية الاحكامه وفي
 وسط ذلك المجلس عمود من رطام طوله مائة واحد
 عتق دراعا طوله كاسر الاعمدة وكان قد قطع بين
 سقف ذلك البيت الذي هو مجلس سليمان من حجر واحد
 احصر شرقا فلما بلغه صوت سليمان عليه السلام التوجه
 على جانب النيل في اجرة لا يضره ومن حجة تلك الاعمدة

Ek 4: Ebû Hâmid Muhammed el-Girnâtî'nin *Rihletu'l-Girnâtî*, *Tuhfetu'l-elbâb* ve *nuhbetu'l-a'câb* isimli eserinin yazma eser nüshası. (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3148: *Tuhfetu'l-elbâb* ve *nuhbetu'l-a'câb*, vr. 19).

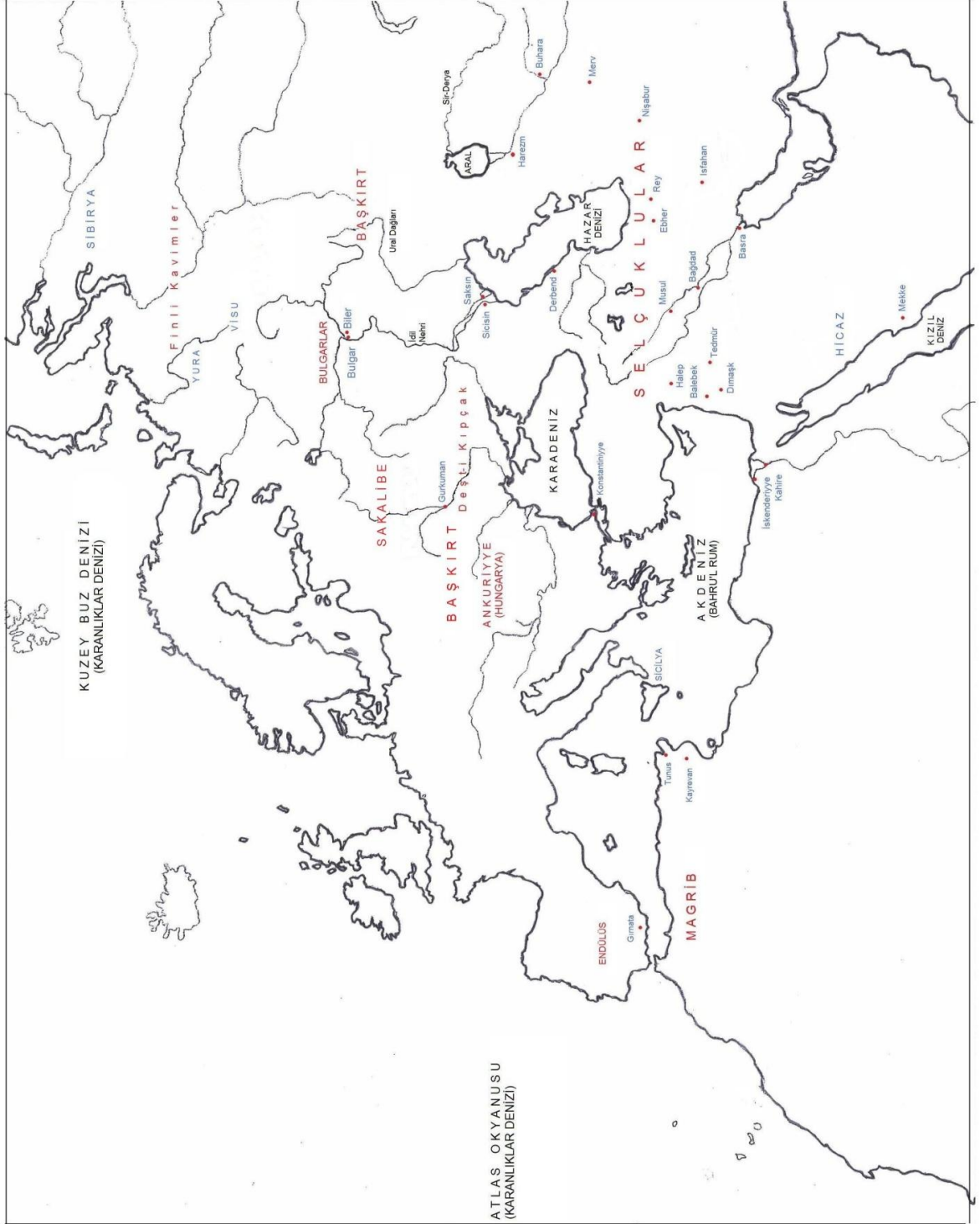
وعدها ثمانية عشر مرما في قبا لم تضر السطاطة لثلاثة
 اعوام اكره حين الثلاثة دونه التي ذراع في كل روضة
 خمس مائة ذراع وعلوه خمسمائة ذراع وقد ذهب الامان
 الي مصر حتى شاهدها وفتح منها هرا واهدا اليها حجارة
 وكل حجر من حجارها ثلاثون ذراعا في عظم عشرة اذرع قد
 اكمل الصفاة وكنته وكتوبية ما لا يحد في الخالصايع
 ان يجند من خب صندة وقاصدوا على احكامه و
 عند منته فرعون يوسف عليه السلام اهرا اما الكبر
 واعظم كل واحد منها ذرة ثلاثة آلاف ذراع وعلوه
 سبع مائة ذراع من حجارة لا يمتنع الحديد فيها شيئا
 لغونها كل حجر خمسون ذراعا وعند مدسنة فرعون
 موسي عليه السلام اهرا اما الكبر واعظم تمام قبله
 واخرها هرا لم يوت بهر منه ومكانه جبل
 خمس طمعات والطننة النوقا كانت قلعة عرجل
 على حزن الصورة والهدى والهدم الذي فتحه المائون
 غلظ طوط الهرم الذي فتحه الباب اخدي عشر حجر
 كل حجر عرضه عشرين ذراعا وقدر دخلت في ذلك الهرم
 وفي داخله قبة مربعة الاسفل بدورة الاطراف كبر في
 وسطها بئر عمقا مقدا عشرة اذرع وبنى روضة يدر
 الانسان في تلك البئر وجد في كل روضة من روض البئر
 باب يفضي اليها ركبوة فيها نحو من ثمان عشرين الفان

بني

كثيرة اكثر من مائة فوب على كل واحد منهم قدام حفر قبة
 لطول الزمان واسودت وآوالت الموت احكاما ثم ظلنا
 لبعو اطوار الاموال انصر وضواها لك في زمان ليس
 عليه السلام مسكنا لاسما دهر عن الطوفان الذي كان
 بعدهم في زمان يوح عليه السلام وروى مقطس احكاما
 ولا من شعورهم مني وليس فيهم شيخ ولا من شعورهم
 اوفي شعورهم شقة الربة وهم اجساد كثيرة حقاها
 واخسا دهر قوية لانه والانساء ان يربك منهم
 عموا من اعصابهم وكبر قد خروا حتى صكروا والاعشاء
 حفة لطول الزمان وبخاصية ان يرض الموتى لافني
 تمت الارض من ابي جبرئيل كان وفي تلك البئر اربعة
 من الدور معلومة باحساد الموتى في كل واحد من روضة
 البئر باب كمد كل منه الي ارض تلك البئر وفيها
 من الخفاش ما لا يعد له واما يبيد خيال الانسان الي داخل
 ذلك البئر بالمشاعل بالنفط والحشمش الساس ثقلا
 حراما كالشمع وشمعون فيه النار لاجل الخفاش لانهم
 اذا دخلوا بالشمع والشمع اطعمها الخفاش فتنها
 كثيرا فماتت في الرمال ولقد وجدت يوما ثمان الف
 جميع الخوفان في الرمال ولقد وجدت يوما ثمان الف
 كل روضة كثيرة حرمه مقدا اكثر من ذراع وقد حضر
 ثمان الف من الغد فماتت تلك الثمان الف الخفاش

عاصم بن الحرثي
 القضي

Ek 5: Ebû Hâmid Muhammed el-Gırnâtî'nin seyahat güzergâhı (XII. yüzyıl).

Ek 6: Ebû Hâmid Muhammed el-Gırnâfî'nin seyahatnamesinde geçen şehir yerleri haritası - İdil Boyu (XII. yüzyıl).

** Ebû Hâmid, Saksin şehrinin yerini İdil Nehri'nin Hazar'a dökülen bölgede göstermiştir. Ancak bazı haritalarda Saksin şehrinin yeri daha kuzeydeki bu yer olarak gösterilmiştir. Biz Hazar'ın kuzeyindeki İdil deltasını esas almakla birlikte, bu bölgeyi de göstermeyi uygun gördük.